

6676



BOGDAN BINTER

ZGODOVINA
JUŽNIH SLOVANOV

ZA DRUGI RAZRED GIMNAZIJE

BOGDAN BINTER

ZGODOVINA
JUŽNIH SLOVANOV

ZA DRUGI RAZRED GIMNAZIJE



LJUBLJANA

1952

Ima, slov. 6676

Slov. VIII - 16

17. 11. 1951

Potrdil Svet za prosveto in kulturo z odlokom šte. 2286/6
z dne 19. novembra 1951

ZALOŽILA DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE V LJUBLJANI

TISKALA BLASNIKOVA TISKARNA V LJUBLJANI

STARI SLOVANI IN NASELITEV JUŽNIH SLOVANOV V NOVI DOMOVINI

EVROPA OB PREHODU IZ STAREGA V SREDNJI VEK

Evropa — dva svetova. Razkranje sužnjeposestniškega reda v rimski državi

Najstarejša kulturna središča Zgodovina starega veka opisuje v glavnem ljudstva, ki so živela tedaj v *Prednji Aziji*, v deželah ob *Sredozemskem morju* ter v *prostranih nižinah Indije in Kitajske*. To so najstarejša kulturna središča na zemlji. O drugih deželah in ljudstvih za tiste davne čase ni skoraj nobenih vesti, ali pa so podatki o njih tako skopi, da si komaj moremo ustvariti o njih vsaj splošno sliko.

Rimski svet Skoraj vse pokrajine t. im. sredozemskega kulturnega področja so bile proti koncu starega veka združene v mejah rimskega imperija. V državi so gospodarili ljudje, ki so imeli v posesti najboljšo zemljo in na tisoče sužnjev, da so obdelovali njihova veleposestva. Na delu suženjskih rok je slonela skoraj vsa proizvodnja v državi, ne samo poljedelska, ampak tudi velik del obrtniške (velike delavnice). Zato govorimo o *sužnjeposestniškem redu* v rimski državi; razred veleposestnikov in lastnikov sužnjev je gospodaril, suženj je delal.

Evropa izven rimskih meja Onstran Donave in Rena, mejnih rek rimskega imperija na severu, pa so živela ljudstva popolnoma drugačno življenje. Svobodni člani rodov in plemen so obdelovali zemljo, ki je bila njihova skupna last. Res da so tudi tam poznali sužnje, toda njihovo število in življenje se ni dalo primerjati s položajem sužnjev v rimski državi (patriarhalno suženjstvo); proizvodnja je slonela na delu svo-

1

bodnih ljudi. Zato v evropskih deželah izven rimskih meja ne moremo govoriti o sužnjeposestniškem redu. Pri ljudstvih na na teh ozemljih se še ni razvil vladajoči razred gospodarjev ter se dvignil nad ostalo ljudstvo, ni še bilo razredne družbe in zato tudi nobenih »držav«. V tem delu Evrope poznajo ljudstva še vedno samo *rodovno-plemensko ureditev*.

Krize v rimskem imperiju Že v prvih stoletjih n. š. pa se pojavijo v rimski državi gospodarske težave, ki sčasoma tako naraščajo, da ogrožajo sam obstoj imperija. Vedno več je ljudi, ki bi radi živeli v brezdelju, vedno teže pa je dobiti novih delovnih moči, novih sužnjev. (Rimljani se tudi bojevati nočejo več sami; v vojsko sprejemajo vedno več tujih najemnikov!). Zaradi *pomanjkanja sužnjev je začela proizvodnja padati*. S propadajočim gospodarstvom so se zamajali tudi temelji države, ki je slonela na njem.

Napadi barbarov pospešujejo krizo Sosedna »barbarska« ljudstva, ki so bila za Rimljane še nedažno vir za dobavljanje cene suženjske delovne sile, so slabost nek-daj vsemogočnih rimskih gospodarjev kmalu opazila. Rimski napadi so postajali namreč vedno slabotnejši in redkejši. Poslej se začneja *doba »barbarskih« napadov* preko rimskih meja. Vedno večji so oddelki, ki hodijo ropat bogate rimske pokrajine in vedno globje v notranjost gredo njihovi pohodi. Rimski sužnji so se ob takih napadih iz sovraštva do svojih gospodarjev navadno pridružili napadalcem in jim še pomagali pri plenjenju in uničevanju. Ponekod so ostali zato po takih napadih rimski gospodarji brez sužnjev, polja so bila neobdelana in delo v velikih obrtniških delavnicah je zastalo. Napadi sosednih ljudstev preko rimskih meja, pa čeprav so se napadalci spet vračali z rimskega ozemlja, so torj še pospeševali gospodarsko krizo sužnjeposestniškega reda v državi.

Koloni Ker novih sužnjev ni bilo mogoče dobiti, polja pa niso mogla ostati neobdelana, so začeli rimski veleposestniki svoja ogromna posestva deliti na manjša zemljišča ter jih dajati v najem. Tak najemik — *kolon* — je bil v začetku svoboden človek; gospodarju je na račun najemnine oddajal le del svojega pridelka, kakor sta se pač pogodila v najemninski pogodbi. Če ni bil zadovoljen, je gospodarja lahko zapustil in si poiskal zemlje pod ugodnejšimi

pogoji. Ker je delovne sile manjkalo, so morali imeti veleposestniki kot kolone marsikje celo bivše sužnje. Vedno širše uvajanje kolonskega načina pri obdelovanju zemlje je pričalo, da rimski vladajoči razred sam ni več verjel v možnost ohranitve starega načina gospodarjenja s sužnji. *S sužnjeposestniškim gospodarstvom pa se je morala zrušiti tudi sužnjeposestniška država — rimski imperij. Napadi sosednih ljudstev so njegov zlom še pospešili.*

- Velike selitve ljudstev in zlom rimskega imperija. Konec starega veka

Obseg in vzroki selitev Že vsa prva stoletja n. š. je opaziti obsežnejše selitve posameznih rodov in plemen po Evropi; v 4. in 5. stol. pa zavzamejo take selitve velikanski obseg. Razgibajo se ljudstva po prostranih delih Evrope in Srednje Azije. V Evropi zapuščajo stara prebivališča zlasti *germanska ljudstva, iz osrednjih azijskih step* pa udarjajo v Evropo nomadska *mongolska plemena*. Mnoga plemena so bila naravnost prisiljena, da so si iskala nove domovine. Pri tedanjem načinu obdelovanja zemlje namreč dežela marsikje ni mogla več preživljati vedno številnejšega prebivalstva. Drugod so se plemena vojaško zelo razvila. Glavno njihovo opravilo je bilo vojskovanje. K selitvam jih je gnala potreba in želja po osvajanju in plenu. Selitve enega ljudstva so navadno razgibale še druga, saj tedaj v Evropi ni bilo praznih dežel; novo domovino si je bilo treba priboriti z orožjem.

Germ. napadi in zlom Zah. rimskega cesarstva

Bogate dežele rimskega imperija, katerega vojaška moč je vidno pešala, so bile najbolj vabljive zlasti za bližnja germanska plemena. Rimska vojska, sestavljena v veliki meri iz germanskih najemnikov, germanskih napadov ni vzdržala. Številna germanska ljudstva preplavijo imperij in ustanovijo na njegovih tleh *nove države*. Nekatera so napravila pri tem izredno dolge poti. Tako so *Vandali* iz pokrajine ob Odri prehodili srednjo in zahodno Evropo, dokler se niso ustavili v severni Afriki in si ustanovili države s središčem na tleh Kartagine. Od tam so na ladjah napadli Italijo in med drugim izropali Rim (odtod kasnejši izraz »vandalizem«). Pod udarci

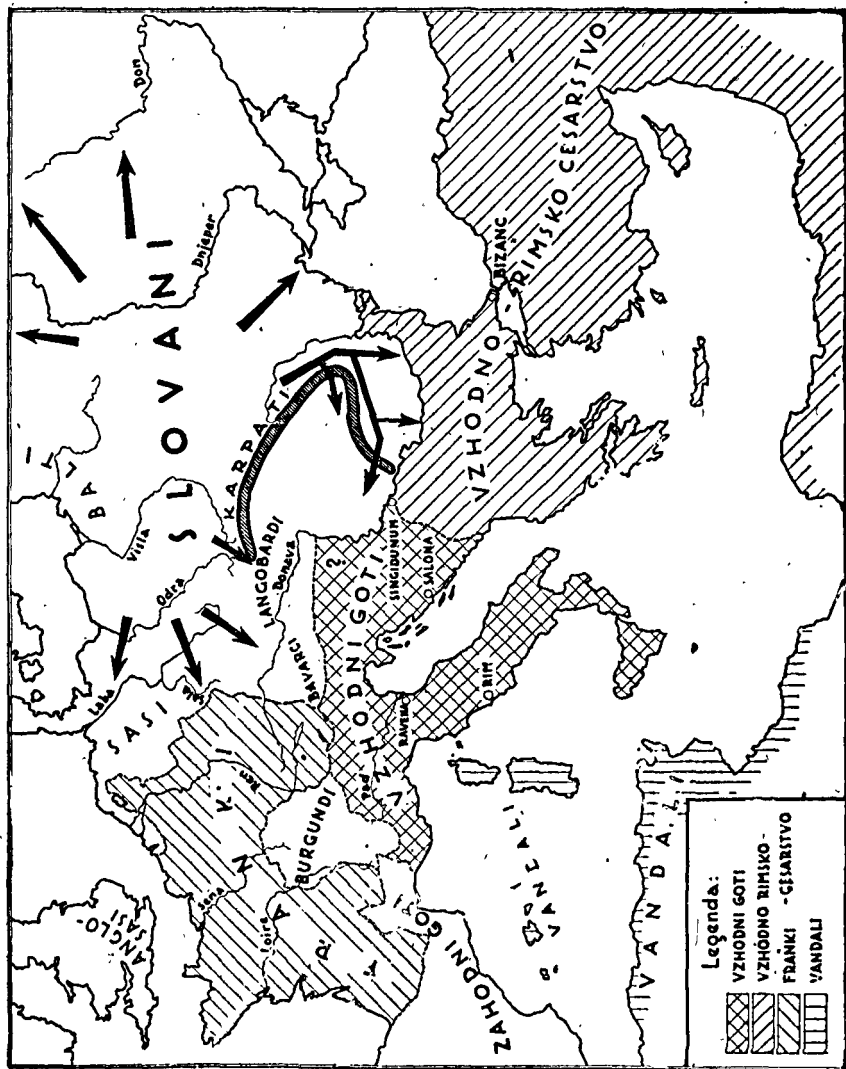
germanskih ljudstev se je Zahodnorimsko cesarstvo končno sesulo (476).

Vendar pa je bilo tudi germanskim državam na tleh starega rimskega imperija usojeno kratko življenje. Že po nekaj desetletjih navadno spet izginjajo. Ena med njimi pa se je le razvila do izredne moči: frankovska.

Frankovska država *Germanski Franki* so prebivali najprej na ozemlju desno od spodnjega Rena. V 5. stol. pa so udarili preko Rena in zasedli severne dele rimske province Galije. Tam je frankovska plemena povezal v krepko enoto kralj *Klōdvig* (481—511). S trdno organizacijo in z disciplinirano vojsko se je njemu in njegovim naslednikom kmalu posrečilo razširiti državo na vse ozemlje rimske Galije in si pokoriti mnoga germanska plemena v današnji jugozahodni Nemčiji.

Vzhodnogotska država Najvažnejša država, ki je nastala v dobi preseljevanja vsaj deloma na naših tleh, pa je bila država *Vzhodnih Gotov*. Gotje (delili so se v *Zahodne* in *Vzhodne*) so na svoji poti, od Baltika pridrli najprej na severne obale Črnega morja. Od tam jih je pognal proti spodnji Donavi naval pastirskega ljudstva Hunov, ki so v drugi polovici 4. stol. pridrli iz Azije. Vzhodnorimski cesar je dovolil Gotom — s pogojem, da bodo branili njegovo, severno mejo ob Donavi — da so se naselili na Balkanu. Tam pa niso ostali. Zahodni Goti so se selili naprej prav do današnje Španije, Vzhodni pa so ustanovili državo s središčem v Italiji, ki pa je obsegala tudi južne pokrajine v vzhodnih Alpah, ves zahodni del današnje Jugoslavije ter del Panonije (gl. zemlj. str. 7).

Huni Mongolski *Huni* so si v 5. stol. ustvarili močno središče v Panonski nižini. Širne ravnine s svojimi pašniki so bile za to pastirsko ljudstvo najbolj primerne. Od tam so njihovi hitri konjeniški oddelki pod vodstvom zloglasnega *Atile* (434—453) na svojih roparskih pohodih prekržarili vso srednjo Evropo. Ob Donavi navzgor so prihajali prav do Francije, preko naših krajev pa so udarjali proti Italiji. Na svoji poti so razrušili mnogo mest in uničili nešteto dragocenosti. Po Atilovi smrti pa je hunska plemenska zveza v srednjem Podonavju hitro razpadla in o Hunih kmalu ni bilo več sledu; porazgubili so se med drugimi ljudstvi.



Evropa v začetku 6. stol.
 Črne puščice kažejo smer slovanskih selitev iz stare domovine.

Vzhodnorimska
država —
čuvár rimskih
tradicij

Medtem ko je na znotraj zrahljano Zahodno-rimsko cesarstvo pod udarci barbaskih ljudstev dokončno propadlo, pa je Vzhodno-rimska država s središčem v Konstantinoplu (Slovani so to mesto imenovali Carigrad!) s spretno politiko še kar srečno prestala to prvo razdobje preseljevanja ljudstev. Vladajočemu razredu se je v glavnem posrečilo obdržati še naprej staro gospodarstvo s sužnji, čeprav je na tleh Zahodnorimskega cesarstva sužnjeposestniški red propadel. Ko so v začetku 6. stol. najhujši navalí tujih ljudstev popustili in se je zdelo, da se bodo razmere ustalile, sa je na carigrajskem dvoru celo pojavila misel, *obnoviti rimsko cesarstvo* v njegovi nekdanji večini in pregnati z bivših rimskih tal tuje napadalce. Nikdar se namreč na dvoru v Carigradu niso odpovedali pravičar do dežel, ki so bile kdaj rimske; tujim državam, ki so nastale na tleh propadlega rimskega imperija, niso priznavali nobene pravice do obstoja. Najmočnejši predstavnik takega pojmovanja na carigrajskem prestolu je bil cesar *Justinijan* (527—565). Vse svoje delo je posvetil obnovi nekdanje rimske veličine. Njegov veliki zakonik, v katerega so zbrali najboljše pravniki rimsko pravo, naj bi bila trdna opora obnovljenega imperija. Ob podpori svojih vojskovođij Belisarja in Narsesa je reorganiziral vojsko in takoj začel boje proti »barbarskim« državam na »rimskih« tleh.

Prva se je zrušila pod udarci Belisarjeve armade Vandalska država v severni Afriki. Od tam je bizantinska vojska udarila preko morja na Gote v Italijo. Boji z njimi pa so bili izredno težki in krvavi; trajalo je polnih 20 let (535—555), preden so se končali z uničenjem Vzhodnogotske države. Justinijan si je proti Gotom zagotovil med drugim tudi pomoč germanskih Langobardov in jim zato ponudil ozemlje rimske province Panonije. Langobardi so ponudbo sprejeli. Zapustili so svoja stara prebivališča onstran Donave in se preselili v Panonijo.

**Rezultati
Justinijanovih
naporov**

Z zmago nad Goti je dosegel Justinijan svoj največji vojaški uspeh. Njegovo cesarstvo je obsegalo poleg Balkanskega polotoka in prednjeazijskih dežel vso severno Afriko, Italijo in celo del Španije (gl. zemlj. str. 7). Nove bizantinske utrdbe so branile severno mejo ob spodnji Donavi. Toda vsi ti uspehi so bili le začasni. Obnova nekdanjega rimskega cesarstva je bila namreč nemo-

goča v deželah, v katerih se je staro rimsko gospodarstvo in sužnjeposestniški red že popolnoma preživel. Bodoči dogodki so pokazali, da je Justinijan s svojimi neprestanimi vojskami odporno silo cesarstva le oslabil, in to ob času, ko so se pojavljali novi nevarni nasprotniki: na balkanskih mejah Slovani in Avari, v Aziji pa Perzijci. Doba »preseljevanja« namreč še vedno ni bila končana: začinjalo se je komaj njeno drugo, »slovansko« razdobje (ker so se v tem času selili predvsem Slovani!).

Konec starega in prehod v srednji vek Čeprav se je v Vzhodnorimski državi v glavnem še vzdržal stari način gospodarstva in življenja, pa so se po razpadu Zahodnorimskega cesarstva na njegovih tleh razmere bistveno spremenile. Konec je bilo sužnjeposestniškega reda, prenehala je oblast lastnikov sužnjev in stotisoči prej brezpravnih sužnjev so se osvobodili. Stari način gospodarjenja je propadel, nova ljudstva so prinesla s seboj drugačno življenje in drugačne gospodarske osnove, nastajali so drugačni pogoji za življenje. Zato pravimo, da je s propadom sužnjeposestniškega reda in rimskega imperija stari vek prenehal in da se je začela nova doba — srednji vek (ker je v sredi med starim in novim časom, v katerem živimo danes!). *Prehod iz starega v srednji vek se torej ni izvršil preko noči.* V nekaterih pokrajinah je bilo treba več stoletij, preden se je na razvalinah starega ustalil novi, srednjeveški način življenja. Zgodovina srednjega veka ni več omejena na ozko področje okoli Sredozemskega morja; vsa evropska ljudstva so zdaj pritegnjena v tok zgodovinskih dogajanj, a važno mesto med njimi zavzamejo prvič tudi Slovani.

SLOVANI V STARI DOMOVINI

Poreklo in domovina Starih Slovanov

Najstarejše pisane vesti O najstarejši dobi slovanske preteklosti vemo zelo malo. Prve kratke pisane vesti o Slovanjih najdemo pri rimskih pisateljih šele v 1. in 2. stol. n. š. (*Plinij Starejši, Tacit*). Pa še ti vedo o Slovanjih kaj malo povedati. Pišejo, da so prebivali nekje na vzhodu od Germanov,

sicer pa še slovenskega imena ne omenjajo; Slované nazivajo Venete.

Slovansko ime je ohranjeno prvič pri nekaterih pisateljih v 6. stol. (Jordan, Prokopij), ko so Slovani pri svojem prodiranju proti jugu že prihajali v neposreden stik s kulturnejšimi ljudstvi Sredozemlja.

Arheološki podatki Več kakor pisani viri povejo v davni slovanski preteklosti izkopanine. Arheološki ostanki na ozemlju današnje Poljske, Bele Rusije in Ukrajine, kjer se Slovani prvič omenjajo, dokazujejo, da se je kultura ljudstev v teh pokrajinah razvijala skoraj nemoteno že od davnih stoletij pred n. š. dalje. Iz tega sklepajo, da so v teh pokrajinah vso to dobo živela v glavnem ista ljudstva. (Manjše in tudi večje selitve posameznih plemen na tem prostoru pa so se v teku dolgih stoletij gotovo izvršile. Na izkopeninah je opaziti tudi kulturne vplive iz pokrajin daleč na zahodu oz. na vzhodu.)

Nastanek Slovanov Iz arheoloških ugotovitev torej sledi, da se Slovani v svojo domovino za Karpati niso priselili šele ob času, ko jih tam prvič omenjajo viri. Nasprotno, posebna slovanska narodnostna skupina se je v teku stoletij razvila prav na ozemlju onstran Karpatov po mešanju in križanju mnogih starejših ljudstev, ki so prebivala v tistih krajih ali so se tja priselila. Ta ljudstva, od katerih so nekatera znana celo po imenu (omenja jih grški zgodovinar Herodot iz 5. stol. pr. n. š.), torej še niso bili pravi Slovani pač pa njihovi predniki, iz katerih se je posebno slovansko ljudstvo šele razvilo. Tudi slovanska kultura je zrasla iz kulture predslovanskih ljudstev.

Stara slovanska domovina Ob začetku n. š. so bili Slovani že številčno zelo močna skupina, ki se je strogo ločila od sosedov: od Germanov na zahodu, a na vzhodu od ugrofinskih plemen, ki so prebivala po pretežnem delu današnje Rusije. V primeri z današnjim slovanskim ozemljem je bila stara slovanska domovina zelo majhna. Na jugu so jo v prvih stoletjih n. š. še omejevali Karpati, iz porečja Visle je na zahodu še segala proti Odri, na severu pa dosegla obale Baltika. Na vzhodu so bili Slovani gosteje naseljeni posebno v srednjem Podneprju, od koder so se slovanske naselbine širile proti izvirom Volge in proti Doñu.

Prve razlike med Slovani Stari Slovani že ob času prvih vesti o njih niso bili popolnoma enotna skupina. Bizantinski pisatelji 6. stol. ločijo med njimi *Slovane* in *Ante*, ki so živeli tedaj na vzhodu od prvih po današnji Ukrajini in po obrežjih Črnega morja.

Življenje Slovanov v stari domovini. Njihovo gospodarstvo in rodovna ureditev

Staro slovansko domovino so prvotno pokrivali velikanski pragozdovi, ki so bili še v prvih stoletjih n. š. zelo razsežni. Na takem ozemlju žive ljudje marsikje le od lova in nabiranja sadežev. Že najstarejši podatki o Slovanih, tako pisani kakor izkopanine, pa jasno govore, da so bili Slovani *ne le živinorejci*, kakor so doslej mnogi mislili, ampak *predvsem poljedelci*. Da so dobili zemljo za polja in pašnike, so morali gozdove krčiti.

Krčenje gozda in način obdelovanja zemlje Krčenje gozdov je bilo pri tedanjem enostavnem orodju kaj težaven in naporen posel. Najprej so poruvali in polomili odnose posekali grmičevje in mlajše drevje, močnejša debela pa so s svojimi — zlasti v starejši dobi le kamnitimi — sekirami obsekavali in belili, da so se osušila. Nato so vse skupaj požgali. Tako pridobljeno zemljišče je bilo mogoče obdelovati le z motikami, saj so ostali v zemlji štori in korenine. Šele proti sredi 1. tisočletja so Slovani v južnih delih svoje prvotne domovine začeli uporabljati za rahlanje zemlje leseno ralo, ki ga je vlekla živina (ralo ni plug, ker zemljo le »razriva«, ne pa obrača!).

Ker Slovani tedaj še niso poznali gnojenja, zemlja ni mogla dobro roditi več let zapored. Zato so navadno že po treh letih pustili, da je polje prerasla trava in se je tako spremenilo v pašnik; za polja so morali izkrčevati nove dele gozda. Šele po daljšem razdobju, ko so prve njive postale tudi za pašnike neuporabne, ker jih je znova zaraslo grmičje in mlado drevje, so se vračali nanje, jih znova otrebili in posejali. Pri takem načinu poljedelstva zemlja ni mogla preživljati posebno številnega prebivalstva in je bila zato zelo redko naseljena. Kakor hitro se je prebivalstvo močnejše razmnožilo, se je moral en del odseliti drugam.

Glavne gospodarske panoge

Slovani so že v stari domovini poznali skoraj vse žitne vrste, ki jih pridelujejo danes. Posebno so gojili proso, pšenico in lan, iz katerega so žene tkale platno in izdelovale obleko. Vse naše domače živali so že imeli udomačene. Čeprav sta bila poljedelstvo in živinoreja glavni gospodarski panogi, pa vendar Slovani niso opustili lova in nabiranja sadežev po gozdovih, ki so bili kljub krčenju še vedno zelo razsežni. Posebno radi so nabirali med divjih čebel; tako »čebelarstvo« je bilo splošno razširjeno in medica je bila Slovanom najljubša pijača.

Bivališča

V najstarejših časih so imeli Slovani — podobno kakor tudi druga preprosta ljudstva — bivališča na pol v zemlji. Spodnji del njihovih hiš je bil namreč izkopan v zemljo, zgornji del pa je bil zgrajen iz lesenih hlodov ali ločja, ometanega z ilovico. Šele kasneje so Stari Slovani gradili stavbe popolnoma na površini.

Izdelava orodja

Dolgo časa so izdelovali Slovani orodje le iz lesa, kamna ali kosti. Šele pozneje, a še v stari domovini, so začeli obdelovati tudi kovine in izdelovati kovinsko orodje in orožje. Vsak si je izdelal potrebno orodje sam (obrtni se še ni ločila od poljedelstva). Predelovanje kovin je zahtevalo toliko znanja in spretnosti, da se tak človek ni mogel več ukvarjati s poljedelstvom; to so bili pri Slovanih prvi obrtniki.

Razlike v gospod. razvoju

Seveda pa gospodarske razmere niso bile enake. Nekateri južneje ležeči deli, ki so imeli več stikov s kulturno in gospodarsko naprednejšimi pokrajinami Sredozemlja, so v svojem razvoju prehitevali gozdne in mnogokrat močvirne osrednje predele slovanske domovine, ki je bila brez pravih cest in varnih potov in kamor je le redko zašla noga tujca; tudi domačini so od tam malokdaj odhajali v tujino.

Trgovske poti

Tuji trgovci, s katerimi so Slovani lahko prišli v stik, so se držali v glavnem dveh prastarih poti, po katerih se je že izdavnica pretakal promet med Sredozemljem in deželami ob Baltskem morju. Nobena od teh poti pa ni prečkala slovanskega ozemlja po sredi, ampak le ob robu. Prva, t. im. »jantarjeva pot« (ker so po njej prenašali od Baltika proti jugu jantar!) je vodila od zgornjega Jadrana ob vzhodnem robu Alp in preko Moravskih vrat do Odre ali

Visle in ob njih do morja. Druga pot pa je šla po vodi: iz črnega morja so plule ladje po Dnjepru do izvirov; tam so jih preko pritokov Dvine prevlekli do Lovata, nakar so lahko nemoteno plule po rekah, ki vežejo Ilmensko in Ladoško jezero z Baltikom.

Življenje v starih časih ni bilo lahko. Treba je bilo opravljati dela, ki bi jih pri tedanjem preprostem orodju en sam človek nikakor ne zmoget (krčenja gozda). Že to je sililo ljudi, da so se čim tesneje povezali v boju za življenski obstanek.

Rod Slovani so živeli po rodovih. Vsi člani rodu so si bili v sorodu. Rod je navadno prebival v posebni vasi (»rodovna vas«). Lovišča, pašniki in polja so bili last vsega rodu; polja so skupno obdelovali. Skupne zadeve so reševali vsi odrasli moški člani rodu na zborovanjih, kjer so si volili tudi *rodovnega starešino*. Ta je razsojal prepire med člani rodu, v imenu rodu je žrtvoval bogovom in vodil bojevnike v boj (sodna, duhovniška in vojaška oblast).

Bratstvo in pleme Sorodni rodovi so se združevali v *bratstva*. Ta so se imenovala navadno po voditeljih (n. pr. Braniči, Veljkovci itd.). Še večje enote, v katerih pa so bila velikokrat združena bratstva, ki med seboj niso bila v sorodu, pa so bila *plemena*. Vsako pleme je imelo svoje ozemlje in si je volilo plemenskega starešino, ki je bil — enako kakor rodovni starešina v rodu — za člane plemena najvišji sodnik, duhovnik in voditelj vojske (»vojvoda«). Čeprav je bila oblast starešine velika, pa je vendar smel izvršiti le tisto, kar je sklenila skupščina vseh odraslih članov plemena.

Plemenska zveza Večjih stalnih enot od plemena Slovani v stari domovini še niso imeli. Pač pa je pri njih prišlo od časa do časa do večjih ali manjših *plemenskih zvez*, ki so bile navadno potrebne zaradi trenutne nevarnosti pred napadi sosedov ali po zaradi kakega večjega lastnega napada. Boji večjega obsega so bili zlasti pogosti z Germani na zahodu, še posebno nevarna pa je bila tudi za Slovane t. im. doba preseljevanja. Čim so plemenske zveze izvršile svojo nalogo, so največkrat spet hitro razpadle.

Suženjstvo pri Slovanih Krvave boje so imeli Slovani tudi med sabo. Zlasti spori za gozdna lovišča, kjer meje niso mogle biti ostro začrtane, so bili nekaj vsakdanjega. Premagance — ujetnike so Slovani zasužnjevali. Položaj sužnja

pa pri Slovanih še zdaleka ni bil tako težak kakor v državah starega veka. Tudi njihovo število ni bilo nikdar posebno veliko. Sužnje, ki so jih dobili v bojih s tujimi silami, so Slovani rajši proti odkupnini vračali, kakor pa jih uporabljali za delovno šilo doma. *Pretežni del proizvodnje je pri Slovanih v stari domovini še vedno slonel na delu svobodnih ljudi in nikdar na sužnjih.* Zato pri Slovanih ne moremo govoriti o sužnjeposestniškem redu.

Gradišče

Obrambno središče plemena je bilo *gradišče*. Taka gradišča so poznala tudi druga ljudstva na stopnji rodovno-plemenske organizacije in torej niso nobena slovanska posebnost (v naših krajih so jih poznali Kelti in Ilirij). Gradišča so bila skoraj redno na teže dostopnih krajih: na gričih, ob sotočjih rek, sredi močvirja in podobno. Obdana so bila z jarki, z ogradami iz brun ali podobno; v takem »obzidju«² mnogokrat tudi ni manjkalo obrambnih stolpov. V primeru nevarnosti so se zatekali v gradišča prebivalci z živino in imetjem. Šele pozneje so se nekatera gradišča razvila tudi v gospodarska središča, kjer so trgovali.

Vera in običaji

Prirodne sile — Kakor vsa preprosta ljudstva so tudi Slovani smatrali prirodne sile, ki si jih niso znali razlagati, za božanstva. Slutili so jih povsod. V vsakem gozdu je bil gozdni bog, ki so mu žrtvovali, da bi jim naklonil boljši lov, v vsaki vodi ali močvirju so bila dobra in zla božanstva (povodni mož, vile, rusalke). Ker so bili poljedelci, so častili tudi sonce, od katerega je bil največ odvisen njihov pridelek. Sončnega boga so častili v posameznih pokrajinah pod različnimi imeni; nazivali so ga *Peruna*, *Svaroga*, drugod spet *Dažboga*. Po potrebi so Slovani bogovom tudi spreminjali njihova področja. Peruň je postal sčasoma bog groma in bliska, a troglavi *Triglav* in *Svetovit* (s štirimi obrazi), prvotno sončni božanstvi, sta se spremenila v bogova vojne. V *Velesu* so častili Slovani zaščitnika živine, *Stribog* je bil bog vetrov.

Ob stiku s tujimi verskimi pojmovanji so Slovani — enako kakor druga preprosta ljudstva — prevzemali zlasti v poznejših stoletjih, tudi tuja božanstva, le da so jim dajali domača imena.

• Rimsko Cerero, boginjo rodovitnosti, so prekrstili v Živo, Afrodito — Venero, grško oz. rimsko boginjo ljubezni, pa v Lado.

Čaščenje bogov Stari Slovani so bili prepričani, da njihovi bogovi živijo in uživajo kakor ljudje, da imajo radi petje in glasbo, da pa znajo biti tudi sovražni in maščevalni. Da bi si pridobili njihovo naklonjenost, so jim *žrtvovali* od najboljšega, kar so imeli: od lova in poljskih pridelkov, od jedi in pijače in v začetku celo ljudi (dekleta). Žrtvovali so jim v prosti naravi. Darove so obešali na veje »svetih« dreves ali polagali na posebne kamne. Take žrtvenike so včasih prav lepo izdelali, jih pokrili s streho, ali celo opdali s plotom. Pozneje so postavljali Slovani bogovom tudi svetišča. Ker so bila lešena in kasneje ob prehodu v krščanstvo večidel požgana, se je kaj malo ohranilo od njih.

Običaji Stari Slovani so verjeli v *posmrtno življenje*, Mrtvece so v prvih stoletjih *sežigali*; šele sosedov *pokopavati*. Mrličem so dajali v grobove orodje, nakit, pozneje — od 7. stol. dalje — so jih začeli pod vplivom posodo in hrano; v prvih časih so pokopali s kakšnim veljakom vred tudi suznja ali ženo. Na grob so včasih nasuli visoko gomilo, ob kateri so prirejali bojne igre in pojedine (*trizne* in *strave*), ki se jih je udeležil po njihovem mnenju tudi pokojnik.

Mnogo starih slovanskih verskih obredov se je ohranilo do naših dni, le da so pod vplivom krščanstva izgubili prvotni pomen. Tako so n. pr. *jurjevanje*, *kresovanje* in *koledovanje* stari obredi, s katerimi so Slovani nekoč častili boga sonca.

DOBA VELIKIH SLOVANSKIH SELITEV

Prodiranje Slovanov proti zahodu in jugu

Selitve na zahod V dobi velikih selitev, ki so v 4. in 5. stol. zajele v Evropi v večji meri predvsem germanska plemena, so se od 5. stol. dalje močneje razgibali tudi Slovani. Tudi slovansko prebivalstvo se je v teku stoletij zelo razmnožilo in meje stare domovine so mu postajale tesne; tudi za nekatera slovanska plemena je postalo vojskovanje glavno opravilo (prim. str. 5). Zaradi odhoda številnih plemen iz

slovanske sosesčine proti mejam in na tla nekdanjega rimskega Sredozemlja, se je prebivalstvo nekaterih sosednjih dežel zelo razredčilo. Za slovanska plemena je bila to ugodna prilika, da si prisvoje nove zemlje. Z orožjem v roki začenjajo v 5. stol. odločneje udarjati iz stare domovine. Do l. 600 so zahodna slovanska plemena že prekoračila spodnjo Labo in dosegla njen pritok Salo.

V začetku 6. stol. so Slovani brez pomembnejših težav lahko poselili tudi *sudetske dežele*. Germanski Bavarci, ki so prej tam prebivali, so se namreč po propadu Zahodnorimske države preselili na današnje Bavarsko in od tam začeli prodirati v doline Vzhodnih Alp.

Selitve na jug Prehod skozi Moravska vrata proti Panonskemu nižavju pa so Slovanom do srede 6. stol. zapirali Langobardi. Šele ko so se ti pomaknili na ozemlje bivše rimske province Panonije (gl. str. 8), so slovanska plemena lahko vkorakala v *Panonsko nižavje*.

Druga smer slovanskega prodiranja iz stare domovine je vodila *ob zunanjem robu karpatskega loka proti obalam Črnega morja in v Vlaško nižino*. Ok. l. 500 so bila prva slovanska plemena že na bizantinskih mejah ob spodnji Donavi. Iz Vlaške so Slovani hitro našli prehode *proti Panonskemu nižavju*, kjer so se strnili s slovanskimi plemeni, ki so prišla tja preko Moravske. V tedanjih časih skoraj neprehodni karpatski gozdovi, ki so stoletja branili Slovanom, da bi se razširili proti jugu, so bili tako po Slovanih obkoljeni.

Slovanske selitve so bile bistveno različne od germanskih. Čeprav so Slovani zasedali nove pokrajine, niso zato opustili svojih starih bivališč, kakor so to večkrat delali Germani. Slovanska plemena so s svojim prodiranjem proti zahodu in jugu — kmalu se je začelo tudi obsežnejše prodiranje proti današnjim ruskim deželam — prvotno slovansko ozemlje le širila; nikdar niso popolnoma izgubila stikov z jedrom slovanskega prebivalstva v zaledju.

Napadi na bizantinska tla Proti sredji 6. stol. pa je bilo slovansko napredovanje proti zahodu skoraj popolnoma zastavljeno. Ob Sali so se pojavili nevarni Franki, prehod proti Vzhodnim Alpam so uspešno branili Langobardi. Edino bizantinska meja na Donavi je začela vidno popuščati. Težke vojne cesarja Justinijana v Italiji (gl. str. 8) namreč temu niso dopuščale, da bi posvečal več pozornosti tudi severnim

mejam. Vedno pogostejši so bili slovanski napadi na bizantinska tla. Ob času, ko so se Justinijanove čete borile z Goti za »obnovo imperija«, so slovanski vojaški oddelki leto za letom ropali po Balkanu; prihajali so do Egejskega morja, daleč v Grčijo in pred vrata samega Carigrada. Vztrajne slovanske napade je za nekaj let prekinil šele приход Avarov v Podonavje.

Slovani in Avari

Prihod Avarov v Podonavje Avari, ki so jih Slovani imenovali Obre, so bili eno od mnogih pastirskih mongolskih ljudstev, ki so drugo za drugim prihajala iz azijskih step proti zahodu (prim. Hunel). Ok. l. 560 so pridrli v Vlaško nižino in nekaj let kasneje v Panonsko nižavje. Pehota slovanskih plemen, ki med sabo niso bila trdneje povezana, se hitri in dobro organizirani obrski konjenici ni mogla uspešno upreti, čeprav je bilo Obrov mnogo manj kakor Slovanov.

Obrsko-slovanska plemenska zveza Obri so ob prihodu v Podonavje še vedno živeli v rodovih in plemenih, le da so bila ta povezana v krepko plemensko zvezo. Za skupnega voditelja in poveljnika vojske so šli volila »kagana«. Trdna povezanost plemen je dajala Obrom veliko prednost pred Slovani, pri katerih so posamezna plemena živela več ali manj vsako na svojo roko. Vendar pa si Obri kljub temu številčno mnogo močnejših Slovanov po Vlaški in Panonski nižini niso mogli enostavno pokoriti, ampak so jih kmalu pritegnili k sodelovanju. Že po nekaj letih je nastala tako velika obrsko-slovanska plemenska zveza, katere moč je bilo neprimerno večja kakor sila Obrov ali Slovanov posamič.

Odnosi med Obri in Slovani V skupni plemenski zvezi so Obri še vedno ohranili vodilna mesta. Slovani torej z Obri niso bili enakopravni. Mnogokrat so Obri na bojnih pohodih pognali Slovane, da so krvaveli v prvih vrstah, nato pa so sami pograbili večino plena. Dogajalo se je celo, da so izropali naselbine svojih »zaveznikov« — Slovanov, ki so bili poljedelci, če niso dovolj naropali na svojih pohodih.

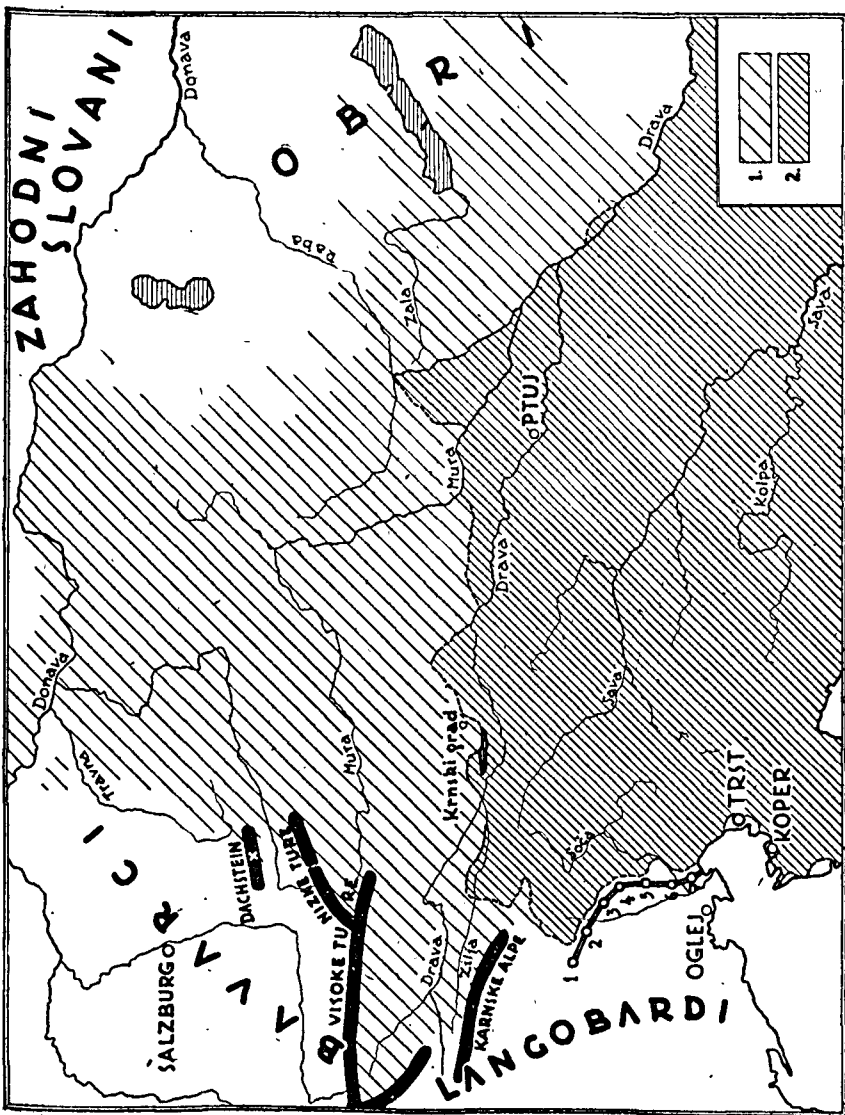
Za Slovane je imela torej zveza z Obri poleg dobrih strani tudi slabe. Dobro je bilo za Slovane, ker so se pod avarskim

vodstvom trdneje povezali in so v naslednjih desetletjih laže zasedli balkanske in vzhodne alpske pokrajine, slabo pa je bilo, ker Slovani pred svojimi lastnimi »zavezniki« niso bili varni in često niso mogli več svobodno odločati o svojih načrtih. *Odvisnosti od kagana pa niso vsa slovanska plemena občutila v enaki meri.* Razmeroma redka plemena v sredini Panonskega nižavja, kjer je bila jedro obrske oblasti, se proti obrski volji skoraj niso mogla ganiti, medtem ko plemena v hribovitem obrobju nižavja Obrov skoraj niso čutila; gorate pokrajine namreč za obrsko konjenico niso bile posebno primerne, zato je redko prihajala vanje. Odtod težnja slovanskih plemen, da se čimbolj odmaknejo od osrednjih ravnin Panonskega nižavja proti hribovitemu obrobju Karpatov, na Balkanski polotok in pozneje v Vzhodne Alpe.

Slovenski predniki poselijo doline Vzhodnih Alp

Langobardi Po smrti cesarja Justinijana (565) so *Langobardi* bardi, bivši Justinijanovi zavezniki, sklenili, da izrabijo težave bizantinske države in da udarijo v Italijo, kjer komaj vzpostavljena bizantinska vladavina še ni imela časa, da bi se utrdila. Langobardski zgodovinar Pavel Diakon piše, da so *odšli proti Italiji l. 568, Panonijo pa da so prepustili Obrom s pogojem, da se lahko še vrnejo, če bi v Italiji ne uspeli.* Sicer pa je gotovo gnala Langobarde proti Italiji tudi neprijetna obrska in slovanska sosesčina.

Slovani v Alpah Po odhodu Langobardov je bila Obrom in Slovanom pot v Panonijo odprta. Medtem ko so se Obri zadržali po večini v ravninah Panonije, pa so si slovanska plemena z orožjem krčila pot še naprej, globlje in globlje v doline Vzhodnih Alp. Štaro ilirsko in keltsko prebivalstvo, v veliki meri že poromanjeno, je moralo pred Slovani kloniti. *Proti koncu 6. stol. so slovenski predniki ob izvirih Drave in Mure že zadeli na Bavarce, ki so zasedali alpske pokrajine od zahoda. Skrajna zahodna meja, do katere so se slovenski predniki naselili, je tekla od Donave na severu ob reki Travni in preko grebenov Nizkih in Visokih Tur do izvira Drave.* Ob Donavi so se stikala plemena slovenskih prednikov s češkimi.



5 Slovenko ozemlje v 9. stol.

(narodnostne meje med Slovenci in Hrvti takrat še ni bilo!)

1 = slovensko ozemlje, ki je bilo pozneje ponemčeno ali pomadžarjeno; 2 = današnje slovensko ozir. južnošlovansko ozemlje. S številkanji od 1 do 7 so označene glavne poslojtanke v langobardškem obrambnem „zidu“ ob Toči Benetške ravnine.

Vdor v Posočje Proti koncu 6. stol. so Slovani pri zasledo-
in proti Benečiji vanju Langobardov pridrli tudi v dolino Soče
in dosegli kmalu robove *Beneške ravnine*. Dostop v ravnino
samo pa so Slovanom zapirale številne trdnjave, ki so bile
že prej zgrajene v obrambo Italije, a so jih Langobardi še
posebej utrdili. Ta »*langobardski zid*« je 'potekal' od Tržaškega
zaliva pri Tržiču preko Gradiške, Krmina in Čedadada do Hu-
mina ob Beli (gl. zemljevid str. 19). Slovenci so ga mnogokrat
prekoračili in udarjali daleč v Benečijo, tam pa niso trajno
ostali. *Od naselitve do danes je ostala slovenska meja na tem
področju skoraj nespremenjena.*

Gostota naseljenosti - Ob prihodu naših prednikov je bila slovenska
zemlja precej drugačna kakor je danes. Pro-
strani deli, kjer se danes širijo polja in travniki, so bili tedaj
še pod neprodirnimi gozdovi, mnogo ravninskega sveta, ki je
danes rodoviten, pa je bilo tedaj še zamočvirjenega. Zato so se
Slovani lahko naselili v glavnem le po tistih krajih, kjer so
bili naseljeni ljudje, že pred njimi. Takega sveta pa je bilo tedaj
manj kakor gozda. Zato tudi število naših prednikov, čeprav
so si prisvojili v Alpah ozemlje, ki je merilo blizu 60.000 km²,
ni moglo biti posebno veliko; najbrž ni doseglo niti četrte mili-
jona. To število ne bi moglo biti večje tudi zaradi tega, ker Slo-
vani še niso znali dobro izkoriščati zemlje pri obdelovanju. Še
vedno so namreč — kakor nekoč v stari domovini — njive že
po nekaj letih opuščali in iskali nove zemlje za obdelovanje
(glej str. 11).

Slovanska naselitev do Jadranskega in Egejskega morja

Zlom bizantinske obrambe na Doňavi V zadnjih desetletjih 6. stol. so se razvneli
težki boji med Bizantinci in Perzijci, ki so
začeli kakor nekoč v dobi antike, spet zase-
dati pokrajine Prednje Azije. Perzijski pritisk je pritegnil
v Azijo jedro bizantinskih čet in tako razgalil bizantinsko se-
verno mejo na Balkanu. Tam se je mogla zato bizantinska
obramba opirati *predvsem na obmejne trdnjave.*

Toda Slovani so se v dolgoletnih spopadih z Bizantinci pri-
vadili uspešnejšemu bizantinskemu načinu bojevanja. Namesto
starega slovanskega orožja (lok, strelica in ščit) uporabljajo

bolj in bolj najboljše sodobno orožje, kopja in meče. Nič več se jim ni treba izogibati odkritim spopadom z Bizantinci. *Obmejne trdnjave zanje niso več nepremagljive.* Druga za drugo padajo pod njihovimi udarci, čeprav je bilo obleganje trdnjav pri tedanji vojaški tehniki tudi za dobro opremljenega napadalca kaj težaven posel. Včasih nastopajo pri tem Slovani skupno z Obri (pri napadu na Sirmij, ki je padel šele po triletnem obleganju), včasih pa tudi sami; zlasti velja to za Slovane v Vlaški, ki so se z uspehom otresali obrskega »sodelovanja«. Osvojena mesta in trdnjave so Slovani in Obri navadno do kraja izropali in do tal porušili.

Začetek naseljevanja *Proti koncu 6. stol. so se začeli Slovani na Balkanu naseljevati.* Deset let trajajoči obupni poskusi Bizantincev, da bi strli slovansko nevarnost z napadi na slovanska središča v Vlaški, so žalostno propadli. Slovani so se namreč izmikali odločilnim spopadom, zato pa so tem odločneje napadali manjše oddelke. Ko je cesar Mavrikij I. 602. zahteval, naj bi vojska v Vlaški prezimila in spomladi nadaljevala boje, so se vojaki upri. Iz svoje srede so si izbrali novega cesarja. Upor v vojski je odmeval tudi v Carigradu, kjer so se dvignile nezadovoljne množice. Več let je preteklo, preden so se razmere v Carigradu spet uredile.

Končna naselitev Balkana *Dobro nemirov v Carigradu so Slovani do kraja izkoristili.* V nekaj letih so razbili še zadnje bizantinske postojanke v notranjosti polotoka in ga poselili do vrat Caridrada in od egejskih obal. Močne slovanske naselbine so zrasle celo na Peloponezu. Le utrjena obmorska mesta, kakor Solun ali Drač, so Slovanom lahko kljubovala, ker niso imeli dovolj ladjevja, da bi mesta obkolili tudi z morske strani. Na svojih manjših ladjicah pa so Slovani napadali otoke v Egejskem morju, Kreto in celo Južno Italijo; tam pa se niso naseljevali.

Prodor proti Jadranu *Istočasno so Slovani in Obri prodirali proti obalam Jadranskega morja.* Povsod so neusmiljeno zlomili vsak odpor. Vsa mesta v notranjosti polotoka so bila uničena; celo ob morju so se le redka lahko rešila pred njimi, tako Zadar in Trogir ter mesta na otokih. Največje mesto ob obali, Salono (današnji Solin) pa so Obri in Slovani



Del razvalin rimskega mesta Salone v Solinu pri Splitu

skupno izropali in porušili do tal (ok. 614); begunci iz mesta so se deloma rešili na otoke, deloma v bližnjo Dioklecijanovo palačo in tam ustvariti temelje novega mesta *Splita*. Podobno so begunci iz porušenega *Epidaurd* (današnjega Cavtata) našli zatočišče v novem *Dubrovniku*.

Boji za Kras in Istro Edino bizantinska obramba Istre, ki je potekala preko Nanosa in Snežnika, je bila nekaj časa uspešnejša. Toda tudi tam so slovenski predniki že ok. l. 600 pridrli na Tržaški Kras in ga naselili. Trsta samega pa niso mogli osvojiti. Preko Krasa so prodirali počasi na sam istrski polotok, kamor so istočasno vdrla slovanska plemena ob kvarnerski obali tudi od vzhoda. V bližini Buzeta sta se obe slovanski skupini srečali in še danes poteka tam slovensko-hrvatska narodnostna meja. Šele proti koncu 8. stol. so se Slovani korak za korakom približali skrajnim točkam na zahodu polotoka, niso se pa mogli polastiti istrskih obalnih mest, v katerih je še naprej gospodarilo staro romansko prebivalstvo.

Obleganje Carigrada (626) Že se je zdelo, da je Vzhodnorimsko cesarstvo popolnoma na tleh; izgubilo je domala vse svoje ozemlje v Evropi in Aziji. L. 626 so se Obri in Slovani dogovorili s Perzijci, ki so od vzhoda pridrli do Bospora, da z združenimi silami zlomijo še obrambo prestolnice — Carigrada, ki se je še držal obdan od vseh strani od sovražnikov. Na svojih majhnih ladjicah naj bi Slovani prepeljali perzijsko vojsko na evropsko stran za odločilni napad. Toda Bizantincem se je zadnji hip posrečilo, razpršiti slovanske ladjice in prevoz preprečiti. Zaradi tega je prišlo med oblegovalci do spora. Slovani so se Obrom uprli in odšli izpred Carigrada, nakar so morali opustiti obleganje tudi Obri. Veliki neuspeh pri obleganju Carigrada je onemogočil nadaljnje sodelovanje Obrov in Slovanov in pripomogel k propadanju obrske sile.

Slovani se osvobodijo Obrov Obrski neuspeh je namreč olajšal slovanskim plemenom, da so se iznebila neprijetnega obrskega »zavezništva«. Z orožjem v roki so se povsod upirala Obrom. *Obrsko-slovanska plemenska zveza je razpadla*. Slovanska osamosvojitve pa ni bila samo posledica obrskega neuspeha pred Carigradom — ta je Slovanom osvoboditev le olajšala! — ampak je bila mnogo bolj rezultat družbenega razvoja pri Slovanih samih; Slovani so namreč že toliko napredovali, da so lahko samostojno ustvarjali močnejše plemenske zveze, ki so bile kos ne samo Obrom, ampak tudi večjim nevarnostim.

Zaključek naseljevanja V tridesetih letih 7. stol. je bila naselitev Slovanov na Balkanu v glavnem zaključena. (Selitve posameznih manjših skupin iz kraja v kraj so se še dolgo nadaljevale!) Ves polotok z izjemo Grčije in nekaterih osamljenih mest ob morju je bil slovanski. Vendar pa se Južni Slovani takrat še niso ločili po narodih kakor dandanes. Posamezna plemena so imela res svoja imena, a vsi skupaj so se nazivali še vedno s skupnim imenom *Slovane* ali *Slavene*. Tudi dežele, ki so jih Slovani naselili, imenujejo sodobni pisci običajno s skupnim imenom *Slavinijo* (ali podobno).

Nova imena za Južne Slovane Plemenska imena so Slovani prinesli deloma še iz stare domovine, mnogo plemen pa je v novi domovini ime spremenilo; posebno pogosto so se začela plemena imenovati po imenu svojega gradišča, zlasti če se je to razvilo v važnejšo gospodarsko postojanko. Cele skupine plemen so se mnogokrat začele nazivati tudi

po pokrajinah, v katerih so se naselile (na pr. Karantanci, Bosenci, Travunjani itd.). Pozneje, ko se plemena med seboj trdneje povežejo, prevzamejo včasili cele skupine plemen *imé* vodilnega plemena (n. pr. Hrvati ali Srbi). Ne drži pa, da bi se bili posamezni južnoslovanski narodi, n. pr. Slovenci, Hrvati ali Srbi že iz stare domovine priselili kot posebne skupine. Delitev v narode se je izvršila pri Južnih Slovanih šele mnogo stoletij pozneje.

Imena današnjih južnoslovanskih narodov so torej nastala bodisi iz starih plemenskih nazivov (Hrvati, Srbi, Bolgari), ali pa iz pokrajinskih (Makedonci, Črnogorci). Edino Slovenci smo — podobno kakor Slovaki na severu — ohranili za svoje narodnostno ime stari skupni naziv za vse »Slovence«. To se je zgodilo pač zato, ker karantanska država, ki so jo ustanovili naši predniki, ni mogla dalje časa ohraniti svobode in je razpadla. Po razpadu Karantanije so naše prednike nehali nazivati Karantance, kakor so jih nekateri nazivali še v 13. stol. Ime Karantanije se je ohranilo do danes le še v nazivu dežele Koroške.

Konec velikih slovanskih selitev

Slovansko ozemlje po selitvah V razdobju treh stoletij prodiranja iz stare domovine (5. do 8. stol.) so Slovani poselili velikansko ozemlje, ki je sègalo od Baltskega morja na severu do Jadranskega, Egejskega in Črnega morja na jugu. Na zahodu se je slovansko napredovanje ustavilo na črti, ki je skoraj v ravni črti tekla od Tržaškega zaliva proti izlivu reke Labe, medtem ko se je prodiranje v srednjo Rusijo in proti Uralu še vedno počasi a vztrajno nadaljevalo.

Tri velike slovanske skupine Čim dalje so prodirala slovanska plemena, tem bolj so se izgubljale med njimi še tiste rahle vezi, ki so jih družile v stari domovini. Med posameznimi skupinami, ki so živele daleč vsaksebi nastajajo vedno večje razlike v gospodarstvu, navadah, kulturi in življenju sploh; tudi razlike v jeziku se večajo. Že prav kmalu lahko ločimo Slované v tri velike skupine: zahodno, vzhodno in južno. *Zahodne Slované* so tvorila plemena, ki so prebivala ob Labi (Polabski Slovani), ob Baltškem morju (Pomorjani), v sudetskih deželah in v sosednjem karpatskem predgorju (današnji Čehi in Slovaki) ter ona, iz katerih se je pozneje razvil poljski narod. *Vzhodnoslovanska skupina* je živela v glavnem na ozemlju današnje Sovjetske zveze (današnji Rusi, Ukrajinci in Belorusi); plemena na jugu — od dravskega izvira in Beneške ravnine do Črnega in Egejskega morja — pa so tvorila posebno skupino *Južnih Slovanov*.

JUŽNI SLOVANI V NOVI DOMOVINI

Začetki razredne družbe med Slovani v dobi preseljevanja in ureditev življenja v novi domovini

Slovani v novem Desetletja trajajoča doba preseljevanja ni mogla ostati brez vpliva na življenje Južnih Slovanov. Na svojih pohodih so prihajali v dežele, kjer so ljudje živeli popolnoma drugače kakor oni sami. Videli so njihovo gospodarstvo, družbo in način življenja. Svobodni in enakopravni člani slovanskih plemen do tedaj niso poznali vzvišenega položaja vladarja in plemstva, tuje jim je bilo razkošno bogastvo mestnega prebivalstva in mestno življenje na splošno, niso poznali množičnega izrabljanja suženjske delovne sile (na ozemlju bizantinske države je bil sužnjeposestniški red še vedno živl), nova je bila zanje visoka stopnja, ki so jo dosegle dežele Sredozemlja v kulturi.

Plen Slovani se v ta svet, ki jim je bil popoinoma nov, niso mogli in niso skušali na hitro uživati. Glavni namen njihovih napadov je bil v začetku, nagrabiti si čim več bogastva. Iz dneva v dan se je stekal v njihove roke najrazličnejši plen: zlato, dragocenosti, orožje, pa tudi živež, živina in ujetniki-sužnji. Velik del tega plena so si prilaščali voditelji, razni starešine in župani. Pozneje, ko so se začeli Slovani v novi domovini naseljevati, so si jemali v zasebno last tudi velika zemljišča.

Zasebna lastnina in razlike v družbi S pojavom zasebne lastnine — prej je bilo namreč vse imetje skupna last rodu — se začela tudi pri Slovanih rušiti nekdanja enakost. Življenje voditeljev, ki so si nagrabili največ bogastva, je postalo veliko udobnejše kakor življenje navadnega svobodnika. Čutili so se vzvišene nad ostalim ljudstvom, delo so prepuščali drugim (začeli so uporabljati za delo ujetnike-sužnje), sami pa so se lahko bolj in bolj udajali brezdelju. Iz takih zemljiških veleposestnikov, rodovnih starešin, županov, pa tudi bojevnikov, ki so dobili zemljo za posebno hrabrost ali zasluge v boju, se je v novi domovini počasi razvijalo slovansko plemstvo (»rodovno« in »vojaško« plemstvo). Slovansko ljud-

stvo se je začelo deliti v *razrede*: v zgornji razred plemstva, v razred ostalega svobodnega prebivalstva, posebno skupino pa so tvorili odslej tudi precej številni nesvobodni — sužnji.

Razpadanje rodovne ureditve Ker se je slovanska družba začela deliti v razrede, ker je postajala »razredna«, je morala počasi odmirati stara rodovna ureditev, na kateri je dotedaj slonela brezrazredna slovanska družba. V dobi preseljevanja se je tudi sama po sebi rahljala trdna povezanost ljudi v nekdanje rodove, bratstva in plemena.

Namesto rodovne vasi — občine V teku dolgotrajnih pohodov in bojev za posest nove domovine so se, namreč člani posameznih rodov ali plemen močno pomešali med seboj. Naseljevanje v novih pokrajinah je to razpadanje starih enot še pospeševalo. Mnogokrat je bila pokrajina premajhna, da bi sprejela celo plemé; del plemena se je torej moral naseliti drugod. Drugič spet je bil prostor tako velik, da je lahko sprejel več različnih rodov ali celo plemen. Mnogo tesneje kakor po starih krvnih vezeh so bili zdaj povezani ljudje, ki so bili morda iz različnih rodovnih skupin, pa so se po sili razmer znašli kot sosedje v istem kraju, deleč isto usodo. Celo po posameznih vaseh nove domovine ne prebivajo več člani enega samega rodu. Nove naselbine torej niso več »rodovne vasi«; imenujemo jih *vaške občine* ali *srenje*.

Zadruga Tudi v vaški občini so bile podobno kakor v nekdanji rodovni vasi gozdovi, pašniki in vode skupna last vseh vaščanov. Njive pa so dobile v obdelovanje posamezne *zadruga* v vasi. Zadruga niso bile nič drugega kakor velike družine. Pod isto streho so živeli v zadruzi starši z otroki in družinami svojih sinov, kadar so se poženili. Vsa imovina, premična in nepremična (poslopja, polja, orodje) je bila skupna zadruga last. Privatne lastnine v zadruzi ni bilo. Člani zadruga so si volili za voditelja navadno najstarejšega člana, ki se je nazival zato starešina, pa tudi ded, otec, gospodar, domačin ali podobno. Če ni bil sposoben, so ga lahko odstavili in si izvolili drugega. Kajti naloge starešine so bile odgovorne: vodil je vse gospodarstvo, razdeljeval delo, upravljal zadruga premoženje, kupoval in prodajal; razsojal je prepire med člani, žrtvoval je bogovom, zastopal je zadruga na zunaj in vodil pogovore v njenem imenu.

Plemenska župa Tudi v novi domovini so se ohranila bratstva in plemena. Ozemlje plemena so nazivali Južni Slovani župo, plemenskega starešino pa župana.

Plemenske zveze Že v času preseljevanja so bile stare rodovne enote velikokrat neprimerne za izvedbo posameznih vojaških nalog. Za daljše pohode preko meje je bilo bojevnikov enega samega plemena največkrat premalo; več plemen je moralo združiti svoje sile. Tako so nastajale včasih zelo močne plemenske zveze bodisi za večje napade, včasih pa tudi za obrambo ali za zavarovanje prisvojenega. Plemena so si ob takih prilikah volila skupnega voditelja, ki so ga navadno imenovali velikega župana ali kneza. Plemenske zveze pa se za časa preseljevanja niso dolgo držale. Ko so opravile nalogo, so navadno spet razpadle.

Voditelji plemenskih zvez; veliki župani oz. knezi so imeli predvsem vojaške naloge, pa še te so morali vršiti po navodilih, ki jim jih je dajala skupščina vseh svobodnih članov plemenske zveze. Nobene važnejše odločitve niso smeli izvesti na lastno pest. Slovanski veliki župan ali knez torej ni imel tiste moči kakor n. pr. vladarji starega veka. *Plemenska zveza namreč še ni »država«*, ampak je v razvoju od rodovno-plemenske ureditve do države samo vmesna stopnja.

Pomen gradišč Slovani v novi domovini niso imeli mest. Ob
Trgovina naselitvi so jih brez izjeme porušili. Kar se jih je ohranilo ob morski obali, niso bila v slovanski oblasti, čeprav so se tudi tja začeli naseljevati slovanski priseljenci in ponekod po številu kmalu prekosili staro prebivalstvo. Gradišča kot središča plemen so imela še dolgo pretežno obrambni in šele v drugi vrsti trgovski značaj. Trgovska izmenjava blaga je bila majhna. Promet po starih trgovskih poteh, ki so vodila preko nove južnoslovanske domovine, je že v teku naseljevanja zastal; noben trgovec ni tvegala, da bi izgubil svoje blago na poti, kjer je vsak korak grozila nevarnost, da ga izropajo. Šele ko so se razmere nekoliko ustalile, se je trgovina počasi obnavljala. Tedaj so se tudi nekatera gradišča ob prometnih poteh razvila v močnejša gospodarska središča. Ob njih nastajajo naselbine, ki pa še dolgo nimajo

značaja pravih mest; tudi naselbine, ki nastajajo ponekod na razvalinah starih mest iz rimske dobe, niso nobena mesta. Prva prava mesta na južnoslovanskem ozemlju — razen mest ob morju — začno rasti šele v 12. stol.

Predslovansko prebivalstvo

Staro prebivalstvo v Alpah Staro prebivalstvo je bilo ob naselitvi Južnih Slovanov težko prizadeto. Na vzhodnem alpskem ozemlju so Slovani naleteli na *Kelte* in *Ilire*, ki pa so bili večidel že poromanjeni. Kdor je le mogel, se je pred slovansko poplavo rešil in umaknil iz dežele. Nekaj predslovanskega prebivalstva se je med Slovani v Alpah ohranilo le še v odročnejših gorskih predelih, a še ti so se razmeroma hitro poslovanili (do 9. stol.). Mnogo starega prebivalstva so Slovani zaslužnili. (Še danes pomeni v nekaterih krajih Slovenije »krščenica« dekle, ker je bilo predslovansko prebivalstvo krščansko!). Krščanstvo je bilo ob prihodu Slovanov hitro iztrebljeno.

Staro prebivalstvo na Balkanskem polotoku Podobno je bilo po vsem Balkanskem polotoku. *Romansko* in *grško* ozir. poromanjeno ali pogrčeno prebivalstvo porušenih mest iz notranjosti se je pomikalo proti morju, če je le utegnilo, sicer je moralo iskati zatočišča v bližnjih gorah; današnji *Vlahi* so deloma njihovi potomci. Pa tudi *Iliri* niso bili kos slovanskim udarcem. Mnogo je bilo pobitih, drugi so se v naslednjih stoletjih spojili s Slovani in prevzeli slovansko govorico. Od vsega ozemlja, ki je obsegalo ves zahodni del Balkanskega polotoka, so Iliri ohranili le malo; njihovi potomci so današnji Albanci. Še slabše kakor Ilirijom se je godilo *Tračanom* v vzhodnih pokrajinah polotoka; kolikor jih niso že prej poromanili ali pogrčili, so izginili v slovanskem morju.

Kmalu po končani preselitvi je torej po vseh delih nove južnoslovanske domovine prevladala slovanska govorica. Na staro prebivalstvo so spominjale le še nekatere navade, ki so jih Slovani ponekod prevzeli, bolj kot to pa številna zemljepisna imena. Za Obri, ki so sodelovali pri slovanski naselitvi, pa je kmalu izginila vsaka sled.

Predslovenska imena na Slovenskem Na slovenskem ozemlju so se iz predslovenske dobe ohranila predvsem imena večjih rek: Mura, Drava, Sava, Soča, Krka, Kolpa. Tudi vrsta pokrajinskih imen, kakor Kras, Bohinj, Koroška, Rož ali Podjuna je predslovenskega izvora. Predslovenska so imena številnih krajev po Sloveniji (Bled, Kranj, Celje, Ptuj), spet druga spominjajo na predslovensko naselitev (Laško).

Ko je bila v 7. stol. naselitev Južnih Slovanov končana, je odpadel glavni vir za hitro in lahko bogatenje plemstva. Sicer so se od časa do časa še vedno ponavljali napadi na posamezna mesta na obali — posebno silni so slovaški napadi na Solun! — toda ti napadi se ponavadi niso končavali srečno in niso prinašali plena. Tudi v bojih med posameznimi plemeni, ki postajajo po končani naselitvi pogostejši, si ni moglo plemstvo niti zdaleka krepiti svoje moči v taki meri, kakor se je to dogajalo v dobi roparskih pohodov. Naraščanje moči vodilnega razreda je postalo torej po naselitvi izdatno počasnejše, če se že ni — vsaj ponekod — začasno popolnoma ustavilo.

Plemenske sile Nasprotno pa se marsikje spet uveljavlja moč posameznih plemen. Županom in knezom plemena mnogokrat spet vzamejo izredno oblast, ki so jim jo dala v dobi preseljevanja, ker so tako zahtevale vojaške koristi. Ko so se namreč razmere uredile in se je dežela pomirila, niso bili ljudstvu niti knezi niti razne plemenske zveze več potrebni. Ljudje so želeli, da bi spet kakor nekdanj živeli po starih svobodnih načelih rodovno-plemenske ureditve. Potreba po tesnejšem sodelovanju med plemeni in po ohranitvi enotnega vojaškega vodstva se je močneje čutila edino še ponekod na mejah nove domovine, kjer so njeno varnost ogrožali sosedje.

PRVE VEČJE SLOVANSKE ENOTE V NOVI DOMOVINI

Velika plemenska zveza pod vodstvom Sama (623—658)

Položaj na zah. Položaj tistih slovanskih plemen, ki so ob slovanskih mejah času preseljevanja prodrli najdalje proti zahodu, je bil tudi še po končani selitvi zelo negotov. Nanje so pritiskala razna germanska ljudstva: *Langobardi* iz Furlanske nižine, *Bavarci* v Alpah, severneje od teh pa nevarni *Franki*. Z vzhodne strani so ogrožali ista slovanska plemena

Obri iz Panonskega nižavja, ki so jih deloma po sili držali v sklopu svoje obrsko-slovanske plemenske zveze, a kljub temu pogosto prihajali k njim plenit (gl. str. 17).

Nastanek Samove plemenske zveze Leta 623 so se številna plemena na slovanskem zahodu uprla Obrom in se iznebila obrskega zavezništva. Pod vodstvom Sama so se tedaj osamosvojila in strnila slovanska plemena po današnjem češkem ozemlju, pridružili pa so se jim tudi Lužiški Srbi in slovenska plemena v Karantaciji s knezom Valukom. Tako je nastala velikanska zveza *slovanskih plemen*, ki je na severu segala skoraj do današnjega Berlina, na jugu pa v bližino Jadranskega morja.

Po težkem udarcu pred Carigradom (626) Obri slovanski plemenski zvezi pod Samom niso mogli biti več nevarni. Tem huje pa so nanjo pritiskali Germani od zahoda. Močna frankovska vojska pod vodstvom kralja Dagoberta je udarila na Češko, kjer je bilo središče Samove oblasti; bila pa je popolnoma poražena (najbrž pri današnjem *Uhoštu*, 631). Dokler je živel Samo, niso tvegali Franki nobenega večjega napada več.

Razpad Po Samovi smrti je velika slovanska plemenska zveza razpadla, potem ko je uspešno izvršila svojo zgodovinsko nalogo: Slované je namreč rešila po eni strani pred obrskim izkoriščanjem, po drugi pa pred osvajalskimi težnjami Germanov. Skoraj po vsem njenem ozemlju zažive posamezna plemena spet vsako zase, edino Slovenci v Karantaciji ostanejo še naprej povezani.

Karantanija

Obseg Karantanije Karantanija je bila prva samostojna in močnejša kneževina, ki je nastala na ozemlju Južnih Slovanov. Njeno jedro je bilo na današnjem Koroškem in v porečju zgornje Mure, kjer so se Slovenci v težko dostopnem alpskem svetu najlaže osvobodili Obrov. Tudi sosedna slovanska plemena (posebno v porečju zgornje Save) so bila tesneje povezana s Karantanijo, odkar je obrsko-slovanska plemenska zveza po obrskem neuspehu pred Carigradom razpadla in so obrski napadi preko južnih slovenskih krajev in ob Donavi navzgor za nekaj desetletij prenehali. Prvi po imenu



Gospovetsko polje z Gospo Sveto v ospredju

znani slovenski knez v Karantaciji je bil *Valuk* (ok. 630), ki se je pridružil Samu.

Boji z Bavarci Karantanski Slovenci so imeli od naselitve dalje neprestane boje s svojimi sosedi na zahodu. Z Bavarci so se mnogo bojevali zlasti ob izviru *Drave*, kjer se je meja končno ustalila šele v zač. 7. stol. Tudi ob *Donavi* so bili živahni boji; pogosto so Slovenci sami udarjali preko *Nizkih Tur* na današnje Salzburško. V glavnem pa so bile zasnežene Visoke in Nizke Ture z visokimi prelazi dokaj ostra meja za oba soseda.

Boji z Langobardi Težke boje so imeli Karantanci tudi z Langobardi. Slednjim se je že v Samovi dobi posrečilo, da so se polastili *Kanalske doline* in *Zilje* in s tem važnih prehodov proti osrčju Karantanije. Šele v zač. 8. stol. so se težki boji za posest obeh dolin zaključili s slovensko zmago (ok. 730). V tem času je prišlo v slovenske roke tudi ozemlje *Beneške Slovenije*. Slovenski poskusi, polastiti se vsaj deloma Furlanske nižine, pa niso imeli uspeha; kljub nekaterim vdorom v nižino se je slovensko napredovanje ustavilo

na skrajnih obronkih alpskega predgorja, tik pred langobardskim obmejnim zidom (gl. str. 20).

Središče Središče karantanske kneževine je bilo na **na Gosp. polju** Gosposvetskem. polju. Tam si je ljudstvo svobodno volilo kneze in jim izročalo oblast. *Ustoličevanje knezov* na Gosposvetskem polju se je ohranilo še v pozna stoletja, čeprav je postala knežja čast že zgodaj dedna. Kako se je vršil obred ustoličevanja v najstarejši dobi, ne moremo točno vedeti, ker se nam niso ohranili iz tistih časov nobeni zapiski; točnejši potek ustoličevanja poznamo šele iz mlajše dobe (od 11. stol. dalje), ko se je moral v teku stoletij že večkrat prilagoditi spremenjenim razmeram (gl. str. 58).

Slavinije — plemenske zveze na makedonskih tleh

Položaj Bizanca Bizantinsko državo so zadeli v času slovanske naselitve tako težki udarci, da za slovanska plemena na Balkanskem polotoku ni mogla biti niti od daleč tako nevarna, kakor so bili Slovanom nevarni germanski sosedje na zahodu. Bizantinsko državno ozemlje je bilo raztrgano in so ga tvorila le osamljena obmorska mesta (razen grškega polotoka). Edino iz Carigrada in Soluna, obeh najvažnejših središč, so Bizantinci redneje udarjali na Slovane, ki so se naselili v neposredni okolici obeh mest. Seveda pa sta bili po drugi strani ti dve mesti še dolgo cilj slovanskih napadov.

Obseg Slavinije Zaradi nevarnosti pred morebitnimi bizantinskimi napadi in zaradi lastnih napadov so se slovanska plemena prav v zaledju Carigrada in Soluna najtrdneje povezala. Več plemenskih zvez je nastalo po naselitvi zlasti na makedonskih tleh v zaledju Soluna. Bizantinci so jih nazivali z enotnim imenom *Slavinije*. Bili so to prvi poskusi ustanoviti večjo slovansko enoto na makedonskih tleh. Bizantinski cesarji so v 7. stol. večkrat udarjali iz Soluna na slovanska plemena in jih silili, da bi priznala njihovo oblast. Mnogo ljudi so ob takih prilikah prodali v sužnost, še več pa so jih preselili v Malo Azijo, kjer jim niso mogli biti več nevarni. Pohodi proti Slavonijam dokazujejo, da so Bizantinci s težavo vzdrževali oblast komaj v neposredni bližini Soluna, da pa v 7. stol. res niso imeli moči, da bi se zanimali za pokrajine globlje v notranjosti polotoka.

Bolgarska država

Prihod Bolgarov Bolgari so bili pastirsko mongolsko ljudstvo, ki je gospodarilo vsaj od konca 5. do zač. 7. stol. nad velikim ozemljem v Severni Kavkaziji. Pozneje se je del Bolgarov pod vodstvom *Asparuha* pomaknil ob črnomoški obali proti zahodu do izliva *Donave*, ter se nastanil v današnji južni Besarabiji. Od tam so začeli Bolgari preko Donavske delte udarjati v *Dobrudžo*. Bizantinski cesar se je zato odločil, da spet zavaruje donavsko mejo in prepreči vdor novega nevarnega nasprotnika na Balkan.

Ustanovitev bolgarske države Asparuh pa je bizantinsko vojsko potolkel in prodrl še dalje proti jugu. Na ozemlju med spodnjo Donavo in gorovjem Balkanom je že našel zvezo *sedmih slovanskih plemen*, ki so se morala že prej povezati prav zaradi nevarne bližine Carigrada. *S sodelovanjem slovanske plemenske aristokracije je Asparuh nato ustanovil na ozemlju Dobrudže in slovanske zveze sedmih plemen bolgarsko državo (679).*

Za središče države si je Asparuh izbral *Plisko*. To ni bilo nobeno mesto, ampak veliko z okopi obdano ozemlje (25 km²), na katerem so stali šotori bolgarskega plemstva pa tudi velikega dela ostalih Bolgarov; za okopi je bilo tudi za konje dovolj paše. Za branilce južne meje na prelazih Balkana so Bolgari naselili mnogo Slovanov.

Odnosi med Bolgari in Slovani Čeprav je bilo Bolgarov mnogo manj kakor Slovanov, je bil njihov vpliv v državi vendarle odločilen, ker so bili trdneje organizirani (prim. položaj Slovanov v obrško-slovanski plemenski zvezil). Spori med bolgarsko in slovansko aristokracijo so bili zato v državi na dnevnem redu. Le redki od prvih bolgarskih vladarjev — kanov — so bili Slovanom prijazni in so s slovanskim plemstvom sodelovali. Nekateri so Slovane tako preganjali, da so v množicah bežali preko meje, največkrat v Carigrad, kjer so jih bizantinski cesarji radi sprejemali in kot vojake naseljevali v Mali Aziji. Šele proti sredi 9. stol. ta nasprotja prenehajo. Takrat so še *Bolgari* že pomešali s številčno mnogo močnejšimi Slovani, prevzeli so njihov jezik in

višjo kulturo ter izginili kot posebna skupina. Od tedaj je vladajoči razred v Bolgariji enoten; po jeziku, kulturi in mišljenju je slovanski, pač pa se je na vse prebivalstvo države, tudi na slovansko, razširilo bolgarsko ime.

Slovanske enote ob Jadranskem morju. Hrvatska. Notranjost polotoka

Bizantinska Dalmacija Še mnogo manj kakor za varnost Carigrada ali Soluna so se lahko Bizantinci v 7. stol. brigali za posest, ki jim je ostala po slovanski naselitvi v jadranskem primorju. Romansko prebivalstvo, ki se je pred Slovani umaknilo na otoke in v redka mesta ob obali, je bilo v boju s Slovani navezано izključno na lastne sile. Šele v sredi 8. stol. so se Bizantinci lahko več zanimali za svojo raztrgano jadransko posest in so jo povezali v upravno enoto Dalmacijo. Spodnja Dalmacija je obsegala mesta Zadar, Trogir in Split ter otoke od rtiča Ploče do Krka na severu, Zgornja Dalmacija pa Dubrovnik, Kotor in Budvo. Bizantinski upravitelj Dalmacije je imel svoj sedež v Zadru.

Slovanske enote v dalmatinskem zaledju Bizantinska Dalmacija ni segala iz obalnih mest v notranjost, Okolica vseh mest je bila slovanska. Vendar se je po organiziranju bizantinske Dalmacije nevarnost za sosedna slovanska plemena povečala; proti koncu 8. stol. nastajajo zato v zaledju dalmatinskih mest niz razmeroma majhnih, a strogo zaključenih slovanskih ozemeljskih enot, ki se ne nazivajo po plemenih, ampak so njihova imena zemljepisna. Vzhodno od Kotorskega zaliva in okoli Skadrskega jezera nastane *Duklja*, pozneje imenovana *Zeta*; zahodno od nje s središčem na Popovem polju *Travunija*, a ob Neretvi *Hum* ali *Zahumlje*; med spodnjo Neretvo in Cetino je bila dežela *Neretljanov*.

Severnejši del vzhodne jadranske obale med rekama Cetino in istrsko Rašo pa zajame *Hrvatska*, imenovana včasih tudi *Dalmatinska* ali *Primorska Hrvatska*. O nastanku hrvatske politične tvorbe ne vemo skoraj ničesar. Ime ima po plemenu Hrvatov, ki je bilo vodilno pri povezavi tako razsežnega ozemlja. Bogato okrasje iz grobov 7. in 8. stol. priča, da so imeli Hrvatje že takrat dasti močan in bogat plemiški sloj, ki je

edini lahko tesneje povezal plemena in ustvaril državo. Prvi po imenu znani hrvaški knez Višeslav je živel ok. l. 800; začetki hrvatske politične enote pa so najbrže še nekoliko starejši (iz srede 8. stol.). Najstarejše središče Hrvatske je bilo ob morju v Ninu, vendar pa so hrvatske meje že kmalu zajele tudi gorato področje kraških polj precej daleč v notranjost.

Notranjost V notranjosti Balkanskega polotoka so na-
polotoka stale večje enote še pozneje (*Raška, Bosna*). Tam ni bilo sovražnih sosedov, ki bi silili slovanska plemena, da stvorijo v obrambo plemenske zveze ali da se povežejo za napade nanje. Rodovno-plemensko življenje je bilo tam bolj ustaljeno, ker ljudje niso prišli toliko v stik s tujci in niso poznali drugačnega življenja pri sosednih ljudstvih. Moč plemstva in raznih knezov ni mogla več naraščati kakor v dobi preseljevanja, zato niso mogli ogrožati stare plemenske ureditve, ki je v osrednjih delih polotoka še dolgo ostala živa.

Srbi Podobno kakor se je v severnejšem ja-
dranskem primorju širilo hrvatsko ime, se je med plemeni v osrčju Balkanskega polotoka uveljavljalo vedno bolj srbsko. V 10. stol. je bilo srbsko ime že razširjeno ne le pri plemenih v Raški, ampak tudi v Bosni ter do jadranske obale med Dukljo in Neretljani.

RAZVOJ FEVDALNIH ODNOSOV IN PRVE JUŽNOSLOVANSKE DRŽAVE

ŠIRJENJE FEVDALNIH ODNOSOV PO EVROPI

Gospodarski, družbeni in politični razvoj v frankovski državi do 8. stol.

Obseg frankovske države Od vseh novih držav, ki so nastale na razvalinah propadlega zahodnorimskega imperija, je bila frankovska daleč najmočnejša in največja (gl. str. 6). Že v teku 6. stol. je združevala v svojih mejah vso zahodno evropsko celino razen Pirenejskega polotoka in dosegla na vzhodu Labo in Salo. Poskuse nadaljnjega prodiranja na zemljo slovanskih plemen je v zač. 7. stol. uspešno preprečila velika slovanska plemenska zveza pod Samovim vodstvom (gl. str. 29).

Vladarjeva in plemiška veleposest Ko so Franki prišli na tla rimske Galije, so živeli še vedno razdeljeni po rodovih in plemenih, čeravno so imeli že močno rodovno in vojaško plemstvo. Na tleh Galije pa so Franki našli drugačne gospodarske in družbene razmere. Sužnjeposestniški red je bil tam že v razkroju; zemlja je bila v veliki meri razdeljena med številne veleposestnike, ki jim jo je obdelovalo poleg sužnjev na tisoče kolonov. Frankovski osvajalci so se takoj polastili teh veleposestev (lastniki so po večini pred zmagovalci zbežali) in si jih začeli deliti med sabo. Najlepše kose si je zagotovil kralj ali pa so jih pograbili plemiči, še prav posebnó oni iz kraljevega spremstva.

Podložniki Novi lastniki veleposestniške zemlje v osvojenih krajih seveda prav tako kakor prejšnji niso mogli niti niso želeli obdelovati zemlje sami. Kot delovno silo so pustili na njej še dalje stare kolone, nasedeljevali pa so tudi bivše sužnje, ki so se ob frankovskem

prihodu deloma osvobodili, ter domače galsko prebivalstvo, ki so si ga pokoril v bojih. Vsi ti so si na veleposestniški zemlji ustvarjali svoje domove in gospodarstva. Novi gospodarji pa med nekdanjimi koloni in bivšimi sužnji niso delali posebnih razlik. Od vseh so enako zahtevali, da so jim oddajali del svojega pridelka kot odškodnino za zemljo, na kateri so živeli; ne eni ne drugi niso bili več svobodni, čeprav so posamezne družine živele od slej iz roda v rod na isti zemlji in si jo obdelovale. Novi frankovski gospodarji-veleposestniki celo bivšim kolonom niso več dovoljevali, da bi zapuščali zemljo, ker niso hoteli, da bi jim delovna sila uhajala drugam; enako kakor nekdanji sužnji so bili zdaj tudi koloni »navezani na zemljo«. Razlike med bivšimi sužnji in zemljiškimi najemniki-koloni so na veleposestvih v takih razmerah počasi izginjale.

Svobodniki na vasi Na velikih delih zemlje, ki si je niso pri lastili vladar in plemstvo, pa so se po Galiji naselili ostali svobodni člani zmagovitih frankovskih rodov in plemen. V teku dolgotrajnih bojov za posest nove domovine se je tudi pri njih — podobno kakor malo pozneje pri Slovanih — zrahljala nekdanja rodovna in plemenska povezanost; njihove naselbine v novi domovini niso bile več rodovne vasi kakor nekoč ampak vaške občine (gl. str. 26).

Franki in cerkev Veliko zemlje je imela v frankovski državi krščanska cerkev. Deloma je bila to še posest iz rimskih časov, deloma pa so ji jo poklanjali frankovski vladarji. Že kralj Klodvig (gl. str. 6) je namreč prestopil z najvišjim plemstvom vred v krščansko vero ter jo razširil med Franki. Izredno važno je bilo, da se je Klodvig odločil za »rimsko« krščanstvo in ne — kakor večina germanških ljudstev, ki so v dobi preseljevanja prihajali na tla razpadlega rimskega imperija — za krščanske verske ločine (arijanstvo). To je namreč Frankom mnogo pripomoglo do hitrih uspehov pri širjenju države po pokrajinah, kjer je bilo prebivalstvo že od prej »rimske« vere. Tudi krščanska cerkev sama je zato oblast novih gospodarjev lahko izdatno podprla. Čim močnejša je bila cerkev, tem izdatnejša je bila pomoč, ki jo je lahko nudila državi. Zato je dal že Klodvig cerkvi mnogo zemlje, pa tudi darovi frankovskih vladarjev v naslednjih letih niso prestali.

Dinastični boji Čeprav je frankovska država že v prvih desetletjih dosegla velikanske uspehe na zunanaj, pa na znotraj kar ni mogla priti do pravega reda in miru. Eden glavnih povodov za nemire je bilo stališče frankovskih kraljev, ki so vso državo smatrali za svojo osebno last in so jo zato po mili volji delili med svoje sinove. Take delitve so povzročale neprestane vojne med člani vladarske rodbine. Bratje so se pobijali med seboj, sinovi so se dvigali nad očete, pa tudi člani rodbin, iz katerih so bile kraljice, so se vneto vtikali v boje za oblast.

Porast plemstva Take razmere so spretno izkoriščali plemiči. Le tisti član vladarske družine, ki si je pridobil med plemstvom dovolj pristašev, je namreč lahko premagal svoje tekmece. Seveda so plemiči podprli tistega, ki jim je več nudil. Marsikdo je spretno sprejemal poklone tudi od več strani hkrati. Pri tem je moč nekaterih plemičev zelo naraščala in množila se je njihova zemljiška posest. Tudi cerkveno plemstvo — razni škofje in opatje — pri tem niso zaostajali. Čim bolj pa je bil posamezni plemič močan, tem več upanja je imel, da se mu izpolni najvišja želja vsakega plemenitaša: da se čim bolj osamosvoji ter reši kraljevega nadzorstva. Res so si nekateri velikaši ustvarili tako močne vojaške družine, da se jim ni bilo treba več bati vladarja. Ponašali so se, kakor da so popolnoma samostojni. Kraljeva moč je pri tem seveda padala. Kralj se končno ni mogel več zanesti niti na svoje najbližje sodelovalce na dvoru.

Majordomi Najplivnejša oseba na dvoru je sčasoma postal majordom. Prvotno je bil to le eden od kraljevih svetovalcev, ki je moral skrbeti za gospodarske potrebe dvora. Počasi pa so si majordomi prilastili razne pravice, ki so jih izvrševali prej kralji sami. Med drugim so začeli namesto kralja podeljevati zemljo in prevzeli so poveljstvo nad vojsko. Kralj je bil kmalu vladar le še po imenu.

Kmetje izgubljajo svobodo Plemičem ni bilo moči in bogastva nikoli dovolj. Vsak je skušal, da si nasilno poveča svojo posest. V državi je zavladalo popolno brezpravje. Odločala je le še pravica pesti. V pohlepu po zemlji so plemiči napadali drug drugega, prilaščali pa so si tudi

svobodno srenjsko zemljo ter svobodne frankovske kmete spreminjali v podložnike. Da bi se rešili nasilnosti, so mnogi kmetje sami prosili zaščite pri močnih plemenitaših. Posvetni in cerkveni plemiči so takim prošnjam radi ustrezali. Tako »zaščitena« kmet je še naprej ostal na svoji zemlji, ohranil je premoženje, le del pridelkov je moral odslej dajati svojemu »zaščitniku«. Ker so bile te dajatve v začetku majhne, se je zdelo kmetom, da so s takim podajanjem pod varstvo napravljali dobro kupčijo, čeprav so s tem izgubljali nekdanjo svobodo. Nihče se jih namreč ni upal več nadlegovati, če je bil njihov zaščitnik močan; ker niso bili več svobodni, jim tudi ni bilo treba več služiti v vojski niti več plačevati davkov državi.

Služiti v vojski je bilo po pojmovanju tedajne dobe za vsakega moškega največja čast. Orožje je bilo znak svobodnega človeka; le svobodnik ga je smel nositi. Druga važna pravica svobodnih ljudi pa je bilo soodločanje na ljudskih zborih; udeležba je bila zanje ne samo pravica, ampak tudi dolžnost.

Dokler so Franki živeli še razdeljeni po rodovih in plemenih, je vsak z navdušenjem izrabljal pravice svobodnega in enakopravnega člana skupnosti: udeleževal se je zborovanj in hodil je na boj. Ko pa je rodovno-plemenska ureditev razpadla in je nastala velika frankovska država, je bilo svobodnemu človeku izvrševanje nekdanjih pravic težko in mnogokrat neprijetno. Neprestane vojne bi ga lahko popolnoma odtrgale od doma; že sama udeležba na ljudskih zborih — ti so se pozneje vršili le dvakrat na leto — bi mu vzela ogromno časa, ker je bila država zelo razsežna in bi moral marsikdo potovati stotine kilometrov daleč. S tem da si je svobodni kmet poiskal »zaščitnika«, se je na mah iznebil vseh takih neprijetnosti: ni se mu bilo treba več udeleževati zborovanj niti služiti v vojski.

**Slabitev
frankovske
vojske**

V 7. in še bolj v 8. stol. je na tisoče kmetov prihajalo nasilno ali prostovoljno v odvisnost od plemstva. Že kmalu se niso več ločili od ostalih kmečkih podložnikov. Svobodnih kmetov je bilo vedno manj, vedno bolj pa se je zaradi tega manjšalo tudi število frankovskih vojakov. Za državo je bilo to zelo nevarno, ker se je prav tedaj bližal mejam nevaren nasprotnik — Arabci.

Razvoj arabske države

Nomadsko plemena arabskih beduinov je v začetku 7. stol. združil Mohamed. Proglasil se je za preroka edinega pravega boga Alaha in začel učiti novo vero, ki jo imenujemo muslimansko. Mohamedov nauk so v začetku obsodili celo njegovi najbližji sorodniki. Moral je bežati pred njimi iz Meke v sosedno Medino (622). Ta beg imenujejo muslimansko hedžro; po njem še danes štejejo leta. Že po nekaj letih pa se je Mohamed v Meko zmagoslavno vrnil.

Mohamedova vera v Alaha, ki je pomagala povezati arabska plemena v celoto, je bila popolnoma v skladu z željami arabskega plemstva, ki je hotelo združiti arabske sile, da bi lahko izvedlo napad na sosedne bogatejše pokrajine. Enako je bilo plemstvu všeč, da je Mohamedov nauk zahteval od ljudstva pokorščino do plemstva in oblasti. Prav zaradi podpore plemstva se je vere v kratkem času oklenila vsa Arabija.

Mohamed je zahteval od vernikov, da se z vso silo bojujejo za svojo vero, prepričeval jih je, da je vsakemu vnaprej določena usoda in da mora biti najbolj srečen tisti, ki mu je Alah namenil častno smrt v boju z drugoverci.

Mohamedovi nasledniki, kalifi, so ob podpori plemstva izrabili versko fanatičnost arabskega ljudstva in ga povedli v silne osvajaalne vojne. V sto letih so zasedli vso Prednjo Azijo in ogrožali sam Carigrad. Po drugi strani so preko Egipta in severne Afrike prišli do Gibraltarske ožine, jo prekoračili (711) in osvojili skoraj ves Pirenejski polotok.

Arabci so prebivalstvo osvojenih pokrajin zelo izkoriščali. Zlasti plemstvo je močno obogatelo. A tudi za preproste vojake, za »Alahove bojevnike«, so morale skrbeti pokorjene dežele. Velikih davkov pa se je vsak lahko rešil, če je sprejel Mohamedovo vero. Zato so osvojene dežele hitro postajale muslimanske, čeprav jih Arabci k temu niso silili; mnogokrat jim to celo ni bilo všeč, ker so se jim tako preveč zmanjševali dohodka.

Utrditve fevdalnih odnosov v frankovski državi

Evropa
v arabskih
kleščah

Hitro prodiranje muslimanskih Arabcev, ki so si v pičlih sto letih razširili oblast iz Arabije preko vse Prednje Azije in severne

Afrike ter že udarili na Pirenejski polotok, je Evropo razburilo. Z dveh strani so jo skušali Arabci zajeti kakor v klešče. Njihov sunek od vzhoda so s težavo zadrževali pred Carigradom Bizantinci — triletno obleganje Carigrada, po Arabcih (675—678) so izbrali Bolgari za vdor v Dobrudžo (gl. str. 33) — drugi krak arabskih klješč pa je skušal stisniti Evropo preko Pirenejskega polotoka od zahoda. Težka naloga, zavrniti arabsko nevarnost s te strani, je pripadla Frankom.

Priprave na obrambo Frankovski kralj v državi ni imel nobene moči več, zato je skrb za obrambo prevzel njegov majordom *Karel Martel* (715—741). Karel se je zavedal, da bi se frankovska vojska ne mogla uspešno upreti Arabcem; mnogo plemičev bi se namreč ne hotelo odzvati njegovemu pozivu na vojsko, svobodnih kmetov-bojevnikov pa je bilo v državi vsak dan manj. Poleg tega je bila oborožitev arabske vojske neprimerno močnejša kakor frankovska; kako naj se frankovski pešec bojuje proti težko oboroženi arabski konjenici v železnih oklepih!

Vojska vazalov Karel Martel je sklenil, da se postavi Arabcem po robu s kar najboljše oboroženo frankovsko konjenico. Toda v državi je bilo malo ljudi, ki bi si mogli ali pa hoteli iz lastnih sredstev preskrbeti težko vojaško opremo in konja. Zato je začel Martel razdeljevati dele kraljeve in deloma cerkvene zemlje s podložnimi kmeti vred med zanesljive ljudi in dobre bojevnike. Tako zemljo imenujemo *fevd*. Iz sredstev, ki jih je fevd donášal, si je moral vsak vzdrževati dobrega konja in kar najboljše orožje; obljubiti je moral, da se bo javil v vojsko, kadarkoli bi ga njegov »gospod« poklical. Bojavniki, ki so dobili fevde v uživanje, so se imenovali *vazali*; svojega »gospoda« so nazivali *seniorja*.

Zmaga nad Arabci Že čez nekaj let je Karel Martel s svojo vazalsko konjenico Arabce odločilno premagal pri *Poitiersu* (izg.: pri Puatjeju, 732). Pognal jih je nazaj čez Pireneje; nikdar več niso mogli resneje ogroziti evropskega sveta in njegovega posebnega gospodarskega in kulturnega razvoja.

Fevdi postanejo dedni Čeprav je bila arabska nevarnost odstranjena, pa so vazali svoje fevde še obdržali. Le če je vazal umrl, je fevd spet pripadel seni-

orju, ki pa ga je navadno dal sinu umrlega. Iz take navade je kmalu postalo pravilo: fevdi so postali dedni. Vazali so se vedno manj brigali za svoje seniorje. Mnogi so sami delili dele svojih velikih zemljišč v fevd in imeli tako sami svoje vazale; postali so sami seniorji.

Dva razreda v fevdalni družbi Vazali so bili plemiči. Njihovo edino opravilo je bilo bojevanje. Udobno so živeli od dela svojih kmečkih podložnikov. Vazali se kmalu niso več ločili od starega plemstva, ki je prav tako imelo veliko zemljiško posest s podložniki. Oboji so enako nasilno napadali svobodne kmete in jih spreminjali v tlačane. Do srede 9. stol. se je ohranilo v frankovski državi le še malo svobodnih kmetov, največ po odročnih krajih v hribih. Vse prebivalstvo — z izjemo redkih svobodnikov — se je torej v frankovski državi tedaj delilo le še v dva razreda. Prvi razred so tvorili zemljiški posestniki od kralja in visokih cerkvenih dostojanstvenikov pa do nižjih vazalov; vse te imenujemo s skupnim imenom *fevdalce*. Drugi razred pa so sestavljale množice *nesvobodnih, odvisnih kmetov*, ki so živeli na zemlji fevdalcev. Njihov položaj je bil sprva še kaj različen. Nekateri so morali služiti svojemu fevdalcu največ z delom — tlako (zato »tlačani«!). Obdelovati so mu morali polja, gradili ceste, utrdbe in gradove; mnogi tlačani so morali opravljati tlako do polovice dni v letu. Drugi so morali predvsem oddajati od svojih pridelkov. Na splošno pa so skoraj vsi podložniki i tlačanili i oddajali, čeprav je bilo tudi takih, ki so bili tlake popolnoma oproščeni (prim. str. 75). Kljub vsem težavam pa je bilo življenje tlačanov navadno še vedno boljše, kakor je bilo življenje staroveških sužnjev; imeli so svoje družine pa tudi imetje; potem ko so oddali delež fevdalcu, še vendarle lahko sami razpolagali s svojimi pridelki.

Počasen razvoj fevdalnih odnosov Fevdalna družba, v kateri imamo dva glavna razreda, gospodujočega fevdalca in odvisnega kmeta - tlačana, ni nastala preko noči. Od propada sužnjeposestniške družbe in njenih glavnih dveh razredov, sužnja in lastnika sužnjev, do časa, ko se je razvila nova fevdalna družba, je preteklo več sto let. Pa še to se ni izvršilo povsod istočasno. Kakor sužnjeposestniški red ni izginil povsod naenkrat, tako se je tudi fevdalni razvijal v

raznih deželah z različno naglico. Čimprej so se pojavile pri kakem ljudstvu razne vrste odvisnih kmetov, tem prej pravimo, da so se v deželi začeli razvijati »fevdalni odnosi«; čim prej so se kje polastili fevdalci oblasti in spremenili večino svobodnih kmetov v podložnike, temprej pravimo, da je v kaki deželi fevdalni družbeni red zmagal. Čim manj je bilo v državi svobodnih kmetov in čim več podložnikov, tem bolj je bila taka država »fevdalna«.

Zgodnja fevdalna doba Od sužnjeposestniške do fevdalne ureditve je bila torej navadno dolgotrajna prehodna doba, ki ni bila več niti sužnjeposestniška niti še ne fevdalna; suženjski odnosi so namreč že propadli, fevdalni pa se še niso ustalili. Tako prehodno dobo imenujemo navadno zgodnjo fevdalno dobo. Na ozemlju frankovske države je trajala več sto let.

Fevdalno gospodarstvo Gospodarstvo fevdalne dobe je bilo bistveno drugačno od gospodarstva starega sužnjeposestniškega sveta ali pa od gospodarstva pri ljudstvih, ki so živela še na stopnji rodovno-plemenske ureditve. Medtem ko je proizvodnja v rodovno-plemenski ureditvi še slonela na delu svobodnega človeka, v sužnjeposestniškem redu pa na sužnju, je v fevdalnem gospodarstvu slonela na nesvobodnem kmetu-tlačanu. Vse, kar so fevdalci in njihovi tlačani potrebovali za življenje, so morali pridelati ali izdelati tlačani sami. Obdelovali so polja, gojili živino, sejali lan, tkali platno zase in za gospodarja, izgotavljali obleko in obutev. Vsako fevdalno gospodarstvo se je torej vzdrževalo samo; pridelovali so toliko, kolikor so sami potrebovali. Zato v začetku fevdalne dobe ni bilo skoraj nobene trgovine; le redki trgovci, največ iz Orienta (Zidjel) so hodili po deželi in prodajali dragocene predmete: orožje, nakit, fine tkanine, zlasti svilo, steklo in podobno redko blago. A tudi bogatejši fevdalci so si te stvari mnogokrat težko privoščili. Ker je bilo denarja malo, je bilo največkrat mogoče le zamenjavati blago za blago (prirodno ali naturalno gospodarstvo).

Čeprav je fevdalno gospodarstvo slonelo na izkoriščanju nesvobodnih kmetov, je bilo vendar naprednejše, kakor gospodarstvo sužnjeposestniškega reda. Medtem ko suženj ni imel nobene koristi od svojega dela in je z nejevoljo delal le toliko

kolikor ga je gospodar prisilil, je tlačan vedel, da dela tudi zase; ko je oddal dolžni delež fevdalcu, je bil ves ostali pridelek njegov in je z njim svobodno razpolagal. Zato je tlačan delal z večjo ljubeznijo in se trudil, da bi pridelal čim več. Res je začela proizvodnja skoraj povsod, kjer je prevladal fevdalni red, naraščati; in prav zato, ker je bila proizvodnja v fevdalnem gospodarstvu večja kakor v sužnjeposestniškem, pravimo, da je fevdalni red »naprednejši« od sužnjeposestniškega.

Višek fevdalne frankovske države. Karel Veliki

Osvajalne težnje fevdalcev Močna vojska vazalov/ je omogočala vladarju in fevdalcem, da razširijo meje države, potem ko so uspešno odbili arabsko nevarnost.

Fevdalci so se zavzemali za nova osvajanja, ker so jim obetala novo zemljo, nove podložnike in novo bogastvo. Politični in vojaški voditelj frankovske države pa v tem času ni bil več kralj, apak majordom.

Že prvi naslednik Karla Martela, majordom *Pipin Mali*, se je naveličal biti samo majordom. Če je že vršil kraljeve posle, je hotel biti kralj tudi po imenu. Polno razumevanje za svoje težnje je našel pri rimskem papežu.

Krščanska vera je učila da je vsaka oblast na zemlji, torej tudi kraljevska, »od boga«. Ker so se papeži smatrali za božje namestnike, so si torej lastili pravico, da postavljajo vladarje. Pipin je to spretno izrabil. Ker je vedel, da je papež v stiski pred Langobardi, ki so prav takrat pritiskali na Rim, in je čutil, da bi mu bila frankovska pomoč zelo dobrodošla, je poslal k njemu poslanec z vprašanjem: »Ali je bolje, da se imenuje kralj tisti, ki ima resnično oblast (pri tem je mislil nase!), ali pa tisti, ki oblasti nima več (s tem je mislil frankovskega kralja!)?« Papež je čutil, kam vprašanje meri; ker je pričakoval Pipinove pomoč proti Langobardom, mu je odgovoril, naj bo kralj tisti, ki ima resnično oblast.

Majordomi — kralji Oprt na svoje vazale in s pristankom papeža je Pipin zaprl frankovskega kralja v samostan — tak je bil tedaj običaj, če nekoga že niso hoteli umoriti! — in je *sam zasedel kraljevski prestol*. Papežu se je za njegovo pomoč bogato oddolžil. Udaril je na Langobarde, jih premagal in velik del osvojenega ozemlja z Rimom in Raveno podaril papežu (754). Tako je nastala *papeška država* in papež posvetni vladar.

Karlove Največji predstavnik osvajalnih teženj franosvajalne vojne kovskega fevdalnega plemstva pa je bil **Karel Veliki** (768—814). V številnih vojskah se mu je posrečilo, pokoriti si še zadnja germanska plemena ob zahodnih slovanskih mejah; med drugim je dokončno strl trdovratni odpor Sasov. Vojska frankovskih fevdalcev je udarila tudi preko Labe na *Polabske Slované*. Pred veliko premočjo so morala slovanska plemena — Polabski Slovani še niso imeli države! — najprej popustiti in obljubiti pokorščino; kakor hitro pa je sovražna vojska odšla, so spet zaživelii svobodno kakor prej. Podobno je imel Karel Veliki samo navidezne uspehe tudi na Češkem. Tem važnejše pa so bile njegove zmage nad *Avari*, katerih država je bila popolnoma razbita (gl. str. 55).

Mnogo usodnejše so bile posledice frankovskih osvajanj za Slovence in Hrvate (gl. str. 55). Uspešne boje je imel Karel tudi v Italiji, kjer je dokončno uničil *langobardsko državo*, ter proti Arabcem v *Španiji*.

Kronanje v Rimu Po teh vojaških uspehih se je dal Karel v Rimu od papeža kronati za *rimskega cesarja* (800). Že prevzem naslova »cesar« sam po sebi je jasno pričal, da se Karel smatra za naslednika nekdanjih rimskih cesarjev. Pri tem pa je zadel na nasprotje bizantinskega cesarja, ki je trdil, da je edini upravičen do cesarskega naslova. Med Franki in Bizantinci je zaradi tega prišlo do vojne.

Mir je bil sklenjen šele po več letih v Aachenu, Karlovi prestolnici (812). Bizantinci so morali popustiti in priznati Karlu cesarski naslov. Odslej je bilo v Evropi *dvoje cesarstev*: *vzhodno — bizantinsko in zahodno — frankovsko*.

Razmejitev ob Jadranu Achenski mir je priznal Frankom skoraj vse sporne pokrajine okoli severnega Jadranskega morja. Bizantinci so v tem področju obdržali le še »*Dalmacijo*« (gl. str. 81), prav na severu pa *Benetke*, ki pa so se kmalu razvile v samostojno republiko in nevarnega bizantinskega tekmeca na Jadranu.

Razvoj Benetk Benetke so ustanovili v dobi preseljevanja narodov begunci, ki so pribežali na peščene otoke sredi lagun pred Iluni in drugimi ljudstvi. Živelii so najprej od ribištva, kmalu pa so postali spretni mornarji in trgovci. Bizantinci so pošiljali v Benetke svoje cesarske namestnike. Benečani so jih imenovali *dože*. Ker pa se v Bizancu zaradi notranjih bojev

niso mogli brigati za oddaljene Benetke, so si meščani začeli voliti dože sami. Sčasoma se je razvila samostojna beneška republika, katere glavna moč je bila na morju. Beneško ladjevje je bilo nevaren tekmeec ne samo slovanskim državam ob Jadranskem morju, ampak tudi samemu Bizancu.

Notranja ureditev Karel Veliki je svojo ogromno državo razdelil na *grofije*, ki so jih upravljali *grofje*. Da bi imeli grofje ob državni meji več vojske in jo laže branili, so bile grofije na mejah mnogo večje. Imenovale so se *krajine* ali *marke*, njihovi upravitelji pa *mejni grofje*.

Razpad frankovskega cesarstva

Fevdalci in država Fevdalno plemstvo v frankovski državi je Karla v njegovih osvajalnih vojnah krepko podpiralo, ker je samo pri tem bogatelo. Država je bila trdna in Karel močan največ zaradi tega, ker je plemstvo spoznalo, da mu je vladarjeva moč koristna. Kakor hitro pa je Karel zatisnil oči in so se v državi razvneli med njegovimi sinovi spori za prestol, ki so onemogočili nadaljnja osvajanja, je plemstvo smatralo, da mu vladarjeva oblast ni več potrebna; nasprotno, prevelika moč cesarja, ki bi jo lahko izrabil proti notranjim nasprotnikom namesto za osvajanje novih dežel, se je zdela plemičem neprijetna. Zato so se fevdalci kaj malo brigali za Karlovega naslednika Ludovika Pobožnega (814 do 840) in za boje, ki jih je ta imel s svojimi sinovi. Te spore so rajši izrabljali za krepitev svoje lastne sile. Brez podpore večjega dela plemiškega razreda je Ludovik le s težavo držal skupaj veliko frankovsko državo, zlasti še, ker je bila sestavljena iz dežel na različni razvojni stopnji z različnimi ljudstvi in kulturami ter z vsakovrstnimi težnjami.

Delitev frankovske države Kmalu po smrti Ludovika Pobožnega so se njegovi trije sinovi v Verdunu sporazumeli, da si državo razdele (843). Iz enotnega cesarstva so tako nastale tri nove države: zahodnofrankovska, vzhodnofrankovska in država v sredi med njima s težiščem v Italiji.

Zahodnofrankovska država je obsegala večino bivše rimske Galije. Tam so Franki že takoj po naselitvi prišli pod vpliv kulturnejšega domačega prebivalstva, ki so ga tvorili že skoraj

popolnoma poromanjeni Kelti. Iz mešanice frankovskega jezika in jezika, ki ga je govorilo galsko prebivalstvo, je počasi nastajal nov, v bistvu romanski jezik. Ob času verdunske pogodbe je ljudstvo v zahodnofrankovski državi že govorilo »francosko« in za državo se je kmalu uveljavilo ime »Francija«.

Vzhodnofrankovska država je obsegala v glavnem ozemlje današnje Nemčije, torej germanske pokrajine; tam so se ohranila narečja raznih germanskih plemen, iz katerih se je pozneje razvila nemščina. Zato imenujemo državo kratko: *Nemčijo*.

Za ozemlje *Srednje frankovske države* ob Renu se je kmalu sprožil boj med »Francozi« in »Nemci«; meja se je pogosto premikala zdaj proti vzhodu zdaj proti zahodu (boj za »mejo ob Renu« prav za prav še do danes ni do kraja izbojevan!). Srednje frankovski kralji so že nekaj desetletij po verdunski razdelitvi obdržali le še *Italijo*.

Med tremi frankovskimi kralji je kmalu po delitvi v Verdunu prišlo do spora, kdo izmed njih naj bo cesar. Naslov so si naposled priborili nasledniki vzhodnofrankovskih vladarjev.

Nastanek »bizantinskega« cesarstva

Kakor so napadi germanskih ljudstev pospešili zlom Zahodnorimskega cesarstva, tako so slovansko-obrski navali v Evropi in perzijski v Aziji lomili odporno silo Vzhodnorimskega. Toda medtem ko Zahodnorimsko cesarstvo ni preneslo udarcev in je propadlo (gl. str. 6), je Vzhodnorimsko pred Carigradom l. 626 vzdržalo odločilni napad Slovanov, Obrov in Perzijcev (gl. str. 23) in se tako rešilo popolnega razpada.

Vzhodnorimsko cesarstvo pa je prebrodilo nevarno dobo preseljevanja le navidežno. To kar se je še ohranilo, ni bilo več podobno nekdanji državi. Ne samo da je bilo ozemlje skraćeno, tudi ves notranji ustroj države se je spremenil.

Stratioti Cesar *Heraklej* (610—641), zmagovalec pred Carigradom l. 626, je državno ozemlje, kar ga je še ostalo, razdelil na vojaška področja (*teme*), po katerih je naselil vojake (*stratiote*). Vsak vojak je dobil kmetijo, ki jo je v mirnem času obdeloval, v primeru vojne nevarnosti pa je moral zgrabiti za orožje. Stratiotov ni mogoče primerjati z vazali v frankovski državi, čeprav so tudi dobili zemljo

kot odškodnino za vojaško službo; vazalu so namreč delali na fevdu podložni kmetje, stratiot pa je zemljo obdeloval sam in je bil sam kmet.

Bizantinsko V začetku 7. stol. je bila bizantinska država (grško) cesarstvo va še izrazita država zgodnje fevdalne dobe, V njej so živeli poleg nekdanjih lastnikov sužnjev (sužnji so bili predvsem še služinčadi!) in velikega števila svobodnih kmetov razne stopnje odvisnih ljudi od kolonov do podložnikov. Zato pravimo, da je pod udarci Slovanov in drugih ljudstev Vzhodnorimsko cesarstvo s svojim sužnjeposestniškim redom v resnici prenehalo obstajati in da so njegovi ostanki, ki so preživeli dobo preseljevanja, prav za prav nova država, čeprav se je uradno še vedno imenovala »rimsko« (Romaia). Cesarja Herakleja zato navadno imenujemo ustanovitelja *srednjeveške bizantinske države*. V njej se je v začetku 7. stol. namesto nekdanje latinščine uveljavil tudi nov uradni jezik, *grščina*. (Zato nekateri imenujejo državo tudi grško in Bizantince Grke.)

Naraščajoča fevdalizacija bizantinske države

Arabski napadi Mlado bizantinsko cesarstvo so čakale že proti sredi 7. stol., a še bolj v 8. stol. težke preizkušnje. Preko Male Azije se je bližal Carigradu vzhodni krak arabskih klešč, ki so z dveh strani skušale stisniti Evropo (gl. str. 41). Spet je bil Carigrad v nevarnosti. Večkrat so ga poskušali Arabci osvojiti — posebno močan je bil arabski napad l. 717 — toda Bizantinci so s pomočjo »grškega ognja« vse napade odbili.

Stratioti — Podobno kakor Franke so arabski napadi **fevdalci** tudi Bizantince prisilili, da so si namesto pešcev omislili konjenico, ki je bila edina lahko kos arabski. Zemljišča stratiotov so postopoma tako povečali, da so ti iz dohodkov lahko vzdrževali boljšo opremo in konja. Taki stratioti zemlje niso mogli več obdelati sami; bila je prevelika, pa tudi časa niso imeli več za to, saj so se morali odslej veliko več vežbati v orožju. Iz nekaterih stratiotov-kmetov so tako postali plemiči-fevdalci, ki so jim obdelovali zemljo podložni kmetje; drugi stratioti — in teh je bilo mnogo več — pa so sami izgubljali svobodo in postajali podložniki.

Propadanje svobodnih kmetov Boji z Arabci v Mali Aziji so se vlekli dolga leta. Meja se je med tem velikokrat premikala, zdaj proti vzhodu, zdaj proti zahodu. Mnogi plemiči so ob takem bojevanju obogateli (plen, zemlja, ujetniki!), posestva svobodnih kmetov, ki so morali v vojno, pa so zaradi vojske silno trpela. Kakor v zahodni Evropi so tudi v bizantijski državi kmetje prosili fevdalce za »zaščito« (gl. str. 39), tudi tu so si plemiči z napadi na svobodne kmete še nasilno večali svojo posest. Čim bolj so izginjali svobodni kmetje, čim bolj je prehajala proizvodnja na rame podložnikov, tem bolj je postajala država »fevdalna«.

Vojaške in gospodarske krize Propadanje svobodnih kmetov (tudi stratiotov) je privedlo državo v velike vojaške in gospodarske težave; čim manj jih je bilo, tem manj je bilo vojakov in tem manj denarja je pritekalo v državno blagajno. Fevdalci namreč niso plačevali davkov, niti posvetni niti cerkveni.

Položaj cerkve Cesar Lev III. (717—741) rešitelj Carigrada in države pred najhujšim arabskim napadom l. 717 (gl. zg.), je spoznal, da je treba državi zagotoviti dosti vojakov in dohodkov. Oboje je nameraval doseči z udarcem po cerkvi. Cerkev si je namreč pridobila počasi ogromna posestva, ki so iz dneva v dan še vedno naraščala. Svobodni kmetje, ki so se hoteli iznebiti davkov in vojaške službe, so namreč iskali »zaščite« najrajši pri samostanih, mnogi pa so tudi sami vstopali vanje. V zač. 8. stol. je bilo v državi že nad sto tisoč menihov in dežela je bila preplavljena s samostani. Udobno so živeli posebno na račun »čudodelnih ikon« (podob svetnikov), h katerim je ljudstvo romalo v trumah z darovi in pričakovalo od njih čudežne rešitve iz vseh nadlog.

Boj zaradi ikon Lev III. je začel boj proti cerkvi s tem, da je prepovedal čaščenje ikon. Po tem cesarjevem odloku se je prebivalstvo razdelilo v dva sovražna tabora: na zagovornike in nasprotnike »ikon«. Najnevarnejši so bili cesarju samostani, ki so imeli močan vpliv na preproste ljudi. Spor se je razvil v pravo državljansko vojsko, ki je s presledki trajala nad pol stoletja. Lev III. in njegova dva naslednika so se pri tem z oboroženo silo polastili ogromnega cerkvenega premoženja. Na zaplenjeni zemlji so naseljevali

nove fevdalce, nove stratiote. Čeprav je država tako dobivala bojvnike in si polnila prazne blagajne, pa jo je državljanska vojna vendarle izčrpala. Gospodarskih težav s tem ni bila rešena, posebno še ker je carica Irena od koncu 8. stol. cerkvi in samostanom vrnila stara posestva. (Tudi čaščenje podob je spet dovolila.)

Vzhod in zahod

Ob času boja zaradi svetih podob v bizantinski državi se je spet izredno zaostрил spor med Zahodom in Vzhodom. Ta spor prav za prav ni bil nič novega, saj je imel korenine že v davni preteklosti. Bil je v glavnem posledica različnega razvoja v deželah Orienta odn. v zahodnem Sredozemlju. Že rimski imperij je le s težavo premagoval razlike med grško-helenističnim Vzhodom in latinskim Zahodom. Po razpadu rimskega cesarstva pa so se vsi poskusi, povezati vzhodni in zahodni svet, ponesrečili. Take težnje so bile nekaj časa posebno žive pri bizantinskih cesarjih (prim. str. 8), po drugi strani pa je skušalo premagati razlike med Vzhodom in Zahodom krščanstvo pod vodstvom rimskih papežev, ki so sanjali o »vesoljni«, ves svet obsegajoči cerkvi (državna in cerkvena univerzalna ideja).

Rimski papež se je v boju okoli ikon odločno zavzel za podobe. Toda bizantinski cesar nikakor ni dovolil, da bi se rimski papež, čeprav se je smatral za gospodarja »vesoljne cerkve«, vtikal v razmere njegove »vesoljne« države. Dežele, ki so bile pod bizantinsko oblastjo, so morale na cesarjevo zahtevo prekiniti vsako zvezo s papežem in se podrediti cari-grajskemu patrijarhu kot najvišjemu cerkvenemu gospodu. Vesoljnost rimske cerkve je bila s tem težko prizadeta.

Dve cesarstvi Papeži so kmalu nato dobili močnega zaveznika v Frankih. Kronanje Karla Velikega za rimskega cesarja (gl. str. 45) je bilo smrtni udarec bizantinskim sanjam o svetovnem imperiju. Z mirom v Aachenu (812, gl. str. 45) sta namreč nastali dve cesarstvi: vzhodno-bizantinsko in zahodno-frankovsko. Prvo je raslo na osnovah starega grškega sveta, drugo pa je bilo dedič nekdanje latinske polovice rimskega imperija.

Razkol v cerkvi Ker je bila v tistih časih cerkev najtežje povezana z državo, je morala politični razdelitvi starega kulturnega sveta na Zahod in Vzhod slediti

tudi dokončna razcepitev v cerkvi. Že v 9. stol. je prišlo med papežem in Carigradom do novega spora, ki je v 11. stol. (1054) privedel končno do popolne odcepitve vzhodne, pravoslavne, »grške« cerkve od zahodne, katoliške, »latinske«.

Leta 858 je bizantinski cesar prisilil carigrajskega patriarha Ignatija, ki je preveč javno obsojal njegovo zasebno življenje, da se je odpovedal svojemu visokemu položaju. Novi patriarh je postal učeni Fotij. Fotij je predložil svojo izvolitev — kakor je bilo do tedaj običaj — v potrditev papežu Nikolaju I., ki je bil eden najvidnejših predstavnikov zamisli o vesoljnosti cerkve in izvishni moči papežev nad posvetnimi vladarji. Spor v Carigradu je hotel Nikolaj izrabiti za dokaz svoje velike moči. S tem, da ni potrdil Fotijeve izvolitve za patriarha, je namreč želel pokazati, da tudi v Carigradu še vedno odločuje Rim. Toda zadel je na odpor. Fotij so ni vdal in bizantinski cesar ga je podprl. Papežu sta odrekla pravico, da bi se vtikal v »bizantinsko« cerkev. Fotij je ostal patriarh.

Spor med papežem in patrijarhom se je sicer po nekaj letih izgledil; toda napetost jo ostala. Ob vsaki priliki je znova prihajalo do prekinitve odnošajev med obema verskima središčema. Do končnega preloma pa je ob nekem takem sporu prišlo šele l. 1054; po tem sporu se namreč nasprotniká nista več sporazumela, zaradi česar je bila ločitev med Rimom in Carigradom, med katoliško in pravoslavno cerkvijo, dokončna.

Zahodni in vzhodni svet Zahodni »latinski« svet je živel poslej še bolj ločeno življenje od vzhodnega »grškega«. Gospodarski in družbeni razvoj je sicer na zahodu kakor na vzhodu vodil v fevdalizem, toda pot do zmage fevdalnih odnosov tu in tam ni bila enaka, čeprav je bila podobna. Tudi kulturno življenje v zahodnem svetu se je razvijalo skoraj neodvisno od kulture na vzhodu.

Novo države v Evropi Frankovsko cesarstvo je v 9. stol. razpadlo. Skoraj istočasno je razpadla ogromna arabska država v celo vrsto manjših enot (med drugim se je osamosvojila arabska Španija ter države s središči v Tunisu, Egiptu, Bagdadu). Bizantinska država je bila le še »grški« ostanek nekdanjega obsežnega cesarstva. Tudi po vsej ostali Evropi so ljudstva preživela dobo rodovno-plemenske ureditve in so nastajale nove države: Anglija, Danska, Češka, Poljska, Rusija (s središčem v Kijevu). V 9. stol. je torej politična slika Evrope zelo pisana, za vedno so morale izginiti sanje o ustanovitvi ene same politične enote na tem ozemlju. Vendar pa stare razlike med Zahodom in Vzhodom s tem niso bile za-

brisane. Vsa zahodna in srednja Evropa sprejema v večji ali manjši meri gospodarsko, družbeno in zlasti kulturno dediščino latinskega Zahoda, a vzhodna Evropa raste pod močnimi vplivi grškega Vzhoda.

Tuji vplivi pri Južnih Slovanih Za Južne Slovane je bilo usodno, da se je meja med zahodnimi in vzhodnimi vplivi ustalila prav po sredi našega ožemlja. V zahodne pokrajine Južnih Slovanov so namreč prodirali vplivi od zahoda — prinašali so jih v začetku predvsem Franki — vzhodne balkanske pokrajine pa so se stoletja razvijale pod močnimi vzhodnimi vplivi, ki so jih širili Bizantinci. V poznejših stoletjih so pridrli s Turki v naše kraje še vplivi arabskega muslimanskega Orienta. Tuji vplivi so mnogo pripomogli, da se južnoslovanske države niso razširjale enotno.

SLOVENCİ V BOJU PROTI GERMANSKEMU PRODIRANJU

Karantanski Slovenci v obrambi pred Obri in izguba politične neodvisnosti

Nova nevarnost pred Obri Do tridesetih let 8. stol. so se Karantanci v glavnem uspešno bojevali z Langobardi (gl. str. 31) in Bavarci. Ves ta čas jim ni grozila nobena resna nevarnost od Obrov, zato so lahko vse sile usmerili proti sosedom na zahodu. Proti sredi 8. stol. pa so se Obri spet zelo okrepili. Znova so začeli napadati ne samo Karantanijo, ampak preko južnih slovenskih pokrajin še bolj Italijo in ob Donavi navzgor Bavarsko. Skupna nevarnost pred Obri je Karantance in Bavarce prisilila, da so prenehali z medsebojnimi spopadi. Ker so Bavarce istočasno napadali tudi Franki, je bilo Bavarcem mnogo na tem, da si zagotovijo vsaj karantansko nevtralnost, če že ne prijateljstvo. Tako je prišlo po sili razmer do zavezništva med obema sosedoma, ki sta se prej več kakor 100 let bojevala med seboj.

Zavezništvo s Karantanci Bavarcev ni rešilo, čeprav so jim pomagale karantanske čete, so jih Franki premagali in Bavarci so morali priznati frankovsko nadoblast (743).

Obrski napad na Karantanijo Po porazu Bavarcev so začeli Obri še huje napadati Karantanijo, L. 744 (ali 745) so navalili s tako silo, da je bil knez *Borut* (?—748) prisiljen, prositi pomoči pri Bavarcih, čeprav niso bili več samostojni. Z bavarsko pomočjo je Borut Obre potolkel in jih pognal iz dežele.

Odvisnost Karantanije To pomoč je moral Borut drago plačati. Karantanija je prišla v odvisnost od Bavarcev. Vendar pa so karantanski Slovenci ohranili svoje kneze. Tudi v notranje zadeve Karantanije se Bavarci niso vtikali, če izvzamešno njihovo pravico, širiti v deželi krščanstvo. Borutovega sina Gorazda in nečaka Hotimirja z nekaterimi drugimi sinovi vodilnih karantanskih mož so Bavarci po zmagi nad Obri odpeljali s seboj na Bavarsko, »da bi jih vzgojili v krščanski veri«; bili so zanje seveda tudi najboljše poročstvo, da se Borut ne bo poskušal otresti njihovega nadzorstva nad Karantanijo.

Življenje v Karantaniji se po teh dogodkih — vsaj dokler je živel Borut — ni mnogo spremenilo. Franki in Bavarci so bili sami v ostrih sporih, v teku katerih so se Bavarci spet otresli frankovske nadoblasti. Močnejše bavarsko poseganje v karantanske razmere pa se je začelo s širjenjem krščanstva, ko je po Borutovi smrti zasedel karantanski prestol na Bavarskem vzgojeni *Gorazd* (748—752) in po njegovi zgodnji smrti *Hotimir* (752—769).

Pokristjanjenje Slovencev

Karantanija je bila že l. 752 v cerkvenem oziru podrejena škofiji v Salzburgu, ki je s tem prevzela skrb za širjenje nove vere v deželi. Krščansko vero sta odločno podprla tudi Borutova naslednika kneza Gorazd in Hotimir, ki sta se vrnila iz Bavarske kot navdušena kristjana.

Pristaši krščanstva Navdušenje obeh knezov za krščanstvo ni težko razumeti; v tujini sta lahko spoznala, kako ta vera podpira vladarja in kako visoko ga postavlja nad ostalo ljudstvo. Krščansko vero so hitro sprejeli tudi slovenski velikaši na knezovem dvoru. Vedeli so, da bo krščanstvo pospeševalo širjenje fevdalnih odnosov, saj so ga prinašali

ljudje iz frankovske države, ki je bila v tem času že zelo fevdalizirana. Ne samo cerkev, ampak tudi ljudje iz knezove okolice bodo dobivali fevde, kakor so jih dobivali v frankovski državi, če bo knez hotel, da ga bosta plemstvo in cerkev lahko uspešno podprla proti nevarnim nasprotnikom v državi.

Nasprotniki krščanstva Knez si je lahko utrdil moč samo na škodo starih svoboščin, ki so jih uživala posamezna plemena; uvajanje fevdalnih odnosov pa je ogrožalo svobodo vaških občin in vsakega slovenskega svobodnika posebej. Zato se je velika večina karantanskega prebivalstva knezovim težnjam in širjenju krščanstva uprla. V sporu med »kristjani« in »pogani« torej ni šlo samo za vero; poganska stranka se je borila obenem za stare pravice plemen, za ohranitev svobode posameznika in proti uvajanju fevdalnih odnosov, želela je, da bi življenje v Karantani teklo še naprej kakor doslej in se je branila nevarnih »novosti«, ki so jih s tujo vero prinašali v deželo tujci in jih je širil knez, ki se je sam v tujini navzel tuje miselnosti.

Zato si je krščanska vera tudi v Hotimirovi dobi le počasi pridobivala pristašev med Slovenci. Skrb za širjenje nove vere je slonela zlasti na misijonarju *Modestu*, ki je bil na knezovo željo imenovan za »pokrajinskega škofa« v Karantani (757). Ta je dal med drugimi sezidati cerkev pri Gospe Sveti.

Poganski upor Že Hotimir je moral nekajkrat, z orožjem zatreti protikrščanske upore, toda najhujši upor je izbruhnil po njegovi smrti. Tri leta so divjali krvavi boji med kristjani in pogani, med pristaši novega in zagovorniki starega reda. Upor je dokazal, da so bile plemenske sile še vedno zelo močne. »Krščanska« stranka, ki je imela glavno oporo na dvoru, je morala končno poklicati na pomoč Bavarce; šele z njihovo pomočjo se ji je posrečilo v krvi zatreti odpor svobodoljubnih plemen.

Zmaga kneza, krščanstva in uvajanje fevd. odnosov Po zmagi je novi knez Volkun s svojim plemstvom držal vajeti trdno v svojih rokah. Njegova moč je bila trdna. Ob knezovi podpori se je krščanska vera hitro širila. V deželo so se vrnili tuji duhovniki, ki so morali prej bežati. Hitreje so se začeli širiti v deželni fevdalni odnosi in bavarski politični vpliv je bilo čutiti bolj kakor prej.

Razširjenje frankovske oblasti v dobi Karla Velikega

**Franki obnov
oblast
nad Karantanijo** Potem, ko so se Bavarci otresli frankovske oblasti (gl. zg.) , Franki tudi na karantanske razmere niso mogli več vplivati. Nov sunek proti južnoslovanskemu ozemlju so izvršili Franki spet šele v času Karla Velikega gl. str. 45). Ko so ponovno osvojili Bavarsko in dokončno zapečatili njeno svobodo (788), so takoj terjali od Karantancev, da spet priznajo frankovsko nadoblast. Za Karantanske Slovence se s tem ni mnogo spremenilo: *Bavarce so zamenjali Franki*, a v deželi so slej ko prej vladali domači slovenski knezi.

Uničenje Obrov Kmalu nato je Karel sklenil, da napravi odločen konec večnim obrskim napadom. Ob Donavi in iz Italije preko južnih slovenskih dežel so več let zapored korakale njegove vojske prav v osrčje obrske sile med Donavo in Tiso. Pohodov so se udeleževali tudi Slovenci iz Karantanije in sosednih pokrajin: V bojih se je posebno odlikoval slovanski knez *Vojnomir*, za katerega pa ne vemo, kje je imel svojo »kneževino«. V teh bojih (791—796) je bila obrska sila popolnoma zdrobljena; Obri so se porazgubili med ostalimi ljudstvi.

**Frankovska
oblast nad
slovenskimi
in hrvatskimi
deželami** Številna slovanska plemena so bila zaradi Karlovih zmag rešena obrskega zatiranja, toda morala so zato priznati frankovsko nadoblast. Tako so Franki razširili mejo preko vseh južnih slovenskih pokrajin, — že prej so se polastili bizantinske *Istre* (788) — preko *Panonije*, pa tudi preko ravnih delov današnje Hrvatske, nad *Podravino* in *Posavino*. Svojo novo posest so sklenili zaokrožiti še z napadom na *hrvatsko državo*. Prvi napad pod vodstvom furlanskega mejnega grofa so Hrvatje sicer odbili in pri *Lovranu* razbili sovražno vojsko (799). Nove frankovske vojaške sile pa so Hrvate končno le prisilile, da so priznali Franke za vrhovne gospodarje.

**Slovenci
se vračajo
v Panonijo** V pokrajine, ki so bile osvobojene Obrov, so se začeli počasi vračati ljudje, ki so se prej pred Obri iz njih umaknili. V rodovitne dele ravne Panonije se v posebno velikem številu spet naseljujejo Slovenci. Zlasti gosto so poselili okolico *Blatnega je-*

zera. Že nekaj let po porazu so ostanki Obrov v Panoniji prosili Franke, naj jih zaščitijo pred Slovenci.

Karlova upravna razdelitev Skrb za obrambo novih pokrajin je Karel Veliki poveril dvema prefektoma. Prvi je načeloval *Furlanski krajini*; moral je skrbeti za frankovske koristi po Zgornjem Posavju, po hrvatskih deželah in po Spodnji Panoniji (med Savo in Rabo). Prefekt *Vzhodne krajine* pa je izvrševal najvišjo oblast tudi nad Karantanijo in Zgornjo Panonijo (med Rabo in Donavo). Toda v vseh teh pokrajinah so Franki po večini pustili domače kneze (tako v Karantaniji in na Hrvatskem).

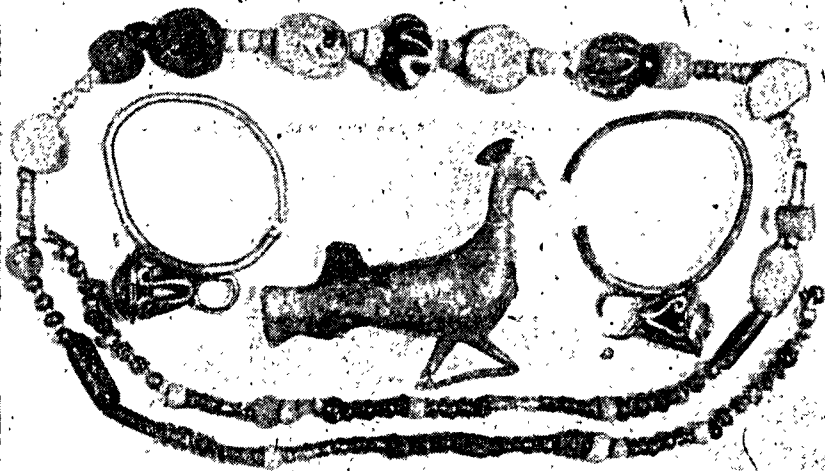
Gospodarski in družbeni razvoj v Karantaniji do 9. stol.

Domač razvoj v Karantaniji Čeprav je prišla Karantanija v sredi 8. stol. pod tujo oblast, je pod domačimi knezi živel na znotraj samostojno. Ves ta čas se je ohranil v glavnem stari način obdelovanja zemlje, združen z živinorejo. Tudi kultura Slovencev je ostala v glavnih obrisih ves ta čas ista, slovanska, in je niso prerasli tuji vplivi.

Kestelska kultura

Kulturo tistih starih dob poznamo v glavnem po izkopaninah. Največ starega orodja, orožja, posod, nakita in drobnih umetnin, ki kažejo, kako so ljudje živeli v tistih časih, se je ohranilo v grobovih, kamor so take stvari dajali mrtvecem. Grobišča 8. stol. po ozemlju Vzhodnih Alp, Panonskega nižavja in današnjega hrvatskega ozemlja imajo v glavnem enake predmete. Ker so na tem ozemlju takrat prebivali Slovani in Obri, pravimo, da je bila ta kultura slovansko-obrska; po velikih izkopaninah v Keszthelyju v bližini Blatnega jezera jo imenujemo navadno »kestelsko kulturo« (gl. sliko). Nekateri predmeti v grobovih so tudi tujega izvora (bizantinski ali iz Italije); lahko so bili naropani v dobi preseljevanja, lahko pa tudi dokazujejo, da so imeli Slovani s temi deželami takrat trgovinske stike.

Naraščajoče razlike v družbi V slovanski družbi so v tem razdobju stajale važne spremembe. Rodovno-plemenska ureditev je razpadala. Namesto nekdanje enakosti se pojavljajo v družbe vedno večje razlike. Moč in število domačega plemstva je naraščala, medtem ko je ostalo ljudstvo postajalo bolj in bolj revno. Zlasti lepo se kaže to v slovanskih grobiščih; čim mlajša so, tem več je grobov, v katerih ni najti drugega



Nakit enega od grobov staroslovenskega grobišča na Bledu iz konca 8. ali zač. 9. stol. Načrtna velikost pava-zaponke v sredini je 6 cm

Kakor kosti pokojnikov. Tujih fevdalcev pa v tem razdobju v Karantaniji še ni bilo, čeprav je bila pod frankovsko nadoblastjo.

Kosezi

Poleg rodovno-plemenske aristokracije je imela stara Karantanija tedaj že tudi poseben, zelo močan sloj kosezov. Kosezi so bili nekakšna vojaška družina knezova, na katero se je lahko opiral proti nevarnim plemenom, ki so s svojo željo po ohranitvi nekdanje samostojnosti ogrožali enotnost Karantanije. Vendar pa kosezi še niso bili pravi plemiči-fevdalci (frankovski fevdalci jih niso vzeli medse), pa tudi navadni svobodni kmetje niso bili; imeli so posebne pravice, zlasti svoje sodstvo. Še danes spominjajo na nekdanje koseze številne vasi s tem imenom.

Karantanija — država zgodnje fevdalne dobe

V Karantaniji je bilo torej prebivalstvo že razdeljeno v več razredov, v plemiče, koseze, svobodnike, podložne kmete in celo prave sužnje (še do 12. stol. so v Karantaniji sužnje tudi prodajali!). To ni bila več brezrazredna družba stare rodovno-

plemenske ureditve, ni bila družba sužnjeposestniške dobe, pa tudi fevdalna družba to še ni bila; Karantanija je bila še v začetku 9. stol. izrazita država zgodnje fevdalne dobe.

Ustoličevanje na Gosposvetskem polju

Slovensko ljudstvo v Karantaniji si je v začetku samo volilo kneze. Oblast jim je izročalo s slovesnim obredom ustoličevanja. K volitvam so se zbirali vsi svobodniki na Gosposvetskem polju (»veča«).



Knežji kamen
zdaj v celovškem Deželnem muzeju

Spremembe pri ustoličevanju Čeprav je postala knežja čast v Karantaniji že kmalu dedna v isti družini (tako je na pr. Borutu sledil Gorazd in temu Hotimir), se je obred ustoličevanja vendarle ohranil. Doživljal pa je v teku stoletij velike spremembe. Čim bolj se je krepila moč plemstva, tem bolj so preprosto ljudstvo odrinili od volitev in o novem knezu je odločala samo še veča »prvakov« (t. j. plemstva in kosezov).

Ko pa je Karantanija v 9. stol. izgubila domače kneze in je bila spremenjena v frankovsko krajino, so karantanski voj-

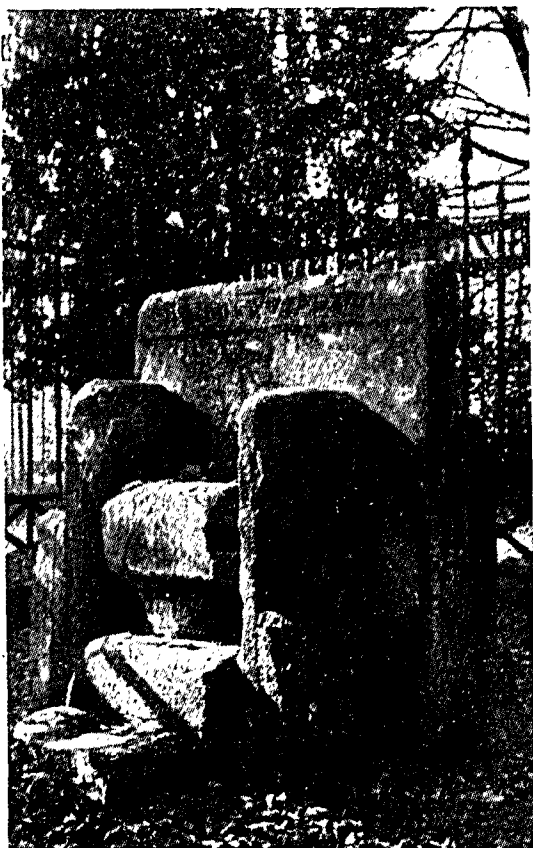
yode dobivali oblast nad deželo iz rok vladarja. Kljub temu pa se je obred v spremenjeni obliki še obdržal.

Starejša oblika obreda Najstarejši opis ustoličevanja je ohranjen šele iz 11. stol. in opisuje ves obred takole: večja prvakov si je izbrala najprej sodnika, ki je vodil ves obred. Ta je moral vprašati vsakega koseza posebej in nato še vse skupaj, kaj mislijo o možu, ki je bil predlagan za kneza. Če je bila z njim zadovoljna večina zborovalcev, je sodnik razglasil, da je novi knez izvoljen. Kneza so nato na Gosposvet-skem polju sprejeli medse, ga preoblekli v kmečko obleko in ga ob prepevanju slovenskih pesmi vodili v sprevodu h knežjemu kamnu. To je bil del starega rimskega stebra, ki je stal



Obred ustoličenja pri knežjem kamnu

v bližini današnje cerkvice na Krnskem gradu. Trikrat so ga vodili okoli kamna, nakar je moral novi knez slovesno obljubiti, da bo pravičen in da bo spoštoval pravice ljudstva.



Vojvodski stol na Gosposvetskem polju

Opis obreda Obred ustoličevanja koroških vojvod iz v 13. stol. 13. stol. pa nam je opisal opat Janez iz Vetrinja. Tedaj ni bilo nobene večje več; postala je nepotrebna, ker

je novi vojvoda dobil deželo v fevd že pred ustoličenjem. Na nekdanji pomen kosezov je spominjal le še en sam kosez-kmet, ki je vodil obred. Ljudstvo, ki se je zbiralo pri obredu, je lahko samo še gledalo, ni pa imelo nobene besede več.

Prvi del obreda se je še vedno vršil pri knežjem kamnu. Svobodni slovenski kmet-kosez je sedeč na kamnu pričakoval novega vojvodo, ki se je bližal, oblečen v kmečko obleko in obdan od deželnega plemstva; s seboj je vodil marogastega bika in kobilu. Ko je sprevod došel do kamna, je zastavil kmet-kosez spremstvu novega vojvode nekaj vprašanj v slovenščini, spremstvo pa mu je slovensko odgovarjalo. »Kdo je ta, ki prihaja?« Odgovorili so mu: »Deželni knez«. »Ali je svobodnega rodu in vreden knežje časti, je kristjan in ali bo pravičen sodnik?« je nadalje spraševal kmet, spremstvo pa je pritrdilno odgovarjalo. »S kakšno pravico me more pregnati s tega sedeža?« je nadaljeval kmet. »Dal ti bo 60 zlatnikov, obe marogasti živali in obleko, ki jo ima na sebi, tvoja hiša pa bo prosta vseh davkov.« Po tem zagotovitvi je kmet vzel od vojvode živali in denar, ta pa je moral piti iz kmečkega klobuka v dokaz, da bo zadovoljen s tem, kar mu bo dajala domača zemlja. Nato je kmet vojvodo lahko udaril po licu in ga še enkrat opomnil, naj bo pravičen sodnik, vojvoda pa je stopil na knežji kamen, zavihtel z mečem na vse štiri strani neba in to obljubil.

Od knežjega kamna je ljudstvo spremljalo vojvodo preko Gosposvetskega polja v cerkev Gospe Svete, kjer so se vršile cerkvene slovesnosti. Nato šele se je vojvoda preoblekel in odšel k vojvodskemu prestolu, ki še danes stoji sredi Gosposvetskega polja. Sedel je nanj in začel izvrševati vladarske posle. Razsojal je prepire in podeljeval fevde.

Ustoličenje na Gosposvetskem polju se je vršilo zadnjič l. 1414, nato pa so ga opustili.

Slovenji izgube domače kneze in notranjo samostojnost

Upor Ljudevita Posavskega

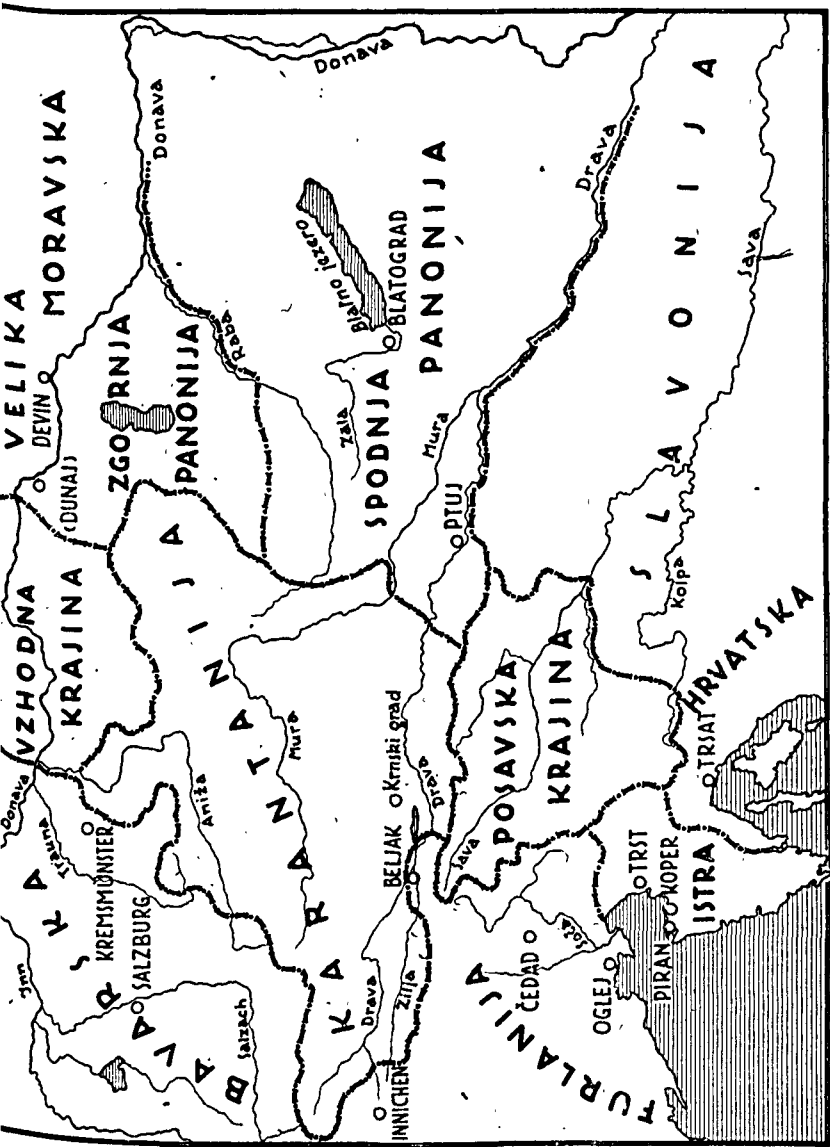
Leta 819 je izbruhnil med južnoslovenskimi plemeni proti Frankom silen upor. Njegovo središče je bilo v današnji hrvaški Posavini, vodil ga je pa *Ljudevit Posavski*. Upora so se udeležili tudi Slovenci. Franki so z veliko težavo zlomili upor najprej v

Karantaniji (820), dve leti kasneje pa še v hrvatski Posavini (več o uporu gl. str. 76).

Konec notranje samostojnosti Nad upornimi Slovenci so se Franki strašno maščevali. Noben poraz v starejši slovenski zgodovini ni imel za Slovence tako usodnih posledic kakor ta. Karantanci so izgubili vso tisto notranjo samostojnost, ki so jo še ohranili, ko so prvič prišli pod frankovsko oblast (gl. str. 55). *Karantanija je bila spremenjena v navadno frankovsko pokrajino, namestu slovenskih knezov pa so ji odslej vladali frankovski grofje.* Življenje Slovencev se je poslej razvijalo v marsičem podobno kakor življenje po sosednih deželah na zahodu in do neke mere po »latinski« Evropi sploh; Slovenci so bili dokončno priključeni »Zahodu«.

Frankovske krajine Zadnji knez slovenskega rodu v Karantaniji je bil Edgar. Pa tudi po vsem ostalem slovenskem ozemlju so Franki odstavili domače voditelje in jih nadomestili s svojimi grofi. Ker so začeli frankovsko oblast zlasti v Panonskem nižavju prav tedaj nevarno ogrožati Bolgari (gl. str. 64), so sklenili obrambo svoje vzhodne meje na Slovenskem na novo urediti. Na vsej črti od Jadranskega morja do Donave so ustanovili vrsto novih, krajin (828). Ozemlje bivše Furlanske marke iz časov Karla Velikega so razdelili kar na štiri krajine: na *Furlansko*, ki je zajemala tudi slovensko ozemlje ob Soči, na *Istrsko/krajino*, ki je segala s polotoka še na Tržaški Kras, *Posavska krajina* je obsegala zgornje porečje Save, samostojna krajina pa je postala tudi *Spodnja Panonija*, ki je zajemala obsežno ozemlje med Rabo in Dravo do Donave na vzhodu. Podobno so Franki razbili tudi bivšo Karlovo Vzhodno krajino v *Zgornjo Panonijo*, *Obrsko krajino* (okoli današnjega Dunaja), samostojno enoto pa je tvorila tudi *Karantanija* (gl. zemljevid str. 63). Vse našteje krajine razen Furlanske in Istrske so povezali v novo Vzhodno marko, ki ji je načeljeval poseben prefekt. Ko se je frankovska država v Verdunu (843) razdelila, je prišlo ozemlje Vzhodne marke pod Vzhodnofrankovsko državo — Nemčijo, Istrska in Furlanska marka pa sta bili pridruženi Italiji

Prvi tuji fevdalci Na slovenskih tleh so začeli tedaj dobivati prva zemljišča tuji germanski fevdalci, tako posvetni kakor cerkveni, ki so ponekod dovajali s seboj že



Frankovske krajinje na Slovenskem po I. 825.

tudi svoje kmete-tlačane. S silo so vpeljavali Franki v slovenskih deželah naprednejši fevdalni način gospodarstva, slovenska družba pa se je pod njihovim vplivom prilagajala frankovski. Frankovski prihod je tako preprečil, da bi Slovenci samostojno in po lastni poti prišli do fevdalizma. Sprejeti so ga morali v tuji obliki. Vendar je pa preteklo še mnogo časa, preden so fevdalni odnosi po slovenskih deželah postopno povsem prevladali (približno do kraja 10. stol., toda po posameznih pokrajinah z različno hitrostjo; podnebje gl. pogl. str. 73).

Slovenska kneževina v Spodnji Panoniji. Velikomoravska

Ogrožanje frankovske / vzhodne meje Frankovski obrambni sistem na slovenskih tleh so začeli že prva leta ogrožati nevarni sosede. *Bolgari* so razširili svoje meje do Tise, vdrli v Srem in napadali preko današnje Slavonije proti zahodu; na ozemlju današnje Moravske in Slovaške pa je prav tedaj (ok. 830) nastajala pod vodstvom kneza Mojmira nova velika slovanska enota — *Velikomoravska*.

Pribina v Spodnji Panoniji Od frankovskih krajin na meji je bila Spodnja Panonija med najbolj izpostavljenimi. Franki so morali skrbeti, da povečajo njeno odporno silo zlasti, še zato, ker je bila sorazmerno redko naseljena. V deželo so pošiljali fevdalce in nove koloniste. Med drugim je dobil v fevd večje zemljišče ob reki Zali tudi *Pribina*, plemenski starešina iz Slovaške, ki se ni hotel podrediti Mojmirovi osrednji oblasti in je rajši zbežal k Frankom. Središče njegove posesti je bil težko dostopni *Blatograd*, ki je stal sredi močvirnega sveta blizu Blatnega jezera (ok. 840).

Pribina je bil Frankom zvest in je vneto delal za njihove koristi. Zbiral je koloniste, slovenske in nemške, in s tem utrjeval odporno moč krajine, podpiral, pa je tudi krščansko vero, ki so jo širili duhovniki salzburške nadškofije. V zahvalo mu je frankovski kralj podelil njegov fevd v dedno last ter ga imenoval za mejnega grofa vse Spodnje Panonije (847).

Ko je Pribina kot zvest frankovski vazal padel v boju proti Velikomoravski, mu je sledil v Spodnji Panoniji sin *Kocelj* (861). Tudi ta je bil prva leta enako kakor oče Frankom zvest.

Rastislav in Kocelj v boju proti nemškim vplivom. Ciril in Metod. Osamosvojitve slovenske kneževine v Panoniji in njen propad

Rastislavova politika Mojmirov naslednik Rastislav je vedel, da bi mu bil proti plemenom, ki so se še vedno upirala njegovi oblasti in hotela živeti samostojno, najboljši zaveznik krščanska cerkev in močni fevdalci. Zato je želel, da bi se v njegovi državi razširila krščanska vera; ni pa mu bilo všeč, da so jo širili duhovniki iz nemških škofij, ker so ti prinašali obenem z vero nemški politični vpliv. Da bi to preprečil, se je obrnil na bizantinskega cesarja, naj bi mu poslal misijonarjev, ki bi bili večji slovanskega jezika. Vedel je, da je Bizanc predaleč, da bi mogel biti nevaren, in da bodo slovanski misijonarji lahko izpodrinili nemške, ki jih ljudje niso razumeli.

Prve slovanske knjige Bizantinski cesar je poslal Rastislavu brata *Konstantina in Metoda*. Bila sta sicer po rodu Grka iz Soluna, a sta dobro poznala tudi jezik, ki so ga govorili makedonski Slovani v okolici mesta. Brata sta se za pot dobro pripravila. Prevedla sta na slovanski jezik nekaj najbolj potrebnih cerkvenih knjig. Ker grške črke za pisanje slovanskega besedila niso bile primerne, je Konstantin priredil novo pisavo, ki jo imenujemo *glagolico*. To so bili prvi poskusi pisati knjige na slovanskem jeziku, zato še danes slavimo oba brata kot začetnika slovanskega pismenstva.

Konstantin in Metod na Moravskem Leta 864 sta prišla Konstantin in Metod na Moravsko, kjer pa so si Nemci prav takrat pokorili Rastislava. Ta jima zato pri njunem delu ni mogel mnogo pomagati. Vendar pa sta brata kmalu dosegla lepe uspehe. Ljudstvo se je začelo odvracati od nemških misijonarjev. Toda nemški škofje niso popustili brez boja. Obtožili so brata pri papežu, češ da učita krivo vero in to po »neverniških« knjigah, ki so pisane v slovanščini. Papež je bil do obeh bratov nezaupljiv že zato, ker sta prihajala iz Bizanca in ker je bil sam prav tedaj v sporu s carigrajskim patriarhom Fotijem (gl. str. 51).

Brata pri Koclju in v Rimu Položaj Konstantina in Metoda, ki sta imela povšod nasprotnike in le malo podpore, je postajal vedno težji. Odločila sta se, da se vrmeta v Bizanc.

Potovala sta preko Spodnje Panonije, kjer sta se spotoma ustaviła v Blatogradu pri knezu Koclju. Na poti preko Kocljeve Panonije je brata dosegel papežev poziv, naj prideta s svojimi knjigami v Rim. Odšla sta. V Rimu se je papež prepričal, da so bile obtožbe nemških škofov lažne. Odobril je njuno misijonsko delo in dovolil, da še naprej uporabljata slovanske cerkvene knjige. Konstantin je stopil v Rimu v samostan in prevzel ime Ciril: tam je kmalu umrl (869).

**Neodvisna
slovenska
kneževina
v Panoniji**

Prav tedaj (leta 869) pa so se začela slovanska plemena od Labe na severu do slovenskih dežel na jugu upirati. Med drugimi se je uprl Rastislav, pa tudi knez Kocelj, se je otresel nemške nadoblasti in se je zvezal z Rastislavom. Pognal je iz dežele tuje fevdalce, ki so ostali zvesti nemškemu vladarju, ter nemške duhovnike. Spodnja Panonija je tako postala popolnoma samostojna slovenska kneževina in Kocelj neodvisen knez. Kocelj in Rastislav sta pri papežu dosegla, da jima je poslal Metoda in ga imenoval za nadškofa Velikomoravske in Kocljeve Slovenske Panonije. Tako sta postali obe slovanski državi tudi v cerkvenem oziru neodvisni od germanskih. S tem so Nemci izgubili priliko, da bi se pod pretvezo širjenja krščanstva še vtikali v njune notranje zadeve. Zmaga slovanskega jezika v cerkvi je obetala najlepši razvoj književnosti na domačem jeziku — književna dela v tistih časih so bila povsod pretežno verske vsebine — in domače slovanske kulture.

**Rastislavov
padec**

Proti Velikomoravski in Kocljevi Panoniji so Nemci začeli neizprosni boj, pri katerem niso izbirali sredstev. Najprej se jim je posrečilo uničiti Rastislava. S pomočjo njegovega nečaka Svetopolka so ga ujeli (870), oslepili in vrgli v ječo, kjer je pozneje umrl. Po zmagi nad Rastislavom so Nemci tudi Svetopolka vrgli v ječo, toda ta se je rešil, zasedel velikomoravski prestol in nadaljeval boj proti Nemcem vse do leta 874, ko se je z njimi pogodil.

**Konec slovenske
Panonske
kneževine**

Od tedaj je bil Kocelj v boju proti Nemcem osamljen. Nekdanje povezanosti med Velikomoravsko in Panonijo ni bilo več. Že leta 874 je Kocelj izginil iz zgodovine. Kaj se je z njim zgodilo, ni znano. V Blatogradu je zavladal namesto njega spet nemški

grof in v deželo so se vračali nemški duhovniki. S Kocljem je propadla zadnja samostojna slovenska kneževina. Slovansko bogoslužje je bilo v deželi prepovedano, slovanske cerkvene knjige uničene. Nobene možnosti ni bilo več za razvoj slovanske književnosti in samostojnega kulturnega življenja na slovenskih tleh.

Delo Metodovih učencev Metodovo delo tudi v velikomoravski državi ni imelo trajnega uspeha. Ko je Metod umrl (885), je zasedel njegovo mesto Nemeč, njegove učence pa je Svetopolk izgnal iz države. Zatekli so se po večini v balkanske dežele, kjer so nadaljevali delo svojega velikega učitelja. Na Hrvaškem so pri tem še naprej uporabljali glagolico, v Makedoniji, Bolgariji in Srbiji pa so začeli pisati s preglednejšo cirilico, ki jo je sestavil Metodov učenec Klement. Cirilske knjige so dobili z Balkana tudi Rusi, ko so se v 10. stol. pokristjanili.

Prihod Madžarov in njegove posledice

Zlom frankovske oblasti na Slovenskem Mongolsko pastirsko ljudstvo Madžarov je prišlo iz Azije v Evropo po isti poti kakor pred njimi Huni in Obri. Proti koncu 9. stol. je že prekoráčilo Karpate in se pojavilo v Panonskem nižavju. Frankovska oblast v nekdanji Kocljevi kneževini se je zrušila, kakor da je bila iz papirja. Tudi Velikomoravska je podlegla madžarskemu navalu in je razpadla (907). Madžarske konjeniške tolpe so udarjale ob Donavi navzgor daleč proti zahodu, skozi južne slovenske dežele pa v Italijo. Frankovske krajine so bile na mah v razsulu. Edino v Karantaciji se je nemška oblast še obdržala, ker so se Madžari njenih ozkih dolin rajši izogibali.

Madžarska naselitev v Panoniji Več desetletij so bili Nemci proti madžarskim roparskim napadom brez moči. Šele potem ko so si tudi sami ustvarili močno konjenico, so dosegli proti njim prve upehe. Odločilne zmage nad Madžari pa so izbojevali šele v sredi 10. stol (bitka na Leškem polju pri Augsburgu, 955). Madžari so morali poslej prenehati z napadi. Začeli so opuščati nomadsko življenje in se naseljevati po Panonskem nižavju.

Madžarski prihod je bil za Slovence v Panoniji usoden. Mnogo je bilo pobitih, nekateri so se spet umaknili v varnejše alpske predele, kar jih je še ostalo, pa so se zaradi premajhnega števila počasi pomadžarili. Prekmurje je bilo ponovno poseljeno s Slovenci šele od 12. stol. dalje.

Slovanski vplivi na Madžare Slovence v Panoniji pa tudi drugi Slovani po Pánonskem nižavju so s svojim mnogo razvitejšim gospodarstvom in z višjo kulturo zelo vplivali na Madžare. Še danes imajo Madžari mnogo poljedelskih in drugih izrazov, ki so jih povzeli po Slovanih. Na slovenskih tleh so Madžari najbolj neposredno spoznali fevdalne odnose, ki so jih sami hitro sprejemali. Že okoli l. 1000 so se Madžari pokršťjanili.

Ločitev Južnih in Zahodnih Slovanov Madžari so se kakor klin zarili med Južne in Zahodne Slované. Skupno z Germani, ki so od zahoda naseljevali obdonavske pokrajine po današnji Avstriji, so za vedno pretrgali neposredne zveze med njimi. Nič več ni moglo priti do tako tesnega sodelovanja med Slovenci in Čehi oz. Moravci, kakršno je bilo v času Sama ali Koclja.

Ponovna utrditev nemške oblasti nad Slovenci. Velika Karantanija

Obnova nemške oblasti nad Slovenci Po odločilnih zmagah nad Madžari v sredi 10. stol. so začeli Nemci spet pritiskati proti vzhodu in zasedati slovenske dežele, v katerih je bila nemška oblast ob prihodu Madžarov uničena. Toda prodirati niso mogli posebno hitro, niti niso več zasedli vseh dežel, ki so bile nekoč pod njihovo oblastjo. Panonsko nižavje je bilo za Nemce za vedno izgubljeno.

Sveto rimsko cesarstvo V vzhodnofrańkovski državi je tedaj vladal Oton I. (936—973). Od papeža je bil okronan za rimskega cesarja. V dobi Otonovih naslednikov se je za državo počasi uveljavilo ime »Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti«, toda kratko, jo imenujemo kar »Nemčijo«.

To novo cesarstvo pa v resnici ni bila prava »nemška« država. V njenih mejah je živel mnogo Francozov, Italijanov pa tudi Slovanov, tako Slovenci in malo pozneje Čehi ter Polabski Slo-

vani. Pa tudi germansko prebivalstvo v cesarstvu ni bilo enotno in se je še vedno ločilo na Bavarce, Sase itd.; le Slovani so vse te nazivali s skupnim imenom Nemce. Zato imenujemo Sveto rimsko cesarstvo poslej navadno kar »Nemčijo« in njene prebivalce »Nemce«, čeprav so bili različnih narodnosti.

Velika Karantanija Cesarstvo je bilo razdeljeno na vojvodine. Ena od njih je bila Karantanija, h kateri je spadalo tudi vse slovensko ozemlje, od koder so bili pregnani Madžari. Karantanija je dobila naziv vojvodine že konec 9. stol., toda pozneje je bila z vojvodino Bavarsko združena pod istimi vojvodi. Šele 1.976 je bila Karantanija s svojimi krajinami vred od Bavarske ločena in je zaživela pod lastnimi vojvodi kot samostojna vojvodina, ki jo imenujemo **Veliko Karantanijo**.



Velika Karantanija in njene krajin

Črtkasto je označeno ozemlje, ki je bilo šele pozneje priključeno
li Karantanski krajin

V Veliki Karantaciji so bili tedaj združeni skoraj vsi Slovenci, razen Slovencev v obdonavskem delu današnje Avstrije. Vendar pa je bilo izven Velike Karantanije precej današnjega slovenskega ozemlja. Meja proti Madžarom je tekla namreč le nekaj kilometrov na vzhodu od Ptuja in je puščala v madžarski državi vzhodno polovico Slovenskih goric in Prekmurje, karantansko-hrvatska meja pa je potekala tako, da je bil v Hrvatski ves svet na vzhodu od spodnje Krke z Gorjanci ter Bela krajina (gl. zemljevid str. 119 .)

Karantanske krajine Velika Karantanija je bila enako kakor vse druge vojvodine v cesarstvu razdeljena na grofije, na meji pa je imela iz obrambnih razlogov večje marke ali krajine. Na jugu so bile obnovljene krajine iz dobe pred madžarskimi napadi: *Furlanska, Istrska in Posavska (Kranjska) krajina*; na novo je bila podrejena karantanskemu vojvodu še *Veronska marka*. Severneje pa je bilo treba krajine organizirati na novo, ker je Panonija ostala v madžarski posesti. Od juga proti severu so se vrstile *Savinjska krajina* v porečju Savinje, na ozemlju do Sotle in na Dolenjskem, *Dravska ali Ptujška krajina*, ter *Karantanska krajina* ob Muri in zgornji Anizi (treba jo je ločiti od karantanske vojvodine). Vzhodna krajina okoli današnjega Dunaja je bila izven Karantanije.

Težnje po samostojnosti Kakor po ostalih vojvodinah so tudi v Karantaciji skušali biti vojvode čim bolj neodvisni od cesarja. Vendar pa v svojih težnjah po samostojnosti niso imeli kaj prida uspeha. Cesarji so jih hitro menjavali, še preden so se lahko v deželi utrdili. Tudi mejne grofe v karantanskih krajinah je postavljala cesar sam in so se ti zato kaj malo brigali za vojvodo in za njegovo delo. Velika Karantanija tako ni bila nikdar posebno enotna.

Razpad Velike Karantanije V začetku 11. stol. pa je Velika Karantanija tudi v resnici razpadla. Krajine na njenih mejah so se namreč osamosvojile izpod oblasti karantanskih vojvod. Oblast slednjih je bila poslej omejena le še na ozemlje ožje Karantanije (brez krajin). Od takrat najprej ne govorimo več o Veliki Karantaciji niti ne o karantanskih vojvodih. Za

ožjo Karantanijo se uveljavi ime »vojvodina Koroška«, a vladajo ji »koroški« vojvode.

V naslednjih stoletjih se je tudi položaj krajin zelo izpreminjal. Iz Karantanske, Ptujске in severnega dela Savinjske marke se je postopoma razvila dežela Štajerska, preko južnih slovenskih pokrajin pa se je širila Kranjska (podrobneje str. 120).

Po razdelitvi Velike Karantanije v tri večje enote (Koroško, Štajersko in Kranjsko) in v vrsto manjših se tudi Slovenci ne imenujejo več s skupnim imenom Karantanci, ampak jih po deželah nazivajo Štajerce, Kranjce in Korošce. Skupen naziv »Slovenci« se je uveljavil šele v 19. stol.

Naseljevanje Nemcev in ponemčevanje slovenske zemlje

Nemški fevdalci Že po uporu Ljudevita Posavskega so začeli prihajati na slovenska tla prvi frankovski fevdalci, ki so pripeljali s seboj tudi svoje kmete (gl. str. 62). Madžarski naval je nemško oblast na Slovenskem uničil in tako preprečil priseljevanje Nemcev za dobre pol stoletja. Čim pa je bila nemška oblast nad slovenskimi pokrajinami obnovljena in organizirana Velika Karantanija s svojimi krajinami, prihajajo nemški fevdalci v večjem številu kakor prej. Vladar jim je razdelil vso razpoložljivo zemljo (zemljo »upornikov« po uporu Ljudevita Posavskega, neposeljene predelele). Obsežna zemljišča so si tuji fevdalci prilasčali tudi sami in jim jih je vladar šele naknadno potrjeval v fevd. Zemljo na Slovenskem so dobivali tako posvetni kakor cerkveni fevdalci.

Ponemčenje slovenskega plemstva Tuji fevdalci so živeli na Slovenskem mnogo udobneje kakor domače plemstvo, ki še ni poznalo življenja v razvitejši fevdalni družbi. Zato so slovenski plemiči posnemali nemške, prevzemali so njihove običaje in začeli celo govoriti po nemško. Slovensko plemstvo se je hitro izenačevalo z nemškim. Med plemiče so se dvignili tudi nekateri kosezi; drugi so sicer še dolgo ohranili posebne pravice (med drugim so smeli nositi orožje!), toda niso postali plemiči, ampak so bili prav za prav nekakšni svobodni kmetje z večjimi pravicami. *Konec 12. stol. niso imeli Slovenci nič več svojega plemstva* (iz 12. stol. so ohranjena zadnja slovenska imena plemičev!); slovensko je govoril na Slovenskem v glavnem samo še kmet.

Tuji kolonisti Nemški fevdalci so pripeljali na Slovensko mnogo svojih kmetov. Naseljevali so jih po rodovitnih in ravnih dolinah, če je bilo le mogoče. Poleg slovenskih so nastajale tako nove nemške vasi. Zlasti na gosto so lahko Nemci poselili ravne dele ob Donavi, od koder so se Slovenci v času madžarskih napadov umaknili v varnejše hribovje. Tudi današnja Graška kotlina, ki je bila izpostavljena madžarskim napadom iz Panonije, je bila bolj redko naseljena in so imeli Nemci v njej dovolj prostora za naseljevanje. Zaradi močnega dotoka nemških priseljencev je postajala slovenska zemlja narodnostno zelo pomešana, ni pa še bilo mogoče potegniti med Slovenci in Nemci meje.

Ponemčevanje na severu, poslovenjenje na jugu V južnih slovenskih pokrajinah, kjer so bili Slovenci gosto naseljeni in nemški priseljenci v manjšini, so se Nemci sčasoma poslovenili. Vse drugače pa je bilo na severu, kjer je bila slovenska naselitev že od nekdanj redka ali pa so Nemci lahko zasedli gospodarsko važnejše doline in tam ustvarili središča, od katerih so bili odvisni tudi Slovenci po okoliških hribih. V takih krajih so Slovenci prevzemali nemški jezik številnejših ali gospodarsko močnejših priseljencev. Tako so bili počasi ponemčeni obsežni deli prvotno slovenske zemlje ob Donavi (zadnji Slovenci so se tam obdržali do 14. stol.), ob Anizi, ob zgornji Muri in Murici, v Graški kotlini in po velikem delu Koroške (gl. zemljevid str. 19).

Jezikovna meja Šele v 15. stol. se je izoblikovala slovensko-nemška jezikovna meja, ki se je ohranila skoraj nespremenjena do 19. stol. Tekla je nekaj severneje od današnje (približno po črti Šmohor v Ziljski dolini—Dobrač—Osojske Ture—Gospa Sveta—Svinjska planina—izliv Labodnice v Dravo—greben Kozjaka—Mura južno od Lipnice do Radgone). Že do takrat so torej Slovenci izgubili skoraj dve tretjini ozemlje, ki so ga zasedli ob svoji naselitvi. Poudariti pa je treba, da v tistih časih ni bilo nasilnega ponemčevanja; nihče ni Slovencev silil, da morajo govoriti nemško in se ponemčiti. Navadno je v narodnostno mešanih krajih manjšina sama od sebe prevzela jezik večine; Slovenci in Nemci so pač živeli drug ob drugem, imeli so mnogokrat skupno delo ali gospodarske stike, pa so se morali razumeti med seboj.

Zmaga fevdalnega gospodarstva na Slovenskem. Podložno kmečko prebivalstvo

Zmaga fevdalnih odnosov

S prihodom tujih prebivalcev se je hitro spreminjalo življenje v slovenskih deželah. Svobodni slovenski kmetje so izgubljali svobodo. Na razsežnih fevdih, na katerih je ležalo na stotine vasi, so jih novi gospodarji spreminjali v podložnike; le kdor je zapustil dom in se odselil, si je lahko svobodo rešil. Toda takih ljudi je bilo malo. Tudi domači plemiči so silili kmete v odvisnost. Napadi samovoljnih tujih in domačih plemičev na še svobodne kmete so bili iz dneva v dan hujši. Mnogi kmetje so morali sami iskati »zaščite« pri mogočnih velikaših in s tem prodajati svobodo (prim. str. 39), druge so plemiči sami prisilili v odvisnost. Le redki slovenski kmetje so še ostali svobodni. Fevdalni odnosi, ki so bili po slovenskih deželah pod frankovsko oblastjo že v 9. stol. precej razširjeni (gl. str. 64), so do *kraja 10. stol.* popolnoma prevladali.

Triletno kolobarjenje

Obenem s fevdalnimi odnosi se je na Slovenskem že v 9. stol. hitro uveljavljal nov, naprednejši način obdelovanja zemlje (»naprednejši«, ker je bil pridelek večji!). Namesto rala so bolj in bolj uporabljali *plug*. Vso zemljo vaščanov, ki je bila primerna za obdelovanje, so razdelili na tri dele: na enem so posejali *ozimino*, na drugem *jaro žito*, tretji del po so pustili neobdelan (»*praha*«) in so ga uporabili za pašo. V naslednjih letih so se na vsakem od teh treh delov posevki menjavali. Če je n. pr. prvo leto rasla na njivi ozimina, so jo drugo leto posejali z jarim žitom, tretje leto pa so njivo pustili neobdelano. Pri takem gospodarjenju je bila torej posejana vsaka njiva le dve leti zaporedoma, enkrat z ozimino, drugič z jarim žitom; vsako tretje leto pa je zemlja kot pašnik počivala. Zato niso njive več postajale že po nekaj letih neplodne in nič več ni bilo treba na novo krčiti zanje gozda kakor nekoč (gl. str. 11). Tak način obdelovanja zemlje imenujemo kratko triletno kolobarjenje (ker si ozimina, jaro žito in praha leto za letom sledijo z enega dela na drugega kakor v kolobarju in je njiva posejana z isto kulturo šele vsako tretje leto).

Novi priseljenci

Zaradi uvedbe triletnega kolobarjenja je zemlja lahko preživljala mnogo več ljudi

kakor prej. Prav zato so nemški kolonisti dobili v ravninskih krajih toliko prostora za svoje vasi. Šele mnogo pozneje, ko zemlja v dolini ni mogla več preživljati novih priseljencev, so začeli krčiti nove dele gozda in si ustanavljati naselbine v višjih legah.

Nove kmetije Z uvedbo triletnega kolobarjenja se je spremenila tudi stara razdelitev vaške zemlje na posamezne zadruge. V skupni srenjski posesti so bili le še gozdovi in pašniki, polja in travniki pa so bili razdeljeni. Vsak kmet je dobil svoj delež, na katerem je menjaval posevke; če po vrednosti zemlja ni bila povsod enaka, je dobil zemljo na raznih krajih, tako da je imela vsaka »kmetija« (grunt) približno enako dobre in slabe zemlje. (Kmetije pa niso bilo povsod enako velike!) Taka *zemljiška razdelitev* »na delce« se je ohranila marsikje do danes.

Dvori fevdalcev V prvih stoletjih fevdalci na Slovenskem še niso imeli takih mogočnih gradov, kakor jih poznamo iz poznejših časov. Živel so navadno v lešenih ali na pol zidanih »dvorih«, ki pa so bili seveda mnogo udobnejši in lepši kakor hiše drugega prebivalstva. Šele od 12. stol. dalje so jim morali tlačani graditi mogočnejše zidane in dobro utrjene gradove na teže dostopnih krajih.

Tlaka in dajatve Velika posestva so morali fevdalcem obdelovati podložni kmetje. Toda njihove obveznosti so bile zelo različne. Najslabše se je godilo t. im. hlapcem in deklam. Obdelovati so morali gospodarju polja okoli dvora, skrbeti za živino in opravljati vsa druga dela (*»pridvorno gospodarstvo«*). Gospodarju so delali tlako tako rekoč od jutra do večera. Včasih so dobili od fevdalca tudi kmetije, ki pa so bile zelo majhne; večjih zaradi ogromne tlake niti obdelati ne bi mogli (*»hlapčevske kmetije«*).

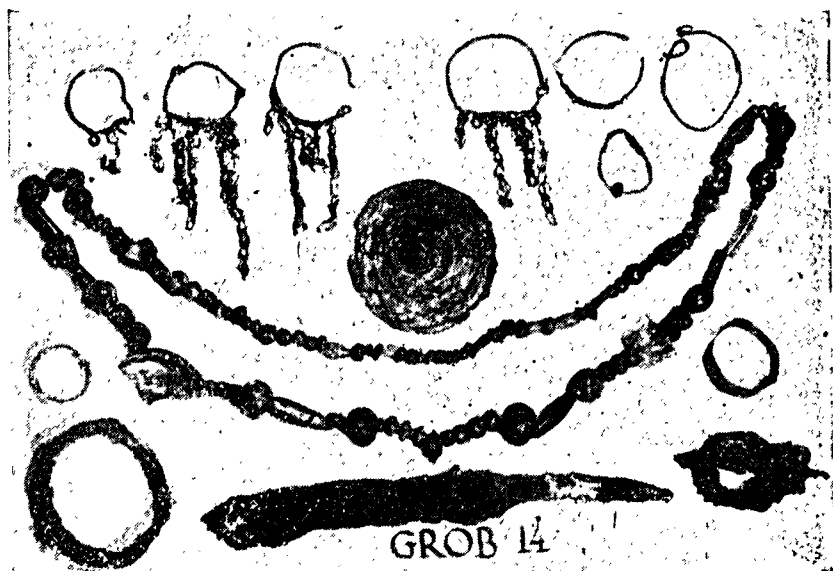
Poleg hlapcev in dekel pa so poznali tedaj tudi odvisne kmete, ki so služili gospodarju predvsem s tlako (zato se imenujejo *»tlačani«*!). Ker pa je bila zemljiška posest posameznih fevdalcev zelo razsežna in mnogokrat razbita na več kosov, kmetje iz oddaljenejših krajev niso mogli hoditi tlačanit na dvor. Nekaterim je gospodar zato tlako žnižal le na nekaj dni, ostalo pa so morali nadomestiti z dajatvami v pridelkih. Bili so tudi kmetje, ki sploh niso delali tlake; imenovali so jih

»praznike« (»prazni« tlakel). Njihov položaj je bil še najbolj ugoden, vendar pa so bili tudi prazniki »privezani na zemljo« in so morali oddajati gospodarju pridelke.

Poleg obveznosti gospodarju pa so morali kmetje dajati poseben delež od pridelkov tudi cerkvi; običajno je znašal deseti del in se je zato imenoval *desetina*.

Vsako zemljiško gospostvo (= zemljišče posameznega fevdalnega gospoda!) je samo proizvajalo vse, kar je bilo nujno potrebno tako gospodarju kakor podložnim kmetom. Trgovine skoraj ni bilo. (Prirodno gospodarstvo, gl. str. 43).

Kultura Ker je bilo po zmagi fevdalizma v naših krajih plemstvo »nemško«, a duhovščina »latinska«, drugih izobražencev pa ni bilo, se prava slovenska kultura ni mogla uspešno razvijati. Književna dela, ki so tedaj nastajala na naših tleh, so bila napisana enako kakor po vsej



Nakitje s staroslovenskega grobišča na Bledu
Grob najbrž iz zač. 10. stol.

srednji Evropi v tistem času skoraj izključno na latinskem jeziku. Nek duhovnik freisinške (izg. frajzinške, slovensko brižinske) škofije, ki je imela posestva tudi na slovenskem, pa je okoli l. 1000 zapisal na zgornjem Koroškem tri molitvice v slovenščini; te molitvice so najstarejši ohranjeni slovenski zapis (*»brižinski spomeniki«*).

Tuja kultura pa na slovenskega kmeta vsaj v začetku ni imela posebnega vpliva. Živel je svoje življenje; ljudski pesniki so peli še vedno pristne slovenske pesmi, katerih vsebina se je deloma ohranila prav do današnjih dni.

HRVATJE POD DOMAČIMI VLADARJI

Upor proti Frankom pod vodstvom Ljudevita Posavskega. Posavska Hrvatska v 9. stol.

Hrvatje pod Franki Takrat ko je Karel Veliki uničil Obre, so bila slovanska plemena v t. im. Posavski Hrvatski Obrov rešena, morala pa so priznati frankovsko vrhovno oblast. Nekaj let pozneje se je morala vdati frankovskemu pritisku tudi Primorska Hrvatska. Slovenske in hrvatske dežele so delile nato pod nadzorstvom furlanskih mejnih grofov podobno usodo (vse to gl. str. 55).

Pritisk furlanskih grofov Dokler je živel Karel Veliki (do 814), je bil v državi red. Z železno roko je ukrotil vsakega, ki se je drznil upirati njegovim volji. Kakor hitro pa je Karel umrl, so posamezni grofje izrabili spore v vladarski družini in začeli gospodariti v svojih grofijah po lastni glavi. Tudi furlanski mejni grof Kadolaj se je vtikal v notranje zadeve slovanskih plemen in kneževin, o katerih so pod Karlom odločali še vedno le domači župani in knezi.

Ljudevit se upre Proti samovoljnosti furlanskega mejnega grofa je nastopil knez Ljudevit, ki je imel posest v hrvatski Pošavini s središčem v Sisku (zato *»Posavski«*). Najprej se je pritožil pri cesarju, ker pa tam ni ničesar dosegel, se je Kadolaju uprl z orožjem (819). Kadolajevo vojsko, ki je zaradi tega pridrla nadenj, je razbil; le borni ostanki so se rešili z begom v Furlanijo.

Razširitev upora Ljudevitov uspeh je opogumil tudi sosedna plemena, da so se mu pridružila. Kakor požar se je razširil upor po vsej Posavini in Podravini ter je zajel Slovence ob Savi, v Spodnji Panoniji, na Krasu in v Karantaciji. Iz upora proti furlanskemu mejnemu grofu je nastal boj proti frankovski oblasti sploh. Ljudevitov ugled je bil zaradi prvih vojaških uspehov tolikšen, da so poiskali pri njem opore pred bolgarskim zatiranjem celo daljnji *Timočani*.

Deset frankovskih vojsk Po Kadolajevem porazu so začele prihajati nad Ljudevita tudi frankovske cesarske vojske. Zlasti hudo so pritisnile l. 820, ko so udarile istočasno kar s treh strani: ena iz Furlanije preko slovenskega Krasa, druga skozi Karantanijo, tretja ob Donavi in preko Panonskega nižavja proti jugu. Da je bil položaj še težji, je napadal Ljudevita še *Borna*, knez Primorske Hrvatske, ki jo ostal ves čas upora Frankom zvest. Toda Ljudevit se ni vdal. Borno je premagal nekje ob Kolpi in prodrl daleč proti morju, pred tremi frankovskimi vojskami pa so se njegove čete uspešno branile v utrjenih gradiščih. Boji l. 820 so bili najbolj usodni za Slovence. Njihov odpor je bil zlomljen in morali so priznati Franke za gospodarje (gl. str. 62).

Ljudevitov zlom Proti Ljudevitu pa so Franki še naprej pošiljali vojske, ki so strahotno pustošile po deželi. Ljudevit se z njimi ni spuščal v odprte spopade, ampak se je umikal v gradišča. L. 822, ko je šla proti njemu že deseta vojska, pa se je pred njo umaknil k nekemu »srbskemu«
knezu, najbrž v današnji Bosni. Ljudevitove dežele so bile namreč zaradi frankovskega pustošenja tako uničene, da ni bilo več mogoče misliti na končen uspeh proti Frankom, pa čeprav Ljudevitova vojska v odprtem boju ni bila premagana. Po Ljudevitovem odhodu je bil upor hitro zatrt. Ljudevit je odšel pozneje v Primorsko Hrvatsko, kjer pa ga je dal naslednik Borne — verjetno po frankovskem nalogu — umoriti.

Upor vod vodstvom Ludevita Posavskega je bil upor svobodoljubnega ljudstva, ki je hotelo živeti in se razvijati po svoje; uprlo se je germanskim osvajalcem, ki so mu to svobodo kratili. Knez in ljudstvo sta bila v tem boju tesno povezana. Seveda pa ne smemo misliti, da bi bil Ljudevit Posavski poskušal zavestno združiti Južne Slované v skupni držati.

Panonski Hrvatje Posledice upora so bile za Slovane' v Panoniji v 9. stol. / čisto drugačne kakor za Slovence. Obnovo frankovske oblasti nad njimi so najprej preprečili Bolgari. Bolgari so že v času Karla Velikega izrabili frankovske zmage nad Obri in zasedli vzhodne obrske pokrajine. Tako so razširili meje preko današnje Romunije do reke Tise na zahodu. Po zlomu Ljudevita pa so si pokorili Timočane in Braničevce, zasedli Srem in velik del Slavonije ter imeli s Franki ostre boje v Podravini. Pod bolgarsko zaščito je zavladal v Panonski Hrvatski domači knez Ratimir (829—838). Šele pozneje so Franki lahko obnovili oblast nad panonskimi Hrvati. Vladal jim je pod frankovsko nadoblastjo knez Braslav. Srem pa je bil za vlade Koclja pridružen njegovi slovenski kneževini (gl. str. 66).

Krepitev državne oblasti v Primorski Hrvatski in njena osamosvojitev

Uvajanje fevdal- Čeprav so bili knezi Primorske Hrvatske v **nih odnosov** času Ljudevitovega upora Frankom zvesti, na Hrvatskem ni bilo kdo ve kako čutiti frankovskega vpliva. Frankovska država je v 9. stol. sama preživljala težke čase (gl. str. 46) in se že zato ni mogla brigati za oddaljeno Hrvatsko. Državna oblast na Hrvatskem je postajala v teh letih vedno močnejša. Množila so se knežja in cerkvena posestva, kmetje na njih pa so izgubljali svobodo in postajali odvisni. Opravljati so morali gospodarjem najrazličnejša dela, na polju, pri živini in na gosposkem dvorcu, oddajati so jim morali od pridelka in živine («prvi prirast»). Knezi so poklanjali cerkvi ali svojim ljudem zemljišča z ljudmi vred, kakor da so ljudje nepremičnine. Fevdalni odnosi so se torej tudi, na Hrvatskem v 9. stol. širili, posebno v obmorskih krajih, kjer je bilo središče državne oblasti. V notranjosti pa so plemena še vedno ohranila mnogo nekdanje samostojnosti in kmetje tam so bili še vedno po večini svobodni.

V začetku je knez klical na dvor kot svetovalce plemenske poglavarje — župane. Počasi pa mu je začelo presedati, da bi se oziral pri vsaki odločitvi nanje, zlasti še, ker so bili neredko drugačnega mnenja kakor on sam. Začel jih je zamenjavati s svojimi ljudmi, ki jim je poklanjal posestva in ki se njegovim

odločbam niso upirali. To novo »dvorno plemstvo« je zelo okrepiło knezovo moč in je bilo zanesljiv zaveznik proti plemenskim poglavarjem, ki bi hoteli še naprej živeti svobodno kakor nekoč in so se zato upirali osredotočenju oblasti na dvoru in v knezovih rokah.



Cerkev sv. Križa v Ninu iz 9. stol.
ena najstarejših na Hrvatskem

Knezi iz raznih družin

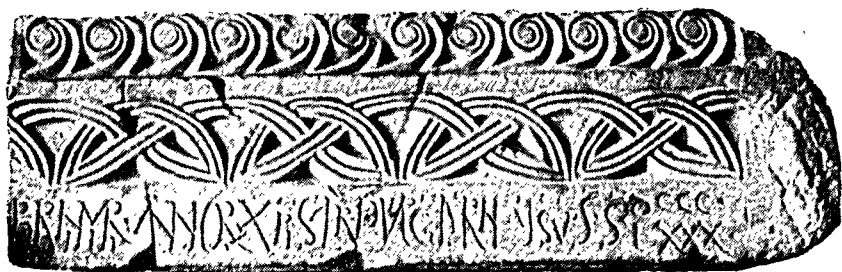
Vendar pa položaj hrvatskih knezov v 9. stol. še vedno ni bil ustaljen. Na prestolu so se menjavali člani različnih rodbin. Vsak vladar se je lahko zanesljivo oprl predvsem na svojo lastno zemljiško posest, zato so se z menjavanjem knežjih rodbin menjavale tudi hrvatske prestolnice; zdaj je stoloval knez v Ninu, zdaj v Klisu ali Kninu.

Začetnik knežje družine Trpimirovičev, ki je vladala na Hrvatskem s presledki do kraja 11. stol, je bil *Trpimir* (845 do 864). Dvor je imel v skoraj nezavzetnem Klisu. Že *Trpimir*, a še bolj njegov naslednik *Domagoj* (ki ni bil *Trpimirovič*), je moral mnogo pozornosti posvetiti razmeram na Jadranskem morju.

Boji na morju Hrvatje in njihovi južni sosodje *Neretljani* so bili že izdavna znani kot dobri mornarji, pa tudi kot nevarni morski razbojniki. Napadali so predvsem beneške in bizantinske ladje, ki so vzdrževale promet po Jadraniu. Zato so bili odnošaji med Hrvati ter Bizantinci oziroma Benečani vedno napeti. V 9. stol. pa so začeli s svojih oporišč na Siciliji, Kreti in v Južni Italiji napadati jadranske obale še Arabci. Beneški in bizantinski vojni momarici so prizadejali težke poraze in s tem nehote pripomogli, da so hrvatski in neretljanski mornarji še bolj nemoteno križarili in napadali po Jadraniu. Prihajali so prav do Benetk.

L. 866 je priplulo v Jadransko morje močno bizantinsko ladjevje cesarja *Vasilija I.* Pred *Dubrovnikom* je najprej razbilo arabske ladje, ki so mesto oblegale. Pod vplivom bizantinskih zmag so slovanske obalne pokrajine na vzhodu od *Neretve* spet priznale bizantinsko vrhovno oblast. Proti Hrvatom pa *Vasilij I.* ni nastopil. Bili so namreč frankovski vazali, *Vasilij I.* pa se je s Franki v Italiji prav takrat pogajal, kako bi skupno pregnali Arabce iz Južne Italije. Pri osvojitvi glavnega arabskega oporišča *Barija* je res odločilno sodelovalo hrvatsko ladjevje pod vodstvom kneza *Domagoja* (871). Največja arabska nevarnost za Jadran je bila s tem odstranjena.

Popolna osamo- Ugodna prilika, raztegniti bizantinsko ob-
svojitvev Hrvatske last nad Hrvatsko, se je ponudila *Vasiliju I.* šele tedaj, ko je izumrla frankovska vladarska rodbina v Italiji, ki ši je po razdelitvi v *Verdunu* (843, gl. str. 46) lastila vrhovno oblast nad Hrvatsko. Ker sta se začela vzhodno- in zahodnofrankovski vladar med sabo bojevati za posest Italije in nobeden od njiju ni imel časa, brigati se za Hrvatsko, so namreč Bizantinci brez večjih težav uveljavili namesto Frankov svoj vpliv na Hrvatskem. A ne za dolgo. Hrvatje pod vodstvom *Branimira* so se uprli Bizantincem in njihovim pristašem na Hrvatskem. Po večletnih bojih je končno zmagal *Branimir*, ki je bil prvi popolnoma samostojni hrvatski knez, neodvisen tako



Napis kneza Branimira
z značilnimi okraski. Shranjen v zagrebškem muzeju

od Frankov kakor od Bizantincev (880). Bizantinci so obdržali le še dalmatinska mesta in otoke, ki pa so plačevali Branimiru davek.

Da bi tudi za bodoče onemogočil Frankom ali Bizantincem, vtikati se v hrvatske razmere s pomočjo cerkve, je Branimir državo v verskem oziru podredil neposredno papežu. S tem je bil tudi boj med Rimom in Carigradom za oblast nad Hrvatsko končan, in sicer v korist prvega. Hrvatska je bila — kakor že prej slovenske dežele (gl. str. 62) — vključena v zahodno, latinsko kulturno področje in se je poslej bolj in bolj ločila od balkanskih pokrajin, ki so živele pod kulturnim vplivom grškega Vzhoda.

Beneški davek za Tudi Benečani so zdaj sprevideli, da ne bodo varnost plovbe s silo nič opravili proti močni hrvatski državi. Zato so Branimiru obljubili, da mu bodo vsako leto plačevali večjo vsoto denarja kot *odškodnino za varnost plovbe v hrvatskih vodah*. Kmalu nato so si na enak način zagotovili tudi varnost plovbe ob neretljanskih obalah, potem ko so Neretljani pri Makarski uničili beneške ladje (889), ki so jih hôtele prisiliti, da bi jih več ne napadali. —

Združitev hrvatskih dežel za Tomislava (ok. 910 do ok. 930)

Zunanji dogodki so ob začetku 10. stol. omogočili, da se je hrvatska država razširila daleč na sever in da je bila bizantinska Dalmacija prvič tesneje povezana s hrvatskim zaledjem.

Večina današnjih hrvatskih dežel je bila tako prvič združena pod skupnim vladarjem.

Priključitev Pa- Razširjenju hrvatskih meja proti severu so nonske Hrvatske nehote pripomogli Madžari, ko so pridrli v Panonsko nižavje (gl. str. 67). Slovanska plemena v Podravini in Posavini namreč niso bila dovolj močna, da bi se sama branila pred njihovimi napadi, posebno še odkar je v bojih z njimi padel panonsko-hrvatski knez Braslav (896). V obrambi pred Madžari so našla plemena najboljšo zaščito v močni hrvatski državi kneza Tomislava. Ta je poslej res uspešno odbijal madžarske napade. Ker je trajalo nad pol stoletja, preden so se Madžari v Panonskem nižavju stalno naselili, in je bilo treba ves ta čas biti stalno na straži pred madžarsko nevarnostjo, se plemena v Panonski Hrvatski niso mogla več odtrgati od Primorske Hrvatske, če se niso hotela izpostaviti Madžarom. V tej dolgi dobi so se zveze med Primorsko in Panonsko Hrvatsko utrdile in severna meja skupne hrvatske države na Dravi se je ustalila.

• Tomislav Istočasno ko so pridrli Madžari v Panon- in Dalmacija sko nižavje, so Bolgari pod Simeonom (glej str. 94) pritiskali proti Carigradu. V veliki stiski je bizantinski cesar iskal zaveznikov tudi pri Hrvatih. V zahvalo za pomoč proti Bolgarom je imenoval Tomislava za *upravitelja bizantinske Dalmacije* (923). Prvič v zgodovini sta bili tako hrvatska država in bizantinska Dalmacija pod istim vladarjem in dalmatinska mesta ter otoki so bili tesneje povezani s svojim naravnim gospodarskim zaledjem. Od jadranske obale do Drave je segala Tomislavova oblast in Tomislav se je prvi od hrvatskih knezov nazval kralja (925).

Cerkveni spori Kakor hitro je dobil Tomislav v. upravo Dalmacijo, so dalmatinski škofje — skoraj vsako mesto je imelo svojo škofijo! — takoj zahtevali, naj se na novo uredi cerkveno vprašanje na Hrvatskem. Do tedaj je imela vsa država eno samo škofijo v Ninu. Metodovi učenci, ki so pribežali iz Moravske, so skoraj po vsej državi uvedli v cerkvi slovanski jezik. Dalmatinski škofje so zdaj zahtevali, naj se ninska škofija ukine in naj se njeno ozemlje razdeli med dalmatinske škofije, češ da imajo te pravico do tega še iz rimskih časov; najvišji cerkveni poglavar na Hrvatskem pa naj bi postal splitski nadškof.



Hrvatska v dobi kralja Tomislava
 »Dalmatinske« mestne občine so črtkasto podčrtane

Tomislav in njegovo dvorsko plemstvo ja zahteve dalmatinskih škofov podprlo; vsak vladar je hotel imeti v tistih časih v svoji državi enotno cerkev. S svojim stališčem je hotel Tomislav obenem dalmatinska mesta in otoke še bolj pridobiti



Relief hrvatskega kralja iz 10. stol.
(v kršticnici — baptisteriju v Splitu)

na svojo stran. Toda *ninski škof Grgur* se je zahtevam dalmatinskih škofov uprl in se je postavil za pravice slovanskega jezika v cerkvi odločno v bran.

Cerkvena zbornica v Splitu Spor sta reševala dva cerkvena zbora v Splitu (925 in 928). Udeležila sta se jih poleg papeževega odposlanca in domačih cerkvenih dostojanstvenikov tudi Tomislav ter najvišje posvetno plemstvo. Grgur je bil na zboru osamljen. Spor je bil zato brez težav rešen v korist dalmatinskih škofov. Ninska škofija je bila ukinjena — Grgur je dobil »staro« nezasedeno škofijo v Skradinu! — slovansko bogoslužje pa je bilo zelo omejeno. Vendar so še marsikje ostali slovanski svečeniki že zato, ker niso imeli dovolj latinskih na razpolago. Slovanska cerkev na Hrvaškem ni bila nikdar državna cerkev in slovanska duhovščina ni nikoli tako podpirala osrednje državne oblasti, kakor je to delala državna cerkev drugod. Zato pa je imela slovanska duhovščina mnogo več stikov s kmečkim ljudstvom.

Boji za dalmatinska mesta in otoke

Dalmacija spet bizantinska Proti sredi 10. stol. so na Hrvaškem spet nastali nemiri. Ker Bizantinci niso več potrebovali hrvatske pomoči — bolgarska nevarnost je namreč po smrti Simeona prenehala — so spet sami prevzeli upravo nad dalmatinskimi mesti in otoki.

Držislav dobi Dalmacijo Proti koncu 10. stol. pa je Bizantincem spet grozila nevarnost, to pot od makedonskega carja Samuela (gl. str. 98). Kakor ob času Tomislava so tudi zdaj dali dalmatinska mesta in otoke v upravo hrvatskemu kralju *Štefanu Držislavu* (969—997), da so si kupili hrvatsko pomoč proti Samuelu. Obenem so Štefanu Držislavu poslali kraljevsko krono, s katero je bil kot prvi hrvatski vladar okronan za »kralja Hrvatske in Dalmacije« (ok. 988).

Benečani prvič v Dalmaciji Združitev dalmatinskih mest s Hrvatsko je razburila Benečane, ki so bili v tem času prva trgovska sila na jadranskem področju. Nikakor niso želeli, da bi se dalmatinska mesta zaradi tesnih zvez s Hrvatsko gospodarsko okrepila in jim kalila njihovo trgovsko premoč na Jadranu. Da bi izzvali spor, je dož Peter II. Orseolo odpovedal davek, ki so ga Benečani že od Branimirovih časov dalje plačevali hrvatskim vladarjem, da so si zagotovili varnost plovbe ob hrvatskih obalah. Ugodno prilika za uspešen poseg na vzhodno jadransko obalo pa se je ponudila Benečanom šele

po smrti Štefana Držislava, ko so se njegovi trije sinovi sprli zaradi nasledstva in so pognali državo v notranjo vojno. Nekatera dalmatinska mesta so namreč v sili sama prosila za zaščito Benečane, ker jim Carigrad zaradi nevarnosti pred Samuelom ni mogel pomagati. Brez večjih težav — le nekatera mesta so se branila — so se tedaj Benečani prvič usidrali na vzhodni jadranski obali in dobili v svoje roke Zadar, Biograd, Trogir, Split ter večino otokov: Krk, Cres, Lošinj, Rab, Korčulo in Lastovo (1000).

Mesta se pridru- Hrvatsko gospodarstvo pa je bilo v tem času žujejo Hrvatski že precej razvito in je težko pogrešalo samostojne trgovinske stike po morju. Zato so se začeli Hrvati izogibati glavnih dalmatinskih pristanišč, ki so prišla v beneške roke, in so za pristanišča bolj in bolj uporabljali manjša mesta ob obali, ki so še ostala hrvatska (Šibenik, Nin). Trgovinski promet v teh krajih je hitro naraščal, v pristaniščih pod beneško oblastjo pa je nazadoval. Da bi si ohranila gospodarske prednosti, so se začela dalmatinska mesta prostovoljno in kljub beneškemu odporu drugo za drugim priključevati hrvatski državi. *Peter Krešimir IV.* (1058—1074) je bil že zopet gospodar vse dalmatinske obale in otokov, in sicer pravi gospodar in ne samo bizantinski upravitelj, kakor sta bila to Tomislav in Štefan Držislav. Ponekod je bilo mogoče streti beneški odpor šele po trdih bojih (n. pr. v Zadru). Benečani so bili poraženi, niso pa zato opustili misli na Dalmacijo; v prihodnjih stoletjih so izrabili vsako priliko, da bi se spet utrdili na vzhodni jadranski obali.

Notranji boji za Petra Krešimira IV. in Dmitra Zvonimira

Največji obseg Za vlade Petra Krešimira IV (1058—1074) **Hrvatske** je zajemala hrvatska država največ ozemlja; tudi Bosna je bila v njenih mejah. Vendar pa država na znotraj ni bila tako trdna, kakor se je zdelo na zunaj. Vsa nasprotja, ki so bila navidezno skrita, so spet izbruhnili na dan v zvezi z verskimi vprašanji.

Reforme v cerkvi V rimski cerkvi je tedaj menih Hildebrand, poznejši papež *Gregor VII.*, s pomočjo svojih somišljenikov izvedel vrsto reform, ki naj bi cerkvi pomagale do vodilnega položaja na svetu in naj bi jo napravile

neodvisno od posvetnih vladarjev; ti sami naj bi bili odslej poslušni papežu. Hildebrand je odstranil vpliv plemičev in meščanov na volitev papeža in škofov (namesto rimskega ljudstva so volili papeža, t. j. rimskega škofa le še kardinali, druge škofove pa le še višji duhovniki iz škofijel); duhovnikom je prepovedal ženitev, da bi jih skrb za družino ne odvracala od službe cerkvi; prepovedal je, da bi visoka cerkvena mesta še naprej dobivali ljudje, ki jim je bilo le za cerkvene fevde in za osebne koristi, ne pa za koristi cerkve.

Reforme Cerkveni zbor v Splitu (1060) je moral izvesti na Hrvatskem reforme tudi na Hrvatskem. Določil je, kako je treba voliti škofove, prepovedal je duhovnikom ženitev tistim pa, ki so bili že oženjeni, je naročil, da zavržejo svoje žene in otroke. Duhovnikom so tudi prepovedali, nositi brade in dolge lase, ker je bil tak običaj v vzhodni cerkvi (od l. 1054 je bila namreč pravoslavna cerkev dokončno ločena od rimske, gl. str. 51). Določili so, da mora vsak duhovnik na Hrvatskem znati latinsko. (Ni pa bilo slovansko bogoslužje povsem prepovedano, saj se je marsikje, v Dalmaciji in Istri ohranilo do danes.)



Baščanska plošča
glagolski napis v cerkvi sv. Lucije pri Baški (otok Krk)

Pristaši reform Kralj in dvorsko plemstvo je uvedbo reform podprlo. Zadovoljne so bile z njimi tudi bogate plemenitaške družine v primorskih mestih. Ker so se pristaši reform potegovali med drugim za uvedbo latinščine v cerkvi, jih imenujemo navadno na kratko kar »*latinsko stranko*«.

Nasprotniki reform Proti reformam pa je pod geslom boja za slovansko bogoslužje nastopala slovanska duhovščina, ki je imela oporo v kmetih. Tudi nižji sloji po mestih so se upirali novim dajatvam cerkvi, ki jih je vpeljal splitski zbor. Na otoku Krku je nastal proti kraljevi politiki in proti cerkvenim reformam pod vodstvom duhovnikov Vuka in Zdede pravi upor. Ljudje so pognali latinske duhovnike in so si izvolili slovanskega škofa. Vuka in Zdelo so po nalogu kralja sicer ujeli in vrgli v ječo, a slovansko bogoslužje se je ohranilo.

Odpor proti kralju je izrabila tudi plemenska aristokracija, ki se je vedno upirala širjenju fevdalizma s strani kralja in cerkve ter vsaki utrditvi državne oblasti. Čeprav nasprotniki reform in kralja niso imeli skupnih načrtov, jih imenujemo navadno v nasprotju z latinsko stranko s skupnim nazivom »*narodno stranko*«.

Zvonimir-papežev vazal Težke notranje razmere v državi so poskušali izrabiti sosjede, posebno Bizantinci in Benečani, toda brez pravega uspeha. Naslednik Petra Krešimira IV., Dmitar Zvonimir (1076—1089) je obdržal meje svojega prednika nespremenjene in je nadaljeval njegovo politiko. Pred notranjimi in zunanjimi nasprotniki se je še močneje oprl na papeža. Dobil je od njega novo kraljevsko krono (Štefan Držislav jo je dobil iz Carigrada!) in ni se pomišljal sprejeti tudi papeške zastavice v znak, da je njegov vazal. Papež Gregor VII. je bil takrat na višku svoje moči in komur je on priznal kraljevski naslov, mu ni mogel nihče uspešno odrekati pravice do vladarske časti.

Vendar pa Zvonimirov položaj ni bil rožnat. Ljudje so bili z njim posebno nezadovoljni, ker se je moral kot papežev vazal bojevati na raznih bojiščih za tuje koristi.

Utrditev kraljeve moči Čeprav Peter Krešimir IV. in Dmitar Zvonimir nista mogla do kraja uničiti notranjih nasprotnikov, sta vendarle precej okrepila vladarjevo moč. Sama sta večkrat postavljala župane, ki so bili torej njihovi

uradniki in ne več predstavniki plemen. Iz plemenskih žup so nastajale tako navadne upravne enote — županije. Utrjeni kraljevski gradovi so po deželi skrbeli za kraljev ugled in veljavo. Kljub temu pa staro rodovno-plemensko življenje ni bilo popolnoma zatrto. Marsikje je ostalo še živo, posebno v Slavoniji. Fevdalni odnosi so bili najbolj razširjeni v pokrajinah ob morju.

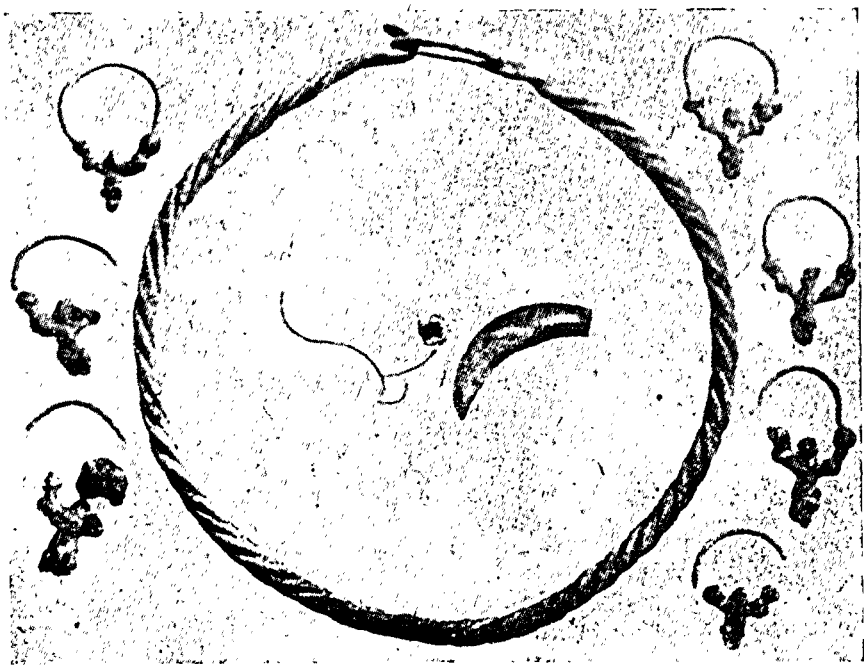
Konec neodvisnosti hrvatske države

Štefan in Jelena Po smrti Zvonimira je večina plemstva privlekla iz samostana na prestol zadnjega še živega Trpimiroviča *Štefana*; ker Zvonimir ni imel naslednika, so morali najti nekoga, ki je imel »pravico« do prestola. V treh mesecih svoje vlade je Štefan razdelil posebno cerkvi ogromno zemlje. Ko pa je umrl, se je dvorno plemstvo in bogato meščanstvo oklenilo Zvonimirove vdove *Jelene*, ki je svoje »pravice« do hrvatske kraljevske krone že prej predala svojemu bratu *Ladislavu, kralju ogrskemu*.

Med Madžari in Bizantinci Leta 1091 je prišel Ladislav z vojsko preko Drave po svojo »dediščino«. Južno od Gvozda pa je na poti proti morju naletel na odpor Hrvatov. Nemire na Hrvatskem so takoj izrabili Bizantinci in se polastili Dalmacije. Da ne bi Madžari pridrli do morja, so Bizantinci pregovorili nomadske Kumane, da so vpadli preko Karpatov na Ogrsko; Ladislav se je moral res vrniti domov.

Kralj Peter in po-raz na Petrovi gori Na Hrvatskem, ki so jo ogrožali od severa pa Bizantinci, od juga pa Madžari, od juga pa Bizantinci, se je tedaj pojavil kralj *Peter (1093)*. Prestolnico je imel v Kninu. Njegov položaj ni bil lahek. Že l. 1097 jo korakala proti njemu velika madžarska vojska pod vodstvom novega kralja Kolomana (Ladislav je med tem umrl). Peter se ji je uprl v hribovitem svetu južno od Kolpe, bil pa je premagan in je sam obležal na bojišču (1097). Še danes se hribovje, kjer se je vršila bitka, imenuje *Petrova gora*.

Sporazum med Kolomanom in Hrvatima (1102) A tudi Koloman se je moral podobno kakor pred njim Ladislav vrniti zaradi novega napada Kumánov in Rusov na Ogrsko, ne da bi mogel izkoristiti svojo zmago. Šele l. 1102 se je lahko spet



Okrasje s staroslovenskega grobišča v Ptujju (11. stol.)

Okrasje je značilno za slovansko kulturo, ki jo po najdišču Belem brdu pri Osijeku imenujemo »belobrdsko«

bližal hrvatskim mejam, toda to pot se je s Hrvati lahko sporazumel na miren način. Pogajal se je s predstavniki najbolj uglednih hrvatskih fevdalcev. Sklenili so, da bo odslej Hrvatska kot posebna enota združena z Ogrsko pod istimi vladarji, ki pa bodo morali biti posebej okronani še s hrvatsko kraljevsko krono. V Biogradu ob morju so Hrvatje nato po starem običaju »izvolili« Kolomana za hrvatskega kralja in ga okronali s hrvatsko krono (1102). Iz Ogrske in Hrvatske je tako nastalo novo »ogrsko-hrvatsko kraljestvo«. Nekaj let pozneje so Kolomana priznala tudi dalmatinska mesta, ki so zato dobila poleg starih še nove privilegije, tako obsežne, kakor jih je imelo tedaj le malokatero mesto v Evropi.

Hrvatska samo- V okviru novega ogrsko-hrvatskega kralje-
uprava in kraljeve stva je Hrvatska vsaj prvi čas uživala pre-
pravice cejšnjo *samoupravo*; imela je svoj sabor. Ven-
dar ni bila več neodvisna kakor prej. Kralji so hoteli samo-
upravne pravice Hrvatske poslej zmanjševati in okrepiti svoj
vpliv, ki je bil že od vsega početka zelo velik. Saj je bil že
Koloman — in za njim njegovi nasledniki iz rodu Arpado-
vičev — največji zemljiški posestnik na Hrvatskem (dobil je
vsa posestva bivših hrvatskih kraljev!), bil je kot kralj vrhovni
poveljnik hrvatske vojske, odločal je o miru in vojni, pobiral
je davke in carine, imenoval je bane kot svoje predstavnike na
Hrvatskem, lahko je zavračal celo sklepe sabora, ki brez nje-
gove potrditve niso bili veljavni. Vso hrvatsko zgodovino pre-
pletajo odslej neprenehljivi boji hrvatskega plemstva za ohrani-
tevez oz. povečanje hrvatskih samoupravnih pravic, ki so jih
ogrožali kralji. Madžari so v poznejših stoletjih trdili, da so si
Hrvate l. 1102 pokorili z orožjem; delali so, kakor da je Hrvat-
ska navadna osvojena ogrska pokrajina. Hrvatsko plemstvo se
je temu vztrajno upiralo, sklicujoč se prav na pogodbo iz
l. 1102, po kateri je Hrvatska v okviru ogrsko-hrvatskega kra-
ljestva ohranila še vedno položaj posebne države.

DRŽAVE ZGODNJE FEVDALNE DOBE V RAŠKI, MAKE- DONIJI IN ZETI

Bizantinsko in bolgarsko napredovanje na Balkanu v zač. 9. stol.

V 8. stol. je bizantinska država preživljala velike krize. S
propadanjem svobodnih kmetov je propadala njena vojaška
moč in manjšalo se je število davkoplačevalcev. Poskus rešiti
državo iz denarnih težav z napadom na bogato cerkev in njeno
zemljiško posest uporabiti za naselitev novih stratiotov, se ni
posrečil; državljanska vojna zaradi »svetih podob« je državo še
bolj izčrpala (gl. str. 49).

Bizantinska V začetku 9. stol. pa je cesar *Nikiifor* sklenil
osvajanja rešiti državo z osvajanja na Balkanu. Tam
naj bi dobil zemlje za svoje fevdalce in stratiote, pokorjena
ljudstva na Balkanu pa naj bi z dajatvami pomagala državi
iz denarnih stisk. Pokrajine, ki so bile ob naselitvi Slovanov

že čisto slovanskè, so spet prehajale v bizantinske roke. Bizantinci so v njih ustanavljali nova vojaška okrožja (*teme*), tako temo Trakijo in Makedonijo, Solunsko in Draško (gl. zemljevid str. 93). Ponekod so naselili toliko grških stratiotov, da so nekatere pokrajine, zlasti po Trakiji, spet postale po večini grške (del Slovanov se je izselil).

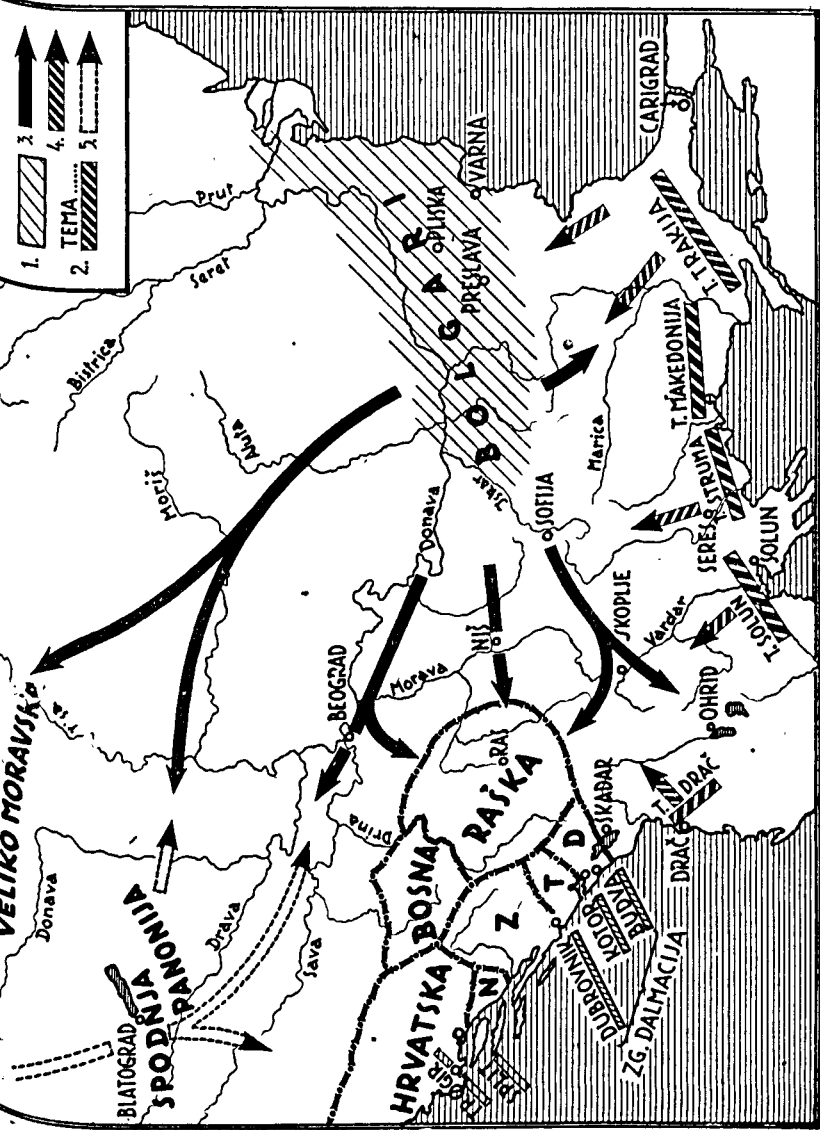
Bolgarska osvajanja Istočasno kakor Bizantinci pa so širili meje v Podonavju in na Balkanu tudi Bolgari. Veliki osvajalec kan *Krum* (802—814) je izrabil najprej frankovsko zmago nad Obri in razširil oblast nad vso današnjo Romunijo in še naprej do Tise. Bolgari so zagospodarili tudi Moravski dolini, Sremu in delu Slavonije (gl. str. 64). Po drugi strani pa je Krum napadel Bizantince. Nikifor je sicer vdrl v Bolgarijo in uničil prestolnico Plisko, toda je pri tem sam padel. Krum si je dal iz njegove lobanje napraviti čašo, iz katere je pil »s svojimi slovanskimi velikaši« ob največjih slovesnostih. Kmalu nato je stalo 30.000 Krumovih vojakov »v železju« pred Carigradom, ki ga je rešila neposredne nevarnosti šele Krumova nenadna smrt (814).

Krumovi nasledniki so zgradili novo prestolnico *Preslavo* in osvajali še nove slovanske pokrajine na Balkanu, posebno v Makedoniji.

Srbska država v Raški

Družbene razmere v Raški Bolgarsko napredovanje na Balkanu je ogrozilo Srbe v gorati Raški kar s treh strani (gl. zemljevid str. 93) Srbska plemena v tej odmaknjeni gorati deželi so imela malo stikov z gospodarsko naprednejšimi pokrajinami v dolinah. Zato so se v Raški fevdalni odnosi počasneje razvijali; počasi je rasla moč domačega plemstva, ki je bilo zato še preslabo, da bi vzelo oblast rodovom in plemenom ter ustanovilo državo. V deželi so še vedno prevladovali svobodni kmetje, čeprav so polagoma prehajali v odvisnost od plemičev, katerih moč je sicer počasi, a stalno rasla.

Zmage nad Bolgari Proti sredi 9. stol. pa so se morala srbska plemena v Raški povezati v obrambo pred Bolgari, ki so hoteli deželo osvojiti. Raški knez *Vlastimir* je v soteskah svoje gorate domovine res uspešno premagal bolgarsko konjenico. Podoben neuspeh so doživeli Bolgari tudi ob svojem drugem napadu nekaj let pozneje.



Balkanske dežele in srednje Podonavje proti 9. stol.

1 = približen obseg bolgarske države ob ustanovitvi (679, za Asparuha); 2 = nove bizantinske mesta na Balkanu; tudi podčrtana dalmatinska mesta so v 9. stol. pod bizantinsko oblastjo; 3 = glavne smeri, v katerih so širili Bolgari svojo oblast od zač. 9. stol. (od kana Kruma) dalje; 4 = smeri ponovnih bizantinskih osvajanj na slovanskem Balkanu; 5 = smeri frankovskega napredovanja iz Spodnje Panonije (v 9. stol., doba knezov Pribine in Kocija).

Razkrajajoče plemenske sile Zmage nad Bolgari so pokazale, kako velika je raška moč, če so plemena povezana. Kljub temu pa so šla plemena spet vsaksebi, kakor hitro je največja nevarnost minula. Vlastimirovi nasledniki so imeli velike težave z različnimi župani, ki so se hoteli rešiti knežje oblasti. Na razkrajajoče plemenske sile so se opirali celo člani knežje družine, ki so skoraj vsakokrat ob smrti kneza hoteli državo deliti. Če se jim to ni posrečilo, so zbežali v sosednje države, v Bolgarijo, v Carigrad ali na Hrvaško, od koder so poskušali s tujo pomočjo uveljaviti svoje »pravice« do raškega prestola.

Tuje poseganje v raške razmere se je posebno okrepilo v začetku 10. stol. V Bolgariji je tedaj vladal *Simeon*, ki si je osvojil skoraj vse bizantinsko ozemlje na Balkanu razen Carigrada, Soluna in še nekaterih krajev (Grškega polotokala). Proglasil se je za »*carja Bolgarov in Rimljanov*« (= Bizantincev), s čimer je hotel poudariti, da bizantinskega cesarstva ni več. Bizantinci so takrat iskali zaveznikov povsod, kjer je bilo le mogoče. Dobili so na svojo stran hrvaškega kneza Tomislava (gl. str. 82), želeli pa so imeti prijateljskega kneza tudi v Raški. Bolgari seveda bizantinskega vpliva v Raški niso trpeli. Tako se je zgodilo, da so se v Raški naglo menjavali knezi, ki so prihajali na prestol zdaj z bizantinsko, zdaj z bolgarsko pomočjo. Nekateri od njih so nasprotstvo med Bolgari in Bizantinci izrabljali tudi tako, da so se dali podkupovati od obojih hkrati ali pa so prehajali iz enega tabora v drugega.

Raška pod Bolgari Leta 924 je Simeon spet pridrl v Raško. Trdil je, da se nima namena bojevati, ampak da želi le postaviti na prestol »pravega« kneza, Srba Časlava, ki je kot begunec živel v Bolgariji. Raški župani so mu verjeli. Ko pa je bil Simeon s svojo vojsko v deželi, je Raško proglasil za bolgarsko pokrajino, Časlava pa je odpeljal nazaj v Bolgarijo. Na verolomen način se je tako Bolgarom posrečilo zavladati nad Raško.

Časlava država Bolgarska vlada v Raški pa je trajala le nekaj let. Ko je Simeon umrl, je Časlav takoj izrabil nemire v državi ter se z nekaterimi tovariši vrnil v Raško. Postal je knez (927 ali 928). Bolgari so bili brž pregnani iz dežele. V naslednjih letih je Časlav starim raškim pokrajinam pridružil še številna druga srbska plemena ter preko Travunje dosegel jadransko obalo. Na severu je raztegnil meje do

Save in v Bosno, ki jo je enako kakor obsavske pokrajine uspešno branil pred Madžari; v bojih z njimi je sam padel (ok. 960).

Časlav je bil prvi srbski vladar, ki se mu je posrečilo združiti tako obsežno ozemlje v enotni državi. Po njegovi smrti pa je njegova država spet razpadla, ker je bil vodilni plemiški razred še vedno preslab, da bi ukrotil posamezna plemena, ki so vlekla narazen. Velika zgodovinska zasluga Časlavova pa je bila, da je — podobno kakor na Hrvatskem Tomislav — zavrnil Madžare v času, ko še niso bili stalno naseljeni, in tako preprečil, da bi se naselili po današnji severni Srbiji in Bosni.

Makedonci v 9. in 10. stol. Nastanek samostojne makedonske države

Bolgarska oblast V teku 9. stoletja je prišlo skoraj vse makedonsko ozemlje v bolgarske roke. Bolgarska oblast je segala deloma še v današnjo Albanijo. Osvojitve Makedonije pa se ni izvršila brez bojev; marsikje so Bolgari nalleteli na hud odpor domačega prebivalstva. Makedonsko ozemlje so razdelili na oblasti, ki so jim vladali bolgarski namestniki (komesi). V nemajhno podporo je bila Bolgarom v Makedoniji tudi cerkev.

Metodovi učenci Prve misijonarje so pošiljali med balkanske Slovane in tudi v Makedonijo že Bizantinci. Posebnega uspeha pa vsaj v notranjosti polotoka niso imeli. Krščanstvo je tu resnično zmagalo šele po zaslugi Metodovih učencev. Ko so bili namreč pregnani iz Moravske (po 885, gl. str. 67), jih je velik del pribežal ob Donavi v Bolgarijo, kjer jih je vladar (Boris) z veseljem sprejel. Slovanski duhovniki bi namreč lahko nadomestili grške, ki so bili do tedaj v Bolgariji na vseh visokih mestih. Med učenci sta bila najvažnejša *Klement* in *Naum*. Naum je deloval najprej v Preslavi, kjer je nastalo važno središče književne delavnosti na slovanskem jeziku, pozneje pa je bil poslan v Makedonijo, kamor je šel že pred njim Klement.

Klementovo delo Klement je v *Ohridu* zgradil samostan, ki je bil pozneje središče škofije, za večino Makedonije in važno kulturno središče. Klementove zasluge za makedonske Slovane so bile velike. Ustanavljal je šole za mladino in odrasle. V njih je vzgajal slovanske duhovnike, ki



Samostan sv. Nauma ob Ohridskem jezeru

so počasi nadomeščali grške. Prevedel je več novih cerkvenih knjig iz grščine na slovanski jezik in tako nadaljeval delo Cirila in Metoda. Pisal je tudi samostojna dela in ga zato smatralo za enega prvih in največjih pisateljev tiste dobe. Mislijo,

da je prav Klement izumil namesto težke glagolice mnogo preglednejšo »cirilico«.

Cerkev in država Bolgarski vladar je Klementa pri njegovem delu vneto podpiral. Dal mu je posestva in pozival ljudstvo, naj ga posluša. Klement se je državi oddolžil s tem, da je v Makedoniji podpiral bolgarsko politično oblast.

Makedonci se osvobodijo Bolgarov Po Simeonovi smrti pa se je pokazalo, da bolgarska oblast nad Makedonijo le ni bila tako trdna. Bolgarija sama je preživljala slabe čase. Na dvoru so se s carico vred (Simeonov naslednik Peter je bil poročen z Bizantinko!) vedno bolj šopirili njeni grški svetovalci. V državo je prodiral bizantinski fevdalni red, ki ga je že Simeon uvajal z veliko odločnostjo. Fevdalci so dobivali zemljo, kmetje izgubljali svobodo, stara plemenska ureditev je propadala. Že Simeon je sam postavljaj župane; nekdanje plemenske župe so se tako spremenile v upravne enote, ki so jim vladali carjevi uradniki, ne pa več voljeni župani.

Makedonska država Odpor proti uvajanju fevdalnih obveznosti in proti državnim bremenom je bil zelo močan zlasti v obrobni pokrajinah carstva, tako v Makedoniji. Do večjih uporov pa je prišlo šele po smrti Simeona, ko so posamezni fevdalci samovoljno še huje pritiskali na ljudstvo. Leta 963 je končno prišlo do odcepitve Makedonije od Bolgarije. Vodstvo nad makedonskim ljudstvom so si prilastili nekateri makedonski fevdalci, zlasti *Nikola*, ki se je kmalu dvignil za prvega kneza nove, neodvisne makedonske države. Po njegovi smrti so si upravo nad Makedonijo razdelili njegovi *štirje sinovi*, vsak v svojem okrožju. Najmlajši od njih je bil *Samuel*.

Samuelovo makedonsko carstvo

Bizantinci osvoje Bolgarijo V zadnji četrtini 10. stoletja so v Bizancu zavladali drug za drugim trije t. im. »vojaški cesarji«, ki so kot predstavniki fevdalnega plemstva začeli velike osvajalne vojne na Balkanu in v Aziji. Prva njihova žrtev je bila Bolgarija, ki je bila že od Simeonove smrti dalje zelo oslABLJENA. Vendar so imeli Bizantinci hude boje, preden so se polastili glavnega bolgarskega ozemlja (972).

Širjenje makedonske države Makedonci pod vodštvom štirih bratov so te boje spretno izkoristili. Mnogo bolgarskih fevdalcev se jim je pridružilo, da so se le otresli Bizantinčev. Po letu 972 se je po več uspešnih uporih pridružil makedonski državi velik del severne *Bolgarije* s Sofijsko kotlino vred.

Istočasno so bratje osvajali tudi bizantinske postojanke na Balkanu. V teh bojih sta dva brata padla, tretjega pa je dal Samuel ubiti in je od tedaj dalje vladal sam. Udaril je v *Grčijo* ter osvojil Tesalijo in Epir, začasno pa pridrl celo v Atiko in na Peloponez. Bizantinci so bili proti njemu brez moči. Vojsko cesarja Vasilija II. je Samuel v bližini Sofije tako uničil, da se je cesar sam komaj rešil iz boja.

Kakor nekoč proti Simeonu so poskušali Bizantinci tudi proti Samuelu dobiti na svojo stran Hrvate in srbske kneze. Toda Samuel je vse take zveze v kali preprečil. Udaril je v *Raško*, nato pa preko *Zete*, *Travunije* in *Zahumlja* na Hrvatsko tja do *Zadra*. Iz Hrvatske je prodiral v *Bosno* in na severu prav v *Srem*. Ponekod je naletel pri teh pohodih na odpor, toda končno so se mu vse te pokrajine razen Hrvatske pokorile; po večini je pustil povsod še naprej domače kneze, drugod jih je zamenjal s svojimi upravitelji. Po teh velikih uspehih se je *proglasil za carja*. Večina Balkanskega polotoka je bila v njegovi posesti. Za prestolnico, ki je bila prvotno na nekem otočku Prespanskega jezera, si je zdaj izbral *Ohrid*, kjer je stoloval tudi najvišji cerkveni predstavnik države — patriarh.

Bizantinski napadi Okoli leta 1000 je bil Samuel na višku moči. Nato pa se je začela doba hujših in hujših bizantinskih napadov. Nekateri fevdalci so prestopili k Bizantinčev, ker so jim ti obljubljali vse mogoče prednosti. To je zelo slabilo odporno silo makedonskega carstva. Leta 1014 pa je doživel Samuel uničujoč poraz. Velik del vojske je takrat poslal proti Solunu, da bi tja izvabil glavni bizantinski sunek. Toda Bizantinci so kljub temu udarili na njegovo oslABLJENO vojsko pod goro *Belasico* in jo razbili. Samuel sam se je komaj rešil iz boja v *Prilep*, 15.000 makedonskih ujetnikov pa je dal *Vasilij II.* oslepiti; le vsakemu stotemu je pustil po eno oko, da je vodil sto popolnoma slepih tovarišev nazaj k svojemu carju.



Makedonsko carstvo za Samuela (črtkano)

Črne puščice kažejo smeri Samuelovih napadov, črtkaste puščice pa smeri odločilnih bizantinskih napadov proti makedonskemu carstvu po l. 1000

Razpad carstva Samuel tega udarca ni dolgo preživel, preživel pa ga ni niti njegova država. Samuelovi sinovi niso bili enotni, kar je Bizantincem le olajšalo zlomiti še zadnji odpor Makedoncev (1018). Razširili so svojo

oblast na vse ozemlje bivšega Samuelovega carstva in so po dolgih stoletjih spet gospodarili vsemu Balkanskemu polotoku; edino Hrvatska na zahodu je bila še svobodna.

Bizantinska vladavina na Balkanu in prvi upori proti njej. Osamosvojitev Zete

Osvajalna politika fevdalnega Bizanca Bizantinska država, ki je po propadu makedonskega carstva razširila meje preko večine Balkana, je bila že popolnoma fevdalna. Že v teku 10. stol. so se tam fevdalci polastili domala vse zemlje; svobodnih kmetov v državi skoraj ni bilo več. Posest nekaterih stratiotov je bila tako povečana, da so jim morali obdelovati polja podložni kmetje. Taki stratiotje so se spremenili v fevdalce-viteze, katerih edino opravilo je bilo bojevanje. Drugi stratioti pa so kot poseben vojaški stan propadali in postajali odvisni. V začetku 11. stol. pa se je tudi velik del vitezov vojaški službi odtegnil. Država je morala nato vojake najemati za denar. Najemniške vojske so bile navadno sestavljene iz tujcev. Za vse to je bilo treba seveda mnogo denarja, ki ga država ni imela. Zato so bizantinski cesarji osvajali tuje dežele, zato jim je bilo toliko do balkanskih pokrajin: v njih so si obetali bogatega plena, nove zemlje za fevdalce in novih tlačanov.

Bizantinski fevdalci na slovanskem Balkanu Po zlomu makedonskega carstva so balkanske dežele kar preplavili številni bizantinski fevdalci in uradniki. Država uradništva ni mogla plačevati, zato jim je dajala namesto plače za čas službovanja zemljišča (*»pronije«*), na katerih jim je moralo delati pokorjeno prebivalstvo in jim dajati od svojih pridelkov. Večina bizantinskih uradnikov je smatrala službovanje v nevarnih balkanskih pokrajinah le za priliko, da hitro obogati in se čimprej z denarjem vrne v Carigrad. Zato izkoriščanje slovanskega ljudstva marsikje ni imelo meja. Še posebno se je položaj poslabšal po smrti cesarja Vasilija II. (1025), ko je v državi spet zavladala anarhija in je vsak uradnik lahko plenil brez odgovornosti.

Odstranjevanje domačega plemstva Bizantinci so ponekod še pustili domače plemiče, tiste pa, ki jim niso preveč zaupali, so izvabljali ali tudi nasilno preseljevali v

Carigrad ali v Malo Azijo, jim dajali včasih visoke službe in jih tako odtrgali od domačih krajev. Mislili so, da se jim ne bo treba več bati uporov, če bo dežela brez plemstva. Posebno Makedonija je tedaj izgubila mnogo najbolj uglednih domačih plemiških rodbin.

Grška cerkev Bizantinci so se oprli na Balkanu tudi na **na Balkanu** cerkev. Ohridsko patriarhijo so ponižali v nadškofijo in postavljali tam grške nadškofe. Ohrid, nekdanje središče slovanskega kulturnega življenja, se je spremenil v najhujše središče pogrčevanja. Ohridski nadškofje so uničevali književna dela na slovanskem jeziku; nekatera najbolj priljubljena slovanska dela so dali celo prevesti v grščino, samo da bi izginila vsaka sled slovanske knjige. Književno delovanje, ki so ga tako uspešno razvili Metodovi učenci, je prenehalo.

Prevladovanje Po smrti Vasilija II. je popustila tudi bizan-
fevdalnih odnosov tinska obramba na Donavi. Iz južnih ruskih
na Balkanu step so prihajali ropat nomadski *Pečenegi* in *Kumani*. Kmečko prebivalstvo je bilo pred njimi brez moči, medtem ko so se jih fevdalci v svojih utrjenih dvorcih laže ubranili. Strah pred napadi je marsikje cele vasi pripravil do tega, da so se prodajale močnim fevdalcem v zaščito in tako prehajale v fevdalno odvisnost. Po glavnih prometnih dolinah in v bližini bizantinskih središč, zlasti po Makedoniji in Bolgariji, že v začetku 11. stol. skoraj ni bilo več svobodnega kmeta.

Davki Bizantinski davčni pritisk je bil strašen, fevdalci in uradniki pa so ga povečavali še na svojo roko. Ponekod so na račun dajatev jemali celo otroke, kakor da so tudi otroci »živina« (po zakonu so smeli vzeti vsako peto žival). Zelo težko je prizadejala slovansko ljudstvo tudi odredba, po kateri naj bi bilo treba v bodoče plačevati davke v *denarju* namesto v pridelkih. Zlasti po goratih krajih daleč od prometa je bilo denarja zelo malo in je bila njegova vrednost zato neprimerno večja kakor n. pr. v Carigradu, kjer je bil denarni promet že dolgo v navadi. Uvedba denarnih davkov je bila ponekod zadnji povod, da se je ljudstvo uprlo brezmejnemu izžemanju.

Osamosvojitev Prvi uspešni upor proti Bizantinčem je iz-
Zete bruhnil v Zeti. Vodil ga *Štefan Vojislav*. Bizantinska vojska iz Drača je sicer takoj pridrla in upornike

razgnala (1036), toda spet so se zbrali in dosegli prve uspehe (1039). Zmagovitim Zečanom so se kmalu pridružila še sosedna plemena po Travuniji. Tako je nastala pod Štefanom Vojislavom svobodna zetska država s središčem v Skadru.

Deljanov upor Ob času ko je nastajala zetska država, je izbruhnil še mnogo večji upor proti bizantinskemu izkoriščanju pod vodstvom *Petra Deljana*, ki je bil verjetno Samuelov nečak (1040). Vse Pomoravje in Povardarje je bilo na mah v ognju. Od Donave pri Beogradu, kjer je začel svoj zmagoviti pohod, pa do južne Makedonije so kmetje pod vodstvom svojega »carja« *Petra Deljana* pobijali in rušili vse, kar je bilo bizantinskega. Fevdalci in uradniki so bežali pred uporniki, bežalo pa je z njimi vred tudi mnogo domačega plemstva, ki se je v veliki meri že takrat pridružilo bizantinskim fevdalcem in enako kakor oni pritiskalo na kmečko ljudstvo. Peter Deljan je udaril s svojo vojsko tudi na Grško. Grški kmetje so ga pozdravili kot osvoboditelja in so se skupno s slovanskimi bojevali proti fevdalnemu plemstvu ne glede na to, kakšnega rodu je. Nevarni upor so Bizantinci, zlomili z diplomatsko spretnostjo: utihotapili so med uporniške voditelje človeka, ki je Deljana oslepil in njegovo vojsko izdal. Upor je bil nato hitro in krvavo zatrt.

Zeta se obdrži Po zmagi nad Deljanom so Bizantinci napadli še Zeto. Vojislav se je z vojsko pred njimi najprej umaknil. Ko pa so se Bizantinci s plemem vračali, jih je v soteskah gorovja Rumije med Skadrskim jezerom in morjem napadel in uničil (1042). S to veliko zmago je bila svoboda zetske države zagotovljena.

Rast zetske države. Nov neuspeli upor v Makedoniji

Mihajlova politika Bizantinci po zetski zmagi leta 1042 zaradi drugih sovražnikov niso imeli časa, da bi se kaj več brigali za Zeto. Naslednik Štefana Vojislava Mihajlo (1051—1081) je lahko razširil meje preko Zahumlja, izrabil pa je tudi vsako drugo priliko, da je oslabil bizantinsko in okrepil svojo moč.

Vojtehov upor Leta 1073 je v Makedoniji spet nastal velik upor proti Bizantincem, ki ga je vodil *Georgij Vojteh*. Ko so se uporniki obrnili za pomoč na Mihajla, jim

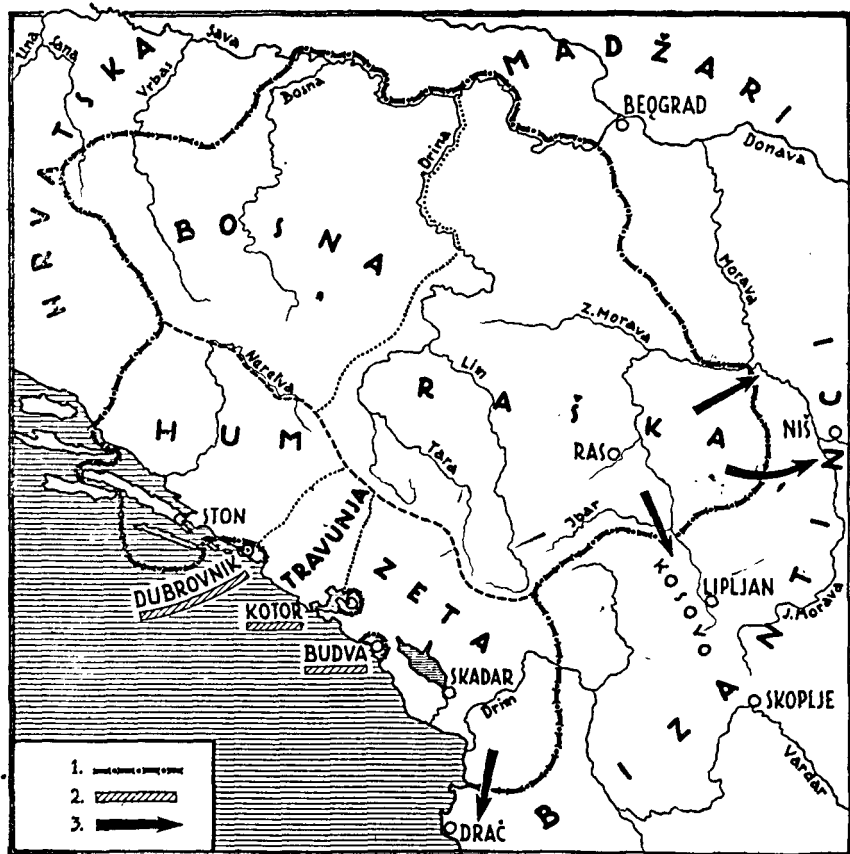


Samostan Nerezi pri Skopju iz 12. stol.

je ta rad ustregel. Poslal jim je večji oddelek pod vodstvom sina Bodina. Tega so uporniki v Prizrenu oklicali za carja. S tem so hoteli poudariti, da obnavljajo Samuelovo makedonsko carstvo. Spet se je upor širil proti severu v Pomoravje in na jug daleč v Grčijo. Spet so se makedonski in grški kmetje bojevali z ramo ob rami, medtem ko se je pretežni del makedonskega plemstva postavil ob strani bizantinskemu. Pred Kosturom, kamor se je zatekel velik del bizantinske in slovanske aristokracije, pa so doživeli uporniki poraz, ki je zapečatil njihovo usodo. Upor je bil zatrt. V deželo so se vrnil fevdalci, razdelili so si med sabo zemljo upornikov in še huje pritisnili na kmete.

Kazenski pohod Bizantincev proti Mihajlu, ker je podpiral makedonske upornike, pa tudi to pot ni uspel. Zeta je bila trdnejša kakor prej.

Zeta — kraljevina Ker Bizantinci svobodne Zete niso priznavali in je bilo treba tudi v bodoče računati z njihovimi napadi, je Mihajlo izkoristil priliko in si zagotovil priznanje neodvisnosti pri rimskem papežu Gregorju VII. Ta je



Zetska država v času Bodina

1 = približne meje Bodinove države; 2 = bizantinska Zgornja Dalmacija; 3 = smer Bodinovega pritiska proti Draču in Vlkantovih napadov iz Raške proti Moravski dolini in Kosovu

bil prav tedaj zapleten v spor z nemškim cesarjem, v katerem se je z orožjem reševalo vprašanje, ali je na zemlji višja cerkvena ali posvetna oblast. Papež je smatral za uspeh, če je kak knez sprejel iz njegovih rok kraljevsko dostojanstvo, saj je s tem priznal, da ima papež pravico postavljati kralje (prim.

str. 44). Zato je Gregor VII. Mihajlovi želji rad ustregel. Poslal mu je kraljevsko krono (1077). Mihajlo je tako postal prvi zetski kralj, Zeta pa mednarodno priznana kraljevina. Da bi bila država tudi v verskem oziru samostojna, je papež na Mihajlovo željo (toda že po njegovi smrti) povišal škofijo v Baru v nadškofijo.

Razširjenje države v notranjost Bizantinci vsega tega niso mogli preprečiti. Ko so udarili iz južne Italije na Balkan Normani, so morali celo prositi za pomoč Mihajlovega naslednika *Bodina* (1081—1099). Bodin pa se ni hotel mešati v spor. Rajši ga je izkoristil in svojo oblast razširil daleč v notranjost polotoka nad *Raško* in *Bosno*.

Notranje slabosti države in njen razpad Čeprav je bila zetska država v času Bodina zelo velika, pa na znotraj ni bila niti enotna niti trdna. V gorati notranjosti so še vedno živela plemena, ki so se branila priznavati kraljevo oblast. Vsako priliko so izrabila, da so se mu upirala. V gorskih župah še niso zmagali fevdalni odnosi. V gorati notranjosti države so zetski kralji lahko uveljavili svojo voljo samo s pomočjo svojih fevdalcev, ki so jih pošiljali kot namestnike po državah. Pa še ti so bili velikokrat nezanesljivi. Mnogokje so se oprli na nezadovoljna svobodoljubna plemena in se sami postavili na čelo odpora proti kralju. Že v začetku 12. stol. se posamezni kraljevi namestniki pa tudi plemenski voditelji niso več brigali za kralja v Skadru. Tako se je osamosvojil Bodinov župan *Vlkan* v *Raški*. Na svojo roko je napadal Bizantince na Kosovem in v Moravski dolini ter pri tem dosegal take uspehe, da je Bodina kar zasenčil. Ko so se v Zeti po Bodinovi smrti razvneli še boji za prestol, je država popolnoma razpadla. Politično težišče srbskega sveta je v veliki meri prav po zaslugi uspešnih bojev *Vlkanovih* z Bizantinci spet prehajalo iz Zete v *Raško*.

Bogumilstvo

Odpor proti fevdalizmu Bogumili so bili posebna verska ločina, ki se je na Balkanu pojavila najprej — že v začetku 10. stol. — v Bolgariji in Makedoniji. Ime je dobila po ustanovitelju popu Bogumilu. Bogumilstvo se je hitro širilo zlasti med kmečkimi množicami; z bogumilstvom so izražale

svoj odpor proti fevdalnemu izkoriščanju, ki so ga v deželi uvajali predvsem vladar in cerkev. Bogumili so se bojevali najprej proti posvetnosti cerkve, zahtevali so, naj se ji vzamejo bogata zemljišča (fevdi) in naj bo spet revna, kakor je bila v prvih stoletjih. Kmalu pa so začeli bogumili napadati tudi državo, ki je fevdalne odnose podpirala in širila. Odkrito so pozivali k nepokorščini do državnih oblasti, pozivali so odvisne kmete in sužnje, naj se ne pokoravajo več svojim gospodarjem. Obsojali so pohlep po bogastvu in so napadali bogataše. Bogumilstvo, ki je bilo prvotno versko gibanje, je tako polagoma postalo odraz odpora proti fevdalizmu sploh in proti vsem oblikam izkoriščanja človeka po človeku.

Bogumili niso hoteli nobenih »novotarij«, ki jih je prinašala fevdalna doba. Želeli so, naj bi se še naprej ohranila stara rodovno-plemenska ureditev. Zasebno lastnino so odklanjali. Vsi bogumili so imeli enake pravice, moški in ženske. Vendar pa so jih vodili najsposobnejši možje, imenovani »fzbranci«.

Država in cerkev Država in cerkev sta bogumile preganjala proti bogumilom z največjo srditostjo. Zato so se morali pred oblastmi skrivati. Sestajali so se le še naskrivaj, najrajši ponoči. Kljub preganjanju pa bogumilstva več stoletij ni bilo mogoče do kraja zatreti.

Končnega uspeha bogumili niso mogli doseči že zato, ker so se bojevali za ohranitev starega reda in starega načina gospodarstva, ki je bilo zastarelo; v primeri s starim je bilo fevdalno gospodarstvo naprednejše, čeprav je fevdalizem jemal prej svobodnemu kmetu svobodo. Ker je bilo fevdalno gospodarstvo naprednejše, t. j. ker je bila proizvodnja v fevdalnem gospodarstvu mnogo večja, so fevdalni odnosi morali končno povsod zmagati nad rodovno-plemenskimi.

DOBA RAZVITEGA FEVDALIZMA PRI JUŽNIH SLOVANIH

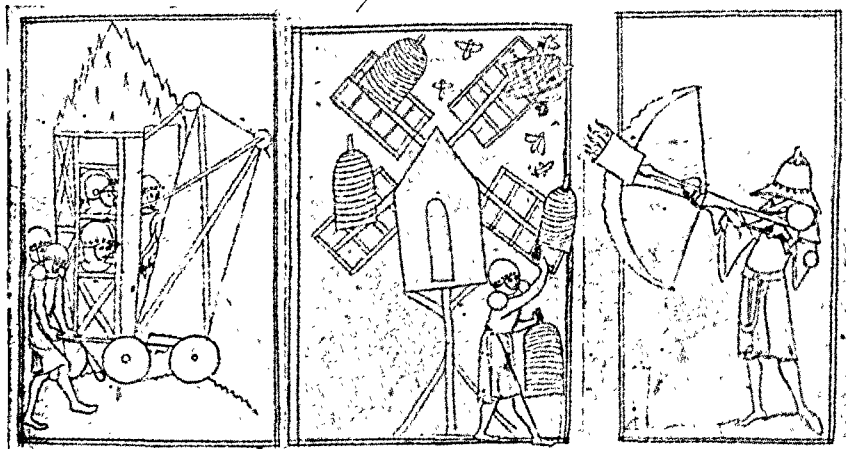
VELIKE SPREMEMBE V FEVDALNEM GOSPODARSTVU IN DRUŽBI

Nova mesta in meščanstvo

Obrt in poljedelstvo Stoletja je prideloval in izdeloval tlačan vse, kar je bilo njemu samemu in fevdalcu potrebno za življenje. Bil je obenem poljedelec in obrtnik. Samostojnega obrtniškega stanu ni bilo. Vendar pa so bili nekateri za delo bolj spretni in izdelovali so lepše predmete. Take ljudi so prosili tudi drugi, da sò delali zanje. Marsikdo je dobil na ta način toliko dela, da je moral opustiti delo na polju; postal je poklicen obrtnik.

Trgi in mesta V teku stoletij je tudi poljedelska proizvodnja počasi naraščala. K temu je pripomogel boljši način obdelovanja zemlje, nova polja, ki so jih izkrčili, pa tudi pritisk fevdalcev, ki so od svojih kmetov zahtevali več, ker so pač hoteli prodajati. Zaradi povečanja proizvodnje poljedelske in obrtniške, je povsod nastajala potreba po *trgih*, kjer je bilo lahko blago prodati. V trgih so se začeli naseljevati zlasti obrtniki in trgovci. Iz takih trških naselbin so nastajala že od 11. stol. dalje po Evropi nova mesta.

Vendar pa se niso nova mesta razvijala samo iz trgov. Mnoga so bila ustanovljena enostavno z odlokom kralja (»kraljevska mesta«), deželnega kneza ali večjega fevdalca (cerkvenega ali posvetnega). Taka mesta so mnogokrat nastala ob vzhodu gradu svojega ustanovitelja, še pogosteje pa podobno kakor druga tržišča na posebno prometnih krajih; na križiščih važnih potov, ob prehodih preko rek in podobno.



Nekaj srednjeveških naprav za obleganje

Levo: oblegovalni stolp; v njem so se oblegovalci lahko približali sovražnemu obzidju; mostiček je bilo mogoče spustiti preko obrambnega jarka. — Sredina: naprava za metanje čebelnih panjev. — Desno: strelec z gorečo puščico

Pravice mestnega prebivalstva Mestno prebivalstvo je dobilo postopoma vrsto posebnih pravic, ki so ga visoko dvignile nad nesvobodno kmečko ljudstvo. Predvsem so bili meščani osebno svobodni ljudje, svobodno so smeli proizvajati in prodajati, v mestih so se smeli vršiti veliki letni pa tudi tedenski semnji. V mestih so skrbeli za varnost trgovine, za pravilne mere in uteži, kar vse je bilo nujno potrebno za uspešno trgovanje. Mnoga mesta so kovala lasten denar. Mesta so dobila tudi posebnega sodnika, ki je smel vse kalilce reda kaznovati. (Meščanom ni več sodil fevdalec!)

Obramba mesta Pred zunanjimi napadi so bila mesta — zlasti v poznejših stoletjih — pogosto zavarovana z obzidji in jarki, v katere so po možnosti napeljali vodo. V mesto je bilo mogoče priti le skozi nekaj mestnih vrat v obzidju, ki so bila navadno močno utrjena; vrata so imela mnogokrat pridvižne mostove, ki so vodili preko obrambnih jarkov.

Da je bila obramba lažja, so morala biti mesta čim manjša. Zato so bile ulice ozke in hiše so se dvigale visoko v nad-

stropja. Njive in travniki meščanov so bili izven mestnega obzidja.

Meščanstvo Z novimi mesti se poraja v fevdalni družbi nov meščanski razred, ki se ostro loči od fevdalcev in od tlačanov. Sicer so se nekatera mesta, zlasti v Sredozemlju, ohranila še iz rimskih časov, toda šele od 12. stol. dalje dobivajo tudi ta mesta podoben gospodarski pomen kakor nove mestne naselbine.

Cehi Mesta so bila središča obrti in trgovine. Obrtniki so se združevali po poklicih v *cehe*. Tako so imeli n. pr. posebne cehe čevljarji, usnarji, krojači, tkalci itd. Člani ceha so pogosto stanovali v isti ulici, ki je dobila po cehu ime (Čevljarjska, Ključavničarska uliča).

Cehi so nadzorovali vso proizvodnjo v mestu. Določali so članom, koliko blaga smejo izdelovati, kakšna mora biti kakovost in kakšna cena. Svojim članom so dobavljali surovine. Cehovska pravila niso dopuščala, da bi člani istega ceha med seboj svobodno tekmovali. Še manj so seveda dovoljevala, da bi se ukvarjal z njihovo obrtjo kdo drugi, ki ni bil član ceha. Kljub temu pa je v cehih proizvodnja v začetku lepo napredovala; raslo je število proizvodov in izboljšala se je njihova kakovost. Zato pomeni nastanek cehov za gospodarstvo tiste dobe lep napredek.

Sčasoma se je število mojstrov v posameznih cehih zelo povečalo, povečala pa se je tudi proizvodnja. Obrtniške izdelke je bilo zato težje spraviti v denar. Mojstri si niso več želeli novih članov v cehu; zelo težko je bilo še dobiti od ceha dovoljenje za novo samostojno delavnico. Pomočniki se mnogokrat do smrti niso mogli osamosvojiti. Tako so začeli cehi zavirati nadaljnji razvoj in napredek obrti in so izgubili svoj nekdanji napredni gospodarski značaj.

Mojstri so v začetku delali skupno s pomočniki in vajenci. Pozneje pa so sami delo opustili; delati so jim morali le še vajenci pod vodstvom pomočnikov, medtem ko so sami živeli od izkupička njihovega dela. Med pomočniki in vajenci ter mojstri je vladalo zato stalno nasprotje in pogosto je prišlo med njimi do oboroženih spopadov.

Gilde Po vzgledu obrtnikov so si tudi trgovci uredili trgovska združenja, ki so ščitila njihove koristi; imenovala so se *gilde*. Z določanjem cen so gilde

onemogočale pretirano konkurenco med svojimi člani, s posebnim žigom so jamčile za kakovost blaga, z gildami po drugih mestih in deželah so urejevale trgovinsko izmenjavo. Močnejše gilde so imele po tujih krajih svoje trgovske hiše, kjer so bila skladišča in kjer so njihni potujoči člani dobili vso oskrbo.

Mesta in dežela Trgovina pa se ni večala samo po novih mestih, ampak tudi na deželi. Mesta so sicer povsod stremela za tem, da bi bilo kmetom trgovanje prepovedano. Kmetje naj bi namreč blago, ki so ga imeli za prodajo, prinesli v mesto in prodali mestnim trgovcem, nikakor pa naj bi ne preprodajali sami. V takih težnjah pa meščani niso nikdar popolnoma uspeli, čeprav so vladarji izdajali uredbe, ki so prepodajanje na deželi omejevale, če že ne prepovedovale. Tudi na deželi so se vršili letni semnji, pogosto tudi tedenski (ob nedeljah), ki največkrat od oblasti niso bili dovoljeni. Mnogokrat so se mesta zavarovala pred neposredno kmečko konkurenco tako, da je bilo v določeni razdalji okoli mesta prepovedano naseljevanje kmečkih obrtnikov, gostilničarjev in podobno.

Vse take omejitve pa niso mogle zavreti hitrega razvoja obrti tudi na deželi. Kmet namreč marsikje ni imel denarja, da bi si obrtniške izdelke kupoval v mestu. Zato so si kmetje še vedno izdelovali mnogo potrebnega sami, potujoči obrtniki so prihajali na dom, posebno pa je bilo razširjeno krošnjarenje. Niso se pa mogli na deželi razviti iz vrst kmetov pravi trgovci, ker so bile vse prodajalne izven mesta prepovedane.

Mestni gospod in »občina« Najvišji predstavnik oblasti v mestu — po navadi je bil to sodnik, drugod tudi župan — je bil prvotno imenovan od mestnega gospoda, torej od kralja, deželnega kneza ali fevdalca. Bil je torej postavljen mestu »od zgoraj«. Čimbolj pa so se mestne naselbine krepile, tem bolj je prebivalstvo želelo, da bi se osamosvojilo. Meščani so se trdno povezali v »občine« (s tujim izrazom so se imenovale »komune«), ki so se mnogokrat z orožjem bojevale za čim večje svoboščine in samoupravo. Mesta so imela namreč tudi svoje oborožene sile. Odločilen uspeh na poti do resnične samouprave so si meščani navadno priborili takrat, ko so dobili pravico, da si sami volijo sodnika ali druge mestne predstavnike.

Družbene plasti po mestih Vsi svobodni meščani so uživali v začetku enake pravice. Udeleževali so se mestnih skupščin, ki so odločale o mestnih zadevah; vsi so smeli v začetku voliti v mestne svete, vsak izmed njih je bil lahko izvoljen. Počasi pa je oblast v mestu prehajala v roke maloštevilnih družin, ki so se dvignile nad ostale meščane s svojim bogastvom; bili so to veliki zemljiški posestniki (zemljišča so imeli tudi zunaj mestnega obzidja), lastniki velikih hiš v mestu, pozneje pa zlasti trgovci na debelo. Vsi ti so tvorili nekakšno mestno plemstvo; navadno jih imenujemo »patricije«. Med patricijskimi družinami in cehi so bili večni spori, ker so se prvi polastili mestnih svetov in so nalagali cehovskim mojstrom velike davščine, medtem ko so se sami dajatvam spretno izogibali.

Poleg patricijskih in cehovskih družin je bilo v mestih mnogo delavcev in služabništva. Vsak tlačan, ki je pribežal v mesto, je po določenem roku — navadno po enem letu — lahko dobil meščanske pravice. Iz tlačana je tako postal svoboden meščan in fevdalec je izgubil nad njim vso moč.

Seveda pa nastanek in razvoj mest ni bil v vseh deželah enak in istočasen. Že po posameznih jugoslovanskih pokrajinah so se razvijala mesta marsikje precej drugače, kakor je zgoraj opisano. Včasih so celo nekatera mesta v istih deželah rasla različno. Tudi svoboščine mest so bile v posameznih deželah in časih lahko zelo različne. Ponekod so si jih morali meščani priboriti z orožjem, drugod so si jih lahko od svojega gospoda kupili, neredko pa so imela mesta zagotovljeno obsežno samoupravo že v ustanovnih listinah. Na splošno so kralji meščane v njihovih stremljenjih po osamosvojitvi proti fevdalcem podpirali, ker so čutili, da jim bodo močna mesta dober zaveznik proti njim. V mnogih državah se je resnično prav zaradi podpore mest kraljeva moč zelo okrepila na škodo fevdalcev. Ker posamezni od njih proti vladarju ali deželnemu knezu niso imeli več prave moči, so začeli fevdalci polagoma nastopati skupno: prišlo je do organiziranja »stanov« (gl. str. 132).

Razvoj trgovine v času križarskih vojn

Po propadu starega sveta je mednarodna trgovina skoraj popolnoma zastala. Le redki so bili trgovci, ki so še hodili po Evropi. Po večini so bili doma z vzhoda (Židje) in so prodajali dragoceno orientalsko blago.

Prvi stiki z Orientom Že zgodaj so trgovci iz evropskih sredozemskih mest (Benetk, Genove) tudi sami potovali v dežele Bližnjega vzhoda po kupčiji. Odkar pa so se tudi po evropski notranjosti pojavila nova mesta, so se te zveze še okrepile. Bližnji vzhod je vedno bolj dobival sloves dežele, kjer je doma bogastvo in blagostanje.

Ni čuda, če so po Evropi s hrepenenjem sanjali o silnem bogastvu na vzhodu ljudje, ki so kakorkoli zašli v gospodarske težave ali se jim je slabo godilo. Zlasti so bili to številni sinovi majhnih fevdalcev, ki so tičali mnogokrat do grla v dolgovih, ker kljub izmозgavanju tlačanov niso mogli kriti stroškov za brezdelno življenje.

Seldžuki v Orientu V 11. stoletju so se polastili večine Prednje Azije turški Seldžuki. Osvojili so Sirijo in Palestino ter preko Male Azije ogrožali Carigrad. V stiski je bizantinski cesar prosil papeža, naj pozove krščanski svet na boj proti muslimanskim Seldžukom, češ da je treba »svete dežele« spet iztrgati iz rok »nevernikov«. V resnici mu je šlo seveda predvsem za to, da svojo lastno državo reši preteče nevarnosti.

Papež je bizantinski prošnji rad stregel, saj bi ga tak boj postavil za vodjo vsega krščanskega sveta. Res je pozval kristjane na »sveto vojno«. Tlačanom, ki bi se udeležili pohoda, je obljubljal svobodo in zaščito njihovih družin.

Prvi križarji Odziv je bil velik tako med plemiči kakor med kmečkim prebivalstvom. Slaba letina več let zapored je prav takrat povzročila v mnogih pokrajinah lakoto, zato je bil pohod proti vzhodu, na katerega je pozival papež, za mnoge prava rešitev. Bojevniki so si pripenjali na prsi rdeče križe, zato so jih imenovali »križarje«. Med njimi seveda tudi ni manjkalo takih, ki so se odločili za boj iz čistega verskega navdušenja.

Križarske države Križarskih vojn je bilo več. Prva je šla proti »sveti deželi« leta 1096, druge pa so ji sledile s presledki vse 12. in 13. stol. Že prvi križarji so pregnali Seldžuke iz Male Azije in ustanovili v današnji Siriji, Libanonu in Palestini štiri, križarske države, od katerih je bila najvažnejša »Jeruzalemsko kraljestvo«. Te države pa se niso mogle

trajno obdržati. Proti koncu 13. stol. je bilo vse ozemlje spet muslimansko.

Poživitev trgovine V času križarskih vojn je bila ustvarjena živahna in neposredna zveza evropskih dežel s pokrajinami Prednje Azije in preko njih z Indijo. Namesto orientalskih trgovcev prevzemajo trgovino z vzhodom predvsem italijanska mesta, *Benetke* in *Genova*; ob vzhodni jadranski obali pa se najbolj razvije *Dubrovnik*.

Evropski trgovci so uvažali iz Orienta zlasti svilo, škrlat, drage dišave in začimbe, prinesli so v Evropo nove sadne vrste (breskve, limone in pomaranče), razširili so uporabo riža in sladkorja iz trsa. Evropski narodi so bliže spoznali bogato orientalsko kulturo, po vzhodnjaških zgledih so uvedli izdelavo svilnih tkanin in preprog.

Iz sredozemskih pristanišč so prenašali trgovci orientalsko blago daleč v notranjost. Preko alpskih prelazov so romale bogate trgovske karavane. Iz Benetk je vodila važna trgovska pot tudi skozi slovenske kraje. Dubrovniški trgovci so imeli zveze daleč v Bosno, Srbijo in v druge balkanske dežele. Zaradi povečanja trgovine je naraščal pomen mest; postajala so večja in bogatejša. Izmenjava blaga se je povečala, nastajala je večja potreba po denarju. Denarno gospodarstvo dobiva zlasti po glavnih trgovinskih in prometnih pokrajinah premoč nad staro zamenjalno trgovino.

Viteštvo

Nastanek vitezov Odkar so fevdi postali dedni, so se vazali vedno bolj osamosvajali. Vedno manj so se ozirali na svoje seniorje. Na svojo roko so se bojevali med seboj, pogosto pa so z orožjem nastopali tudi proti vladarjem. Vsak večji fevdalec, posvetni kakor cerkveni, se je pri tem opiral na svojo »vojaško družino« oboroženih hlapcev. Pomen teh je zaradi neprestanih bojev hitro naraščal. Najbolj sposobnim izmed njih so njihovi gospodarji kmalu zaupali poleg vojaških še druge važne posle: prepuščali so jim skrb za gospodarstvo, ali so jih imenovali za svoje »komornike«, »točaje« in podobno. Čeprav so se tako nekateri visoko dvignili nad ostalo oboroženo fevdalčevo družino, pa je ostal še vedno

njihov glavni posel bojevanje. V začetku so imeli vso oskrbo na gospodarjevem dvorcu, počasi pa so jim kot odškodnino za njihovo službo začeli dajati manjše fevde. Iz nesvobodnih hlapcev so tako postopoma postali svobodni ljudje — vitezi.

Že od 12. stol. dalje pa je postajalo vedno teže, da bi nesvoboden človek še prišel med viteze. Viteška čast je postala dedna. Edino kralj je še lahko podelil komu za posebne zasluge viteški naslov. Vitezi so se razvili v poseben *stan nižjega plemstva*.

Viteške dolžnosti Vsak vitez je moral živeti strogo po viteških pravilih. Pojmi o dolžnostih viteza so nastali najprej v južni Franciji, dokončno pa so se utrdili v času križarskih vojn. Od tedaj so bili splošno veljavni skoraj po vsej Evropi, kjer se je viteštvo pojavilo. Vsak vitez je moral obljubiti neomejeno zvestobo svojemu gospodu, obljubiti je moral, da bo ščitil slabotne, zlasti vdove in sirote ter žene sploh, da ne bo izrabljajal svoje moči proti neoboroženim in da bo branil cerkev. (Ta zadnja naloga je bila posebno poudarjena v času križarskih vojn, ko so nastajali tudi posebni verski viteški redovi).

Viteška vzgoja Viteškega sina so že od mladih nog vzgajali, da bi lahko častno opravljajal svoje viteške dolžnosti. S sedmim letom je že prišel na dvorec kakšnega večjega plemenitaša, kjer se je učil viteškega vedenja, se vadil v petju in igranju ter si s telesnimi vajami krepil telo. S petnajstim letom je tak fant postal oproda bolj izkušenega viteza-seniorja, kateremu je nosil orožje in ga spremljal v boj. Ko je bil star 21 let, pa je bil oproda proglašen za samostojnega viteza. Proglasitev se je izvršila zelo slovesno. V prisotnosti sorodnikov in drugih vitezov je mladi vitez prvič oblekel viteško obleko, senior pa ga je s ploskim udarcem meča opozoril, naj vedno pazi na svojo viteško čast.

Vitezi so se bojevali na konjih. Od nog do glave so bili oblečeni v železne mrežaste obleke, ki so jih pozneje zamenjali oklepi. Tudi konj je bil zavarovan podobno kakor jezdec, tako da je vitez na konju izgledal kot trdnjava. Viteza je bilo spoznati samo po posebnih znakih na oklepu in ščitu; iz teh znakov so se razvili grbi. Vitez se je bojeval s kopjem in mečem. Raniti ga je bilo mogoče največkrat le ob pregibih oklepa.



Značilen srednjeveški grad
(Tako mogočni gradovi pa so bili redki!)

- Usodno pa je bilo včasih, če je teže oborožen vitez padel s konja, ker se sam skoraj ni mogel več pobrati.
- Viteški gradovi** Večina vitezov ni imela mnogo zemlje. Nekateri pa so se vendarle visoko povzpeli in se kosali tudi z večjimi fevdalci. Podobno kakor oni so živeli v mogočnih gradovih, ki so jim jih morali graditi tlačani. V goratih krajih so si najrajši izbirali za gradove težko dostopna mesta, s katerih so obvladovali važnejše cestne prehode. Višoka obzidja in stolpi, globoki jarki, preko katerih so vodili

v grad pridvižni mostovi, ali težko dostopne stene so napravljali take gradove v tistih časih, ko še ni bilo smodnika in strelnega orožja, nezavzetne. Obrambo v takih gradovih je bilo mogoče prisiliti k predaji edino z dolgotrajnim obleganjem, dokler ne bi branilec pošel živež. Za take primere pa so se graščaki zavarovali s tajnimi podzemskimi hodniki, ki so vodili včasih kilometre daleč iz gradu. Po njih so branilci v gradu kljub sovražni obkolitvi lahko dobivali živež.

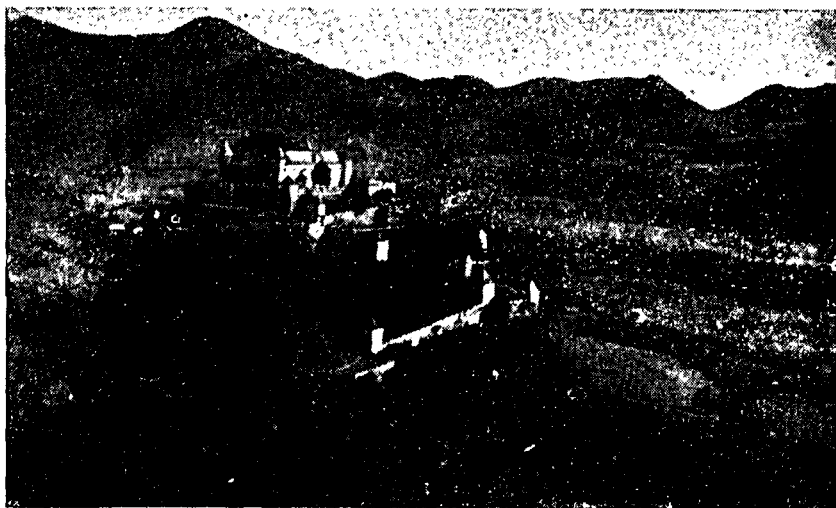
Viteško življenje Vitezi so smatrali vsako delo pa tudi trgovanje za nekaj nečastnega. Vse to so prepuščali tlačanom in meščanom, ki so jih oboje zaničevali. Bojevanje jim je bil edini poklic. V mirnem času so prirejali love in turnirje. Na turnirjih so se vršili prijateljski ali viteški dvoboji, ki pa so se mnogokrat krvavo končavali. V dolgih zimskih mesecih pa so po gradovih prirejali bučne gostije, kjer so mnogi pili in peli. Poklicni pevci so opevali junaška dejanja slavnih vitezov in godba je krajšala vitezom dobo brezdelja do nove spomladi in novih bojev.

Roparski vitezi Mnogo pa je bilo vitezov, ki so kaj slabo izpolnjevali svoje viteške dolžnosti. Že v 12. in še bolj v 13. stol. so številni vitezi napadali neoborožene ljudi, posebno trgovce in bogate vaščane. Razvil se je značilen lik roparskega viteza; nobena cesta ni bila varna pred njimi. Trgovci so lahko tovorili blago le še z močnim oboroženim spremstvom.

SLOVENCİ POD VLADO TUJIH FEVDALCEV

Fevdalna razdrobljenost slovenskega ozemlja

Osamosvajanje vojvodin Stara frankovska država je bila razdeljena na grofije, ki so jih vodili v imenu vladarja. njihovi »uradniki« — grofje. Pozneje (že v 9. stol.) pa se je cesarstvo razdelilo na vojvodine, katerih ena je bila tudi Velika Karantanija (gl. str. 69). Vojvodine so bile mnogo večje od grofij; vrsta grofov je bila odslej odvisna od posameznega vojvode. Zaman se je vladar trudil, da bi tudi nad vojvodi obdržal tako oblast, kakor jo je imel nad grofi. Vojvode so se vedno bolj osamosvajali in si prilastili postopoma večino pravic v svojih vojvodinah, ki jih je imel prej vladar.



Grad Ostrovia na Koroškem

Cesar in cerkev V boju proti vsemogočnim vojvodom, ki so grozili, da bodo cesarstvo popolnoma razkosali na posamezne vojvodine, so se cesarji oprli najprej na cerkev (konec 10. stol. in v začetku 11. stol.). Posameznim škofijam so poklanjali v fevd velika zemljišča. Na ta način so se tudi škofje spremenili v zemljiške gospode, ki so imeli nad svojimi fevdi pošvetno oblast in lastne oborožene sile. Taka cerkvena posest, ki je nastajala po vseh vojvodinah, je slabila položaj vojvod, kajti novi »cerkveni knezi« so cesarja podpirali proti njim.

Cerkveni fevdi na Slovenskem Tudi na Slovenskem se je od konca 10. stol. dalje hitro večala posest cerkvenih knezov. Škofje iz *Freisinga* na Bavarskem so dobili v fevd vso Selško in velik del Poljanske doline ter Sorškega polja (973); središče te posesti je bila Škofja Loka. Škofje iz *Brixna* na Tirolskem so dobili blejsko in bohinjsko okolico (1004), *bamberški* škofje z Bavarskega Beljak s spodnjo Ziljsko in Kanalsko dolino. Posebno veliko zemlje so imeli tudi *salzburški* nadškofje — eno od njihovih središč je bilo v Ptujul — in škofje iz *Krke*

na Koroškem (med Savinjo in Sotlo). V slovenskem primorju in na Krasu pa so bili najmogočnejši lastniki slovenske zemlje *oglejski patriarhi*.

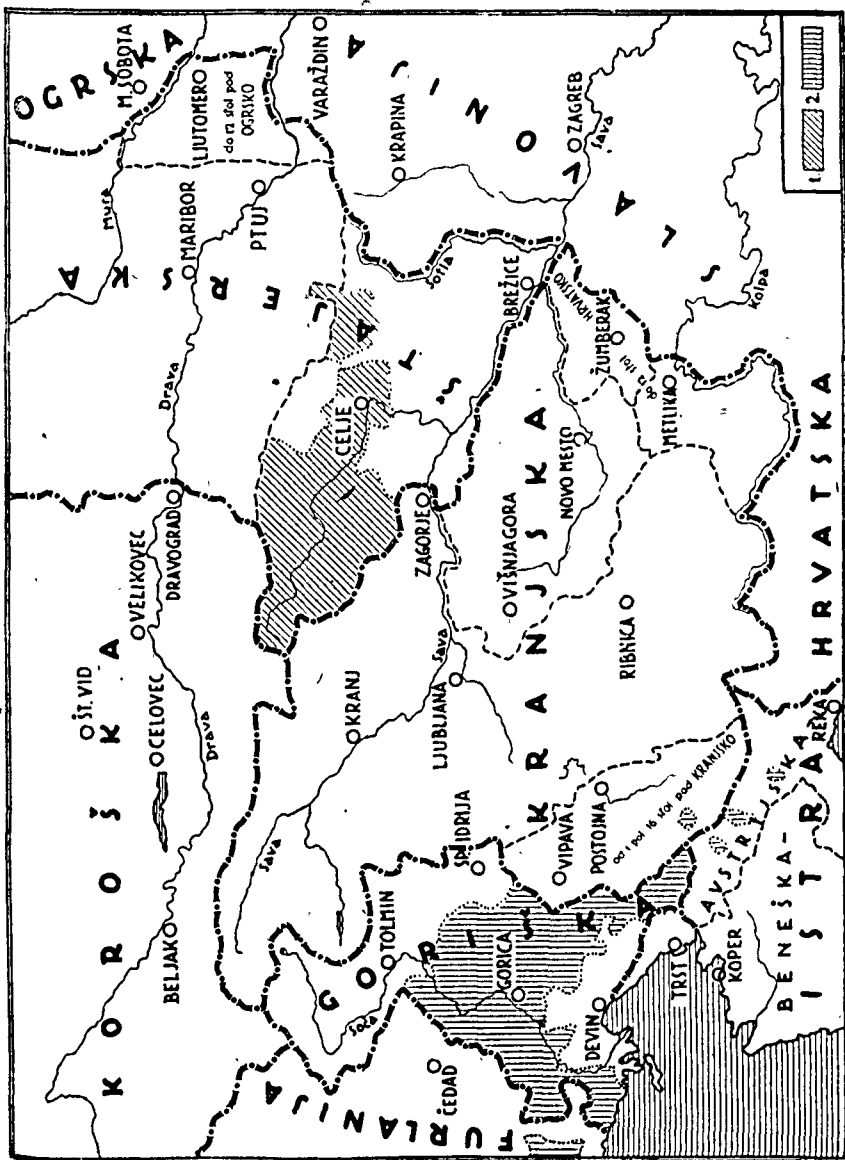
V 12. stol. so zrasli na naših tleh tudi prvi veliki *samo-stani*, ki so jih bogato obdarovali z zemljo zlasti posamezni fevdalci (Stična, Gornji grad, Žiča, Jurklošter).

Fevdalna razdrobljenost Podobno kakor cerkveni se tudi razni po-svetni fevdalci niso več kaj prida brigali za vojvode. Cesarju je bilo to všeč; vojvode, ki so imeli v svojih vojvodinah neposlušne fevdalce, cesarju niso mogli biti nevarni. Tako je bil v 11. in 12. stol. vsaj vsak večji fevdalec tudi na Slovenskem na svojih posestvih skoraj neomejen gospod. Po razpadu Velike Karantanije torej tudi vojvodina Koroška in razne krajine niso bile enotne, ampak so bile v resnici »raz-drobljene« na celo vrsto večjih in manjših gospostev, ki so bila pod oblastjo posvetnih ali cerkvenih fevdalcev. Zato govorimo v tem času na Slovenskem o »*fevdalni razdrobljenosti*«.

Gradovi in gra-šćaki Fevdalci so si v tem času dali graditi mogočne gradove na težko dostopnih krajih. Gradili so jim jih tlačani. Pri tedanjem orožju in vojaški tehniki so bili ti gradovi mnogokrat čisto nezavzetni in lastniki so se čutili v njih varne pred še tako močnim oblegovalcem. Gra-dove so si gradili tudi mnogi manjši fevdalci-vitezi. Zato je začelo ljudstvo fevdalce brez razlike nazivati kar »*graščake*«.

Velika fevdalna gospostva na Slovenskem. Nastanek dežel

Nastanek dežel-nih gospostev Cesarjeva politika podpiranja cerkve in ma-njih fevdalcev tudi na Slovenskem ni rodila zaželenega uspeha. Privedla je do silne fevdalne razdroblje-nosti, ni pa mogla preprečiti večje osamosvojitve vojvod in krajišnikov. Služba vojvode in krajišnikov, ki jih je prvotno postavljaj cesar kot nekakšne uradnike, je namreč vedno pogo-steje postajala dedna; umrlemu vojvodi ali krajišniku je sledil sin. Tak vojvoda ali krajišnik pa ni več smatral, da je dobil oblast od cesarja, ampak da jo je podedoval po očetu. Ni se več štel za cesarjevega »uradnika«, ampak, za samostojnega kneza; deželo, ki jo je upravljal, pa je smatral za ozemlje, na katerem sme vršiti oblast kot najvišji gospod in pravi vladar — dinast (*deželno gospostvo*). Vsak dinast je hotel



Dežele na današnjem slovenskem ozemlju v srednjem veku

1 = celjska grofija; 2 = goriška grofija ok. l. 1500

seveda »svoje« ozemlje čim lepše zaokrožiti. Iz njihovih gospostev so se počasi izoblikovale kasnejše slovenske dežele Koroška, Štajerska, Kranjska, Goriška in Istra.

Dežela Koroška Najprej sta se izoblikovali deželi Koroška in Štajerska. V koroški vojvodini je cesar v začetku hitro menjaval vojvode iz različnih družin, samo da bi preprečil njihovo osamosvojitve v deželi. V 12. in 13. stol. pa je postala vojvodska čast na Koroškem dedna v družini nemških Eppensteinov (izg. Epenštajnov) in za njimi njihovih sorodnikov *Spanheimov* (izg. Španhajmov, 1122 do 1269). Zlasti slednji so si zagotovili v deželi tako obsežna posestva, da so lahko uspešno krotili ostale fevdalce na Koroškem (v široki okolici Gosposvetskega polja in Celovca, ki so ga sami ustanovili). Najznamenitejši koroški vojvoda te dobe je bil *Bernard Spanheim* (1202—1256). Ko je nek nemški pesnik potoval iz Benetk skozi Koroško, preoblečen po tedanjem običaju v Venero, ga je vojvoda Bernard sprejel na meji s slovenskim pozdravom: »Bog vas sprejmi, kraljevska Venera!«

Štajerska Karantanska krajina pa je bila jedro nastajajoče dežele Štajerske. To ime je dobila po dednih krajišnikih v Karantanski krajini iz rodu *Traungavcev*, ki so imeli velika posestva ob zgornji in srednji Muri, svoj glavni grad pa v Šteyeru (iz. Štajeru). Že v sredi 12. stol. so Traungavci podedovali Ptujsko krajino (1147). Leta 1180 pa je cesar Štajersko povzdignil v samostojno vojvodino. Pozneje so se meje štajerske dežele raztegnile tudi preko severnega dela Savinjske krajine do Save.

Kranjska Mnogo teže kakor na Koroškem in Štajerskem je bilo ustanoviti deželno gospodstvo na *Kranjskem*. Preveč je bilo tam velikih fevdalnih družin, ki so bile dovolj močne, da so preprečile enemu samemu, uveljaviti nad to krajino svojo oblast. Poleg mogočnih cerkvenih knezov (gl. str. 117), od katerih so bili zlasti podjetni oglejski patriarhi (posestva na Notranjskem), so imela ogromna zemljišča tudi razne posvetne plemiške družine, tako *Andechsi* (središče v Kärntnu), *Višnjegorci*, pa tudi koroški *Spanheimi*, ki so imeli med drugim obsežno posest s središčem v Ljubljani. Kranjska kot enotno deželno gospodstvo se je lahko razvilo samo po temeljitem obračunu številnih tekmecev za oblast v deželi.

Istra Podobno kakor na Kranjskem je bilo tudi v Istri. Kot krajišniki so se menjavali člani raznih družin, zlasti takih, ki so se bojevale za oblast tudi na Kranjskem (oglejski patriarhi, Spanheimi, Andechs). Poseben položaj pa zavzemajo *mesta ob zahodni obali* polotoka (Koper, Poreč, Pulj). Za svojimi obzidji uživajo posebno samoupravo, v 12. stol. pa stopajo v najtesnejše zveze z beneško republiko, ki uveljavi končno nad njimi svojo vrhovno oblast. *Trst* je svobodo ohranil.

Goriška Tudi enotna dežela Goriška je lahko nastala precej pozneje. Boj za premoč v deželi sta morala izbojevati predvsem dva tekmeca: oglejski patriarhi in *goriški grofje* (sedež na gradu na Gorici).

Boji za premoč na slov. jugu Vse 12. in še prav posebno v 13. stol. so se vršili po južnih slovenskih pokrajinah neprestani boji med velikimi fevdalci za premoč. Slovenski kmet je stal ob teh spopadih tujih tekmecev sicer ob strani, toda njegova zemlja je zaradi vojskovanja marsikje močno trpela.

V 13. stol. pa so začele kakor po naročilu izumirati druga za drugo mogočne fevdalne družine. Največ zemlje po Štajerskem in Kranjskem je pri tem postopoma prehajalo v roke *Babenberžanov*, gospodarjev Vzhodne krajine (za Vzhodno krajino se pojavi slovenski naziv *Avstrija*). Ko pa je v boju z Madžari padel tudi žadnji Babenberžan (1246), so se v boj za premoč na Slovenskem vtaknili veliki sosedje: vladarski hiši na Češkem ter na Ogrsko-hrvatskem in končno še cesar.

Poskus združitve slovenskih dežel pod Otakarjem Češkim

Za babenberško dediščino sta se takoj javila dva kandidata: ogrsko-hrvatski kralj Bela III. in češki kraljevič (poznejši kralj) Otakar II.

Otakarjeva oblast na Slovenskem Otakar je bil uspešnejši. Madžari so sicer začasno zasedli Štajersko; za središče so si izbrali Ptuj. Toda domače plemstvo in Otakarjeve čete so Madžare po nekaj letih pregnale iz dežele (1260). Češke dežele, Avstrija in Štajerska so bile tako združene pod istim vladarjem.

Z doseženim uspehom pa Otakar II. ni bil zadovoljen. Želel je prodreti proti Jadranskemu morju. Pri tem ga je ovirala

mogočna spanheimska posest, kjer je tedaj gospodaril Bernardov sin Ulrik, »vojvoda Koroške in gospod Kranjske«. Z Ulrikom, ki ni imel potomcev in je bil njegov daljni sorodnik, je sklenil Otakar dedno pogodbo; obljubljala mu je po Ulrikovi smrti vso spanheimsko zemljo po Koroškem in Kranjskem.

Ko je Ulrik že naslednje leto nenadoma umrl (1269), je bil torej Otakar gospodar večine slovenske zemlje. Kakor nekoč pod Samom so bile češke in slovenske dežele združene v isti državi, ki je segala od Krkonošev do Krasa. Le še nekaj kilometrov je ločilo državo od jadranske obale. Tedaj pa se je nenadoma pojavil nov kandidat za Otakarjeve dežele — Habsburžani.

Rudolfov spor z Otakarjem Rudolf Habsburški je bil izvoljen za cesarja l. 1273. Takoj je od Otakarja zahteval, naj mu prepusti vse bivše babenberške in spanheimske dežele, češ da sme le on kot cesar odločati o tem, komu naj pripadejo, če so fevdalci izumrli. Otakar se za cesarjeve zahteve ni zmenil, kakor se ni brigal za cesarjevo besedo tedaj noben močnejši deželni knez v državi. In res cesar sam ni imel moči, da bi nastopil proti Otakarju. Poiskati si je moral zaveznikov.

Zavezniki proti Otakarju Zanesljivega pomočnika proti Otakarju je dobil Rudolf v *Majnhardu*, grofu na Goriškem in Tirolskem. Še nevarnejši Otakarjev nasprotnik pa je bilo domače plemstvo. Otakar mu je bil premočan. Ko je prišlo med Otakarjem in Rudolfom do vojne, so štajerski plemiči pregnali Otakarja in Čehe prav tako, kakor so nekaj let prej pregnali Madžare. Medtem ko je bil Rudolf zaposlen predvsem v Avstriji in na Štajerskem, je Majnhard zlomil Otakarjevo oblast na Koroškem in Kranjskem. Odločilno zmago nad Otakarjevo vojsko pa je dosegel Rudolf šele nekaj let kasneje na Moravskem polju (1278). Otakar sam je v boju padel.

Širjenje habsburške oblasti na Slovenskem

Prva habsburška posest na Slovenskem Po Otakarjevi smrti je cesar Rudolf lahko mirno odločal o usodi spornih dežel. Habsburžani so si obdržali kot dedni fevd Avstrijo in Štajersko, Koroško in Kranjsko pa je dobil v zahvalo za pomoč Majnhard (1282).

Habsb. dobe Ko- Zavezništvo med Habsburžani in Majnhar-
roško in Kranjsko dom pa se je po Otakarjevem zlomu kmalu
ohladilo. Majnhardov sin se je spustil s Habsburžani v pravo
vojno. Ko pa je umrl brez potomca, so se Habsburžani brez
težave polastili Koroške in Kranjske (1335). Tako so zagospo-
darili največjemu delu slovenske zemlje. Le ozek pas, ki je bil
v rokah oglejskih patriarhov, goriških grofov in Benečanov,
je še ločil habsburško posest od morja.

Boj za oglejska Nekdaj mogočna oglejska posest je práv
posestva takrat naglo propadala. Najhujši nasprotnik
patriarhov so bili Benečani. Po eni strani so zasedali oglejsko
zemljo po Furlaniji, po drugi strani pa so širili oblast iz obmor-
skih mest v notranjost Istre. Drug nasprotnik Ogleja so bili
goriški grofje. Na račun patriarhovih zemljišč so napredovali
preko Tržaškega Krasa, zagospodarili pa so tudi v t. im. Istrski
grofiji s središčem v Pazinu.

Habsburžani niso hoteli mirno gledati, kako si drugi lastijo
oglejsko zemljo. Tudi sami so izrabili oglejsko slabost in za-
sedli bogata zemljišča po Notranjskem, med drugim Vipavsko
in Loško dolino (1362).

Habsburžani Lahki uspehi so opogumili Habsburžana Ru-
na morju dolfa IV., da je usmeril vso pozornost proti
Jadraniu. Dosegel je pri cesarju, da je bila Kranjska povzdig-
njena v samostojno vojvodino (1364). Na Dolenjskem je usta-
novil Novo mesto. Dve leti kasneje so dobili Habsburžani še
Devin ob Tržaškem zalivu in Reko ob Kvarnerju ter tako na
dveh mestih dosegli jadransko obalo (1366).

Habsburžani Habsburžanom je bila usoda še naprej na-
dobe Istro klonjena. Ko je izumrla istrska veja gori-
ških grofov (1374), so Habsburžani spet dedovali in dobili
Istrsko grofijo ter obširna posestva po Beli krajini. Pridobljeno
posest so Habsburžani priključevali h Kranjski vojvodini, ki
se je tako zelo povečala; na dveh mestih je segala do morja.

Trst se pridruži Velike politične spremembe v slovenskem
Habsburžanom primorju so ves čas vestno zasledovali tudi
Tržaćani. Širjenje beneške oblasti z ene, a habsburške z
druge strani je namreč spravljal Trst v resno nevarnost.
Tržaćani so sprevideli, da Trst v novih razmerah ne more raču-



Grad v Gorici

Nekdaj sedež goriških grofov. Od zač. 16. stol. dalje se njegova zunanost ni bistveno spremenila.

nati, da bi še kaj dolgo ohranili samostojnost. Od obeh nevarnih sosedov so se jim zdeli Benečani neprijetnejši. Med Tržačani in Benečani ni bilo nikdar pravega prijateljstva. Beneški Koper je bil v tistih časih Trstu še resen tekmeč pri razmeroma skromnem prometu tiste dobe z zaledjem. Tržačani so tudi poznali načela beneške gospodarske politike, ki si je hotela zagotoviti izključni trgovinski in prometni monopol v jadranskem področju (prim. beneško politiko v dalmatinskih mestih, str. 85). V težkem polbožaju so se Tržačani odločili »za manjše zlo«: l. 1382 so prostovoljno priznali vrhovno oblast Habsburžanov, pri čemer so ohranili notranjo samoupravo svojega mesta. Za poznejši razvoj Trsta je bila ta odločitev zelo važna. Čim bolj je v poznejših stoletjih naraščal promet, tem bolj je bilovažno, da je bil Trst tudi politično povezan s svojim naravnim gospodarskim zaledjem, s slovenskimi deželami, preko katerih so vodila za Tržačane edina pota tudi v oddaljenejšepokrajine Srednje Evrope.

Slika slov. zemlje S pridobitvijo Trsta je bila vrsta cenениh ob koncu 14. stol. habsburških uspehov za daljšo dobo končana. Brez večjih žrtev so Habsburžani v dobrih sto. letih zagospo-

darili nad večino slovenske zemlje. Od slovenskih pokrajin so bile izven habsburške oblasti edino *Prekmurje*, ki je bilo ves čas del ogrske kraljevine, *Goriška*, kjer so vladali goriški grofje, in kraji ob robu Furlanske nižine ter v Istri, ki so bili pod oblastjo Benečanov. Habsburško oblast na Slovenskem so resneje ogrožali proti koncu 14. in 15. stol. edino Celjani, plemiška držina, ki je zrasla iz slovenskih tal in se je nenadoma dvignila do izredne moči.

Celjski grofje

Zovneški gospodje Predniki mogočnih Celjanov so bili do konca 13. stol. neznatni plemiči, ki so živeli na gradu Zovneku v Savinjski dolini. Njihov pomen se je povečal šele tedaj, ko so podedovali obsežna posestva vovbrških grofov, med katerimi je bilo najvažnejše celjsko (1322). Zovneški »gospodje« so se tedaj preselili v celjski grad in so se po njem začeli imenovati »*Celjske*«. V zahvalo za posebne zasluge so Habsburžani Celjana Friderika I. in ves njegov rod povišali v *grofovski stan* (1341). Poslej šele lahko govorimo o »celjskih grofih«.

Celjska rast za Hermana II Pravi vzpon pa se je začel za celjski rod šele v času grofa Hermana II. (1385—1435). Tedaj — v 14. stol. — so namreč izpodrinili Habsburžane s cesarskega prestola njihovi veliki tekmeci Luksemburžani. Herman II. je habsburško-luksemburško nasprotstvo spretno izkoristil za večjo osamosvojitve Celja. Ko se je udeležil velikega pohoda, ki ga je vodil proti Turkom Sigmund Luksemburški, kralj češki in ogrsko-hrvatski ter poznejši cesar nemški, je nanese, da je prav on rešil Sigmundu življenje (gl. str. 185). Od tedaj naprej je bila zveza med Sigmundom in Celjani kar najtesnejša. Sigmund je poklonil svojemu rešitelju velika posestva po hrvatskem Zagorju z mestom Varaždinom, pozneje pa še Medjimurje s Čakovcem. Preko noči se je dvignil Herman II med največje fevdalce na Hrvatskem. Ko je še svojega sina Friderika poročil z Jelislavo iz mogočne hrvatske plemiške družine Frankopanov, mu na Hrvatskem ni bilo enakega. Postal je hrvatski in slavonski ban.

Habsburžani so z nęzaupanjem gledali naraščajočo celjsko silo, niso pa imeli moči, da bi ji zastavili pot, posebno odkar

je bil Sigmund izvoljen tudi za cesarja. Celjsko-luksemburška zveza je bila trdna. Sigmund se je celo poročil s Hermanovo hčerko Barbaro in je tako Celjanka postala cesarica ter kraljica češka, ogrska in hrvatska. Ugled Celjanov je bil tolikšen, da je tudi bosenski kralj Tvrdko II določil Hermana za dediča, če bi umrl brez potomcev (ta načrt se ni uresničil).

Celjska posest pa se je množila tudi po Slovenskem. Po dedni pogodbi z Ortenburžani je podedoval Herman II njihova posestva po Kranjskem in Koroškem, med njimi Radovljico, Ribnico in Kočevje (1418). Povsod so rasli novi celjski gradovi.

Veronika Deseniška

Močna osebnost Hermana II in njegova jeklena volja, s katero je pomagal »celjskim zvezdam« do polnega sijaja, sta ga dvignila nad vse ostale Celjane. Hermanova doba, posebno njegovo razmerje do sina Friderika in Veronike Deseniške, nudi slovenskim književnikom še danes priljubljeno snov iz naše preteklosti. Friderik II se namreč s svojo prvo ženo Jelisavo Frankopanko ni razumel. Zgledal se je v mlado Veroniko, ki je bila hči majhnega plemiča z Desenic v hrvatskem Zagorju. Oče je tej zvezi nasprotoval že iz političnih razlogov, ker ni hotel pretrgati prijateljstva s Frankopani. Med očetom in sinom je prišlo do ostrih nastopov, zlasti ko so našli nekega dne Jelisavo mrtvo in se je Friderik poročil z Veroniko. Ta udarec je bil za ponosnega Hermana pretežak. Neposlušnega sina, ki je zaman skušal ubežati z Veroniko očetov jezi, je dal zapreti, Veroniko pa je predal sodišču, češ da je čarovnica. Celjsko sodišče je Veroniko sicer oprostilo, toda Herman II jo je dal kljub temu umoriti. Šele po smrti je smel Friderik prepeljati njeno truplo v samostan Jurklošter.

Celjani — državni knezi — Največja želja starega Hermana II pa je bila, da bi postali Celjani državni knezi, t. j. da ne bi bili na svojih posestvih več odvisni od Habsburžanov, ampak da bi bili podrejeni edino še cesarju. Tega pa Herman ni dočkal. Šele njegovega naslednika Friderika II je cesar Sigmund povzdignil za državnega kneza in celjsko posest na Slovenskem v samostojno kneževino (1436). Celjska kneževina je bila od Habsburžanov neodvisna in »celjski knez« je bil v vsem enakovrsten Habsburžanom. Kovati je smel svoj denar s celjskim grbom.

Vojna s Habsburžani — Nastanek samostojne celjske kneževine je Habsburžane težko prizadel. Osamosvojitve svojih bivših vazalov niso kar mirno priznali. Med Habsburžani in Celjani se je vnela vojna, ki je dolga leta vzne-

mirjala slovenske dežele (1436—1443). Slovensko ljudstvo je stalo v tem spopadu dveh fevdalnih družin ob strani. Naj bi bil izid boja tak ali tak, položaj sloveskega kmeta se ne bi bistveno spremenil.

Celjsko-habsburška vojna se je končala z zmago Celjanov; Habsburžani so priznali Celjane za državne kneze. Oba nasprotnika sta se obenem zedinila za dedno pogodbo: če bi izumrla celjska rodbina prej kakor Habsburžani, bi ti spet podedovali celjsko posest; če pa bi se zgodilo obratno, bi Celjani dobili vso habsburško zemljo v južnih slovenskih pokrajinah. Obetala se je zopet združitev slovenskega ozemlja pod istim gospodarjem.

Celjska moč za Ulrika II Usoda Celjanom ni bila naklonjena; Fridrikov sin Ulrik II je bil sicer mogočen knez; ki je celjski ugled še povečal. Kot zaupnik mladoletnega kralja Ladislava je bil najodličnejši mož na ogrskem dvoru, imel je veliko moč na Hrvatskem, kjer so imeli Celjani še iz časa Hermana II velikanska posestva, najtesnejše zveze pa je imel tudi s srbsko vladarsko hišo (poročen je bil s Katarino, hčerko despota Jurija Brankoviča). Čim višji pa je bil njegov položaj, tem več je imel tudi nasprotnikov. Posebno madžarska plemiška rodbina Hunjadijev mu je bila sovražna, ker je hotela sama prevzeti vodilno mesto, ki so ga imeli na Ogrskem Celjani.

Smrt zadnjega Celjana L. 1456 je kralj Ladislav obiskal Beograd, ki je bil takrat v posesti ogrsko-hrvaških kraljev in se je bil pravkar ubranil močnega turškega napada (gl. str. 188). V kraljevem spremstvu, ki naj bi počastilo hrabre beograjske branilce pod vodstvom Ladislava Hunjadija, je bil tudi kraljev najbližnji sodelavec Ulrik II Celjan.

Hunjadi je prisotnost svojega velikega nasprotnika izkoristil in ga dal ubiti. Z Ulrikom je padel zadnji član celjske rodbine in celjska kneževina na Slovenskem je ostala brez naslednika.

Boj za dediščino Za celjska posestva so se javili številni tekmeči, ki so dokazovali, da imajo do njih pravico. Med njimi je bil tudi kralj Ladislav; v boj je poslal češkega plemiča Jana Vitovca, ki ga slovenska narodna pesem imenuje Pegama («Pegam in Lambergar»). Ulrikova vdova

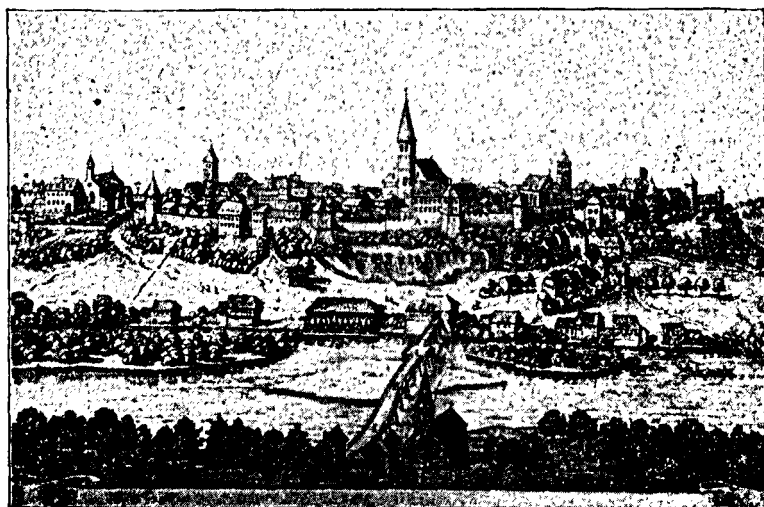
Katarina je skušala z vsemi silami ohraniti celjsko kneževino, toda proti tolikim nasprotnikom je bila brez moči. Končno je prevladal v boju za celjsko posest cesar Friderik Habsburški, ki se je skliceval na dedno pogodbo s Celjani. Katarina mu je morala priznati vsa celjska posestva, edino grad v Krškem je še obdržala.

Končna utrditev habsburške oblasti na slovenskih tleh

S propadom celjske kneževine so bili v glavnem končani dolgotrajni boji tujih fevdalcev za slovenske pokrajine. Dolga stoletja ni mogel Habsburžanom nihče več ogroziti oblasti na Slovenskem. Habsburške dedne dežele, torej tudi slovenske, so bile odslej stoletja glavni vir njihove moči. Iz njih so črpali v največji meri sredstva za svojo »visoko« cesarsko politiko, ki je v 16. stol. napravila Habsburžane za najmočnejšo družino tedanjega sveta.

Notranja Avstrija Leta 1414 so Habsburžani svoje dedne dežele razdelili. Ena veja habsburške družine je zavladovala na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v Istri in Trstu; vse te dežele so se začele imenovati s skupnim imenom *Notranja Avstrija*. Prvi notranjeavstrijski vojvoda je bil Ernest Železni. Ker je sedel takrat na cesarskem prestolu veliki habsburški tekmeč Luksemburžan Sigmund, je Ernest Železni še posebno rad poudarjal stare zgodovinske posebnosti svojih dežel; podobno kakor koroški vojvode pred njim se je dal slovesno ustoličiti na Gosposvetskem polju po starodavnem obredu (1414). To pa je bilo *zadnje tako ustoličenje koroškega vojvode*; noben Habsburžan se ni dal več ustoličiti. Tudi domače koroško plemstvo se je nehalo zanimati za obred. Prej je namreč obrédne slovesnosti izrabljalo za potrditev posebnih pravic deželnega plemstva; odkar pa so se začeli sestajati »deželni stanovi« (gl. str. 133), ustoličevanja na Gosposvetskem polju ni več potrebovalo.

Habsburžani Leta 1500 so Habsburžani podedovali še **podobe Goriško** šest goriških grofov. Tako je bila v Notranji Avstriji združena vsa slovenska zemlja z izjemo Prekmurja, ki je bilo pod Ogrsko, ter Beneške Slovenije in dela severozahodne Istre, kjer so vladali Benečani.



Mesto Kranj

Slika je iz 17. stol., vendar mesto tudi v prejšnjih stoletjih ni bilo bistveno drugačno

Razvoj mest in trgovine na Slovenskem

Podobno kakor po velikem delu ostale Evrope je tudi na Slovenskem v teku stoletij precej narasla poljedelska in obrtniška proizvodnja. Do 12. stol. se je obrt že ločila od poljedelstva in razvil se je poseben stan obrtnikov, ki so živeli predvsem od prodaje svojih izdelkov. Ze gospodarske potrebe same so narekovale, da so tudi na Slovenskem od 12. stol. dalje nastajale prve sklenjene naselbine trgovcev in obrtnikov — novi trgi in mesta. Tudi v slovenskih deželah se torej pojavlja nov razred — meščanski (prim. str. 109).

Trgi in mesta Mestne pravice so podeljevali na Slovenskem deželni knezi pa tudi drugi veliki fevdalni gospodje. Trgi in mesta so nastajali deloma s tem, da je deželni knez kakšno vas povzdignil v trg (Vipava, Tržič, Litija). Drugod pa se mesta niso razvila iz vaških naselbin ampak poleg njih, pogosto ob gradu ustanovitelja (na pr. Ljubljana, Kamnik ali Škofja Loka: pri vseh teh krajih so bile starejše vaške naselbine

s svojimi farami izven poznejšega mesta: v Ljubljani pri sv. Petru, v Kamniku na šutni, starejša kakor mesto škofja Loka pa je poljedelska Stara Loka!).

Od 12. do 14. stol. so že zrasla vsa še danes najvažnejša slovenska mesta, pa tudi večina manjših mest in trgov, ki se deloma do danes niso mogli prav razviti (Ljubljana, Maribor, Ptuj, Celovec, Beljak, Novo mesto, Kamnik, Kranj, Metlika, Tolmin, Podsreda, Slovenjgradec itd.). Tudi mesta ob morju, tako Trst in Koper, so se šele v tem času razvila v »prava« mesta, čeprav so se ohranila še iz rimskih časov (Koper so zgradili begunci porušenega starejšega mesta v bližini v času preseljevanja!); šele zdaj namreč postaneta obrtniški in trgovski središči, medtem ko je prebivalstvo teh mest živelo dolga stoletja pred tem — od propada rimskega imperija dalje — pretežno od poljedelstva in ribištva. V 15. stol. so dobili mestne pravice zlasti nekateri trgi, to pa iz vojaških razlogov (zaradi turške nevarnosti); med mestom in trgovom na Slovenskem je bila na zunaj predvsem ta razlika, da so bila mesta obzidana, trgi pa so bili lahko tudi odprti!

Boj za samoupravo Tudi slovenska mesta so si svoje samoupravne pravice priborila le postopoma, pogosto šele po hudih bojih s svojimi »mestnimi gospodi« (= ustanovitelji mestal). Mestni gospod je imel ob začetku v mestu sam vso oblast v svojih rokah, ki jo je vršil preko svojih »uradnikov«, zlasti preko *mestnega sodnika*. Meščani (»občina«, gl. str. 110) pa so sklepali o svojih zadevah najprej na skupnih sestankih. Pozneje si je *občina* volila iz svoje srede *mestni svet*, ki je vodil v njenem imenu med drugimi tudi boj z mestnim gospodom za čim večjo mestno samoupravo. Ti boji so se tudi na Slovenskem končavali — tu prej, tam pozneje — z zmago meščanov.

Razvoj mestne uprave V začetku so meščani — kakor rečeno — nastopali kot celota. Ščasoma pa je tudi v slovenskih mestih prehajala oblast na vedno ožji krog *mestne aristokracije*. Polagoma se razvije cela lestvica mestnih korporacij od »notranjega sveta«, ki je imel najvišjo oblast, preko »zunanjega sveta« do »ožje občine«. Nekdanja občina, katere so se smeli udeleževati vsi svobodni meščani, je bila potisnjena v stran. Število meščanov v svetih je bilo zelo majhno, kar pomeni, da si je le nekaj družin prilastilo vodstvo v mestu (v Ljubljani n. pr. je štel notranji svet 12, zunanji pa 24 članov; drugod jer bilo število svetnikov še manjše. Tudi ožje občine so imele največkrat

zelo omejeno število: v Metliki n. pr. je štela 52, v Kamniku pa celo samo 24 meščanov!). Svetniki so volili najvišje mestne uradnike, med drugim župana (ki ga je imela samo Ljubljana in nekaj štajerskih mest) in mestnega sodnika. Navadno je notranji svet predlagal kandidate za sodnika, člani zunanjega sveta in ožje občine pa so izmed njih enega izvolili.

Člani svetov in ožje občine so se v začetku menjavali, šele pozneje so bili dosmrtni. V mestu je tedaj dejansko vladalo le še nekaj družin, po večini patricijskih. Nekatere izmed njih so se zaradi svojega bogastva in s pomočjo rodbinskih zvez s kakšnim plemenitašem priborile celo tako daleč, da jih je sprejelo medse fevdalno plemstvo.

Mestno prebivalstvo Mesta na Slovenskem so bila v srednjem veku še zelo majhna. Le večja so imela nad 1000 in le redka med temi nad 2000 prebivalcev (Ljubljana, Trst); večina je imela komaj po nekaj 100 ljudi. Mestno prebivalstvo je bilo zelo pisano. Ob morju se je ohranilo precej starega romanskega ljudstva, po mestih v notranjosti pa je bilo poleg domačinov precej tujih priseljencev, zlasti iz nemških dežel in iz Italije. Med trgovci je bilo tudi nekaj Židov (šele ok. l. 1500 so Žide iz naših mest pregnali).

Ovire trgovine Skozi slovenske dežele so že takrat vodila zelo važna prometna pota; iz Italije (Benetk) proti Dunaju in dalje na Češko, ali iz Ogrske in Hrvatske ter Slavonije proti morju oz. proti Italiji. Vendar pa v tistih časih ni mogel vsak trgovati, kakor bi sam hotel. Nešteto je bilo raznih mitnic, kjer so morali trgovci plačevati najrazličnejše davke: pri prehodu čez most (mostnina), pri prehodu skozi mesto; deželni knez, pa tudi nekateri fevdalci so smeli na meji svojih posestev pobirati »carino«.

Mestni privilegiji Se huje pa so ovirale trgovino »posebne pravice« (privilegiji), ki so jih imela posamezna mesta; bilo jih je toliko, da bi težko še rekli, da je bila trgovina v tistih časih svobodna. Tako na pr. trgovec, ki je potoval skozi deželo, največkrat ni smel po najkrajši poti, ampak je moral skozi to ali drugo mesto; iz mesta je smel dalje šele, potem, ko je določeno število dni tam prodajal svoje blago. Včasih zaradi tega sploh ni mogel prinesiti blaga, kamor je nameraval. Tudi blaga ni bilo mogoče kupiti, kjer bi kdo sam hotel; nekatere vrste blaga si lahko kupil samo v določenih krajih. Ponekod so smeli tuji trgovci blago prodajati samo na

debelo; posebne mestne pravice so namreč zagotavljale na-
drobno prodajo domačinom. Kakšno tako posebno pravico je
imelo skoraj vsako mesto. Dajali so jim jih deželni knezi ali sam
cesar. Vsak je namreč hotel, da bi šlo čim več prometa skozi
njegovo deželo, skozi njegovo mesto, saj je imel od tega tudi
sam lepe dohodke.

Velike privilegije je imela n. pr. Ljubljana. V veliki meri se
je imela prav njim zahvaliti za uspešen razvoj. Samo v Ljubljani
so smeli tuji trgovci kupovati hrvatsko krzno; prepovedano jim
je bilo, da bi šli sami skoz Ljubljano ponje na Hrvaško. Trgovske
karavane, ki so potovale skoz Ljubljano iz Italije, so morale v
Ljubljani prodajati svoje blago 6 tednov, preden so smele naprej.
Po drugi strani pa je smel ljubljanski trgovec, ki je prišel v
Benetke, prodati svoje blago samo na določenem prostoru, a se
ni smel vrniti z denarjem, ampak je moral kupiti v Benetkah
drugo blago.

Stanovi na Slovenskem

Pomen malega plemstva S Celjani je propadla zadnja velika fevdalna
družina, ki je lahko resno ogrožala habsbur-
ško prevlado na slovenskih tleh. Toda boj med deželnim kne-
zom — Habsburžanom in fevdalci s tem ni bil dobojevan. V
teku dolgotrajnih bojev med velikimi fevdalnimi družinami za
slovenske pokrajine sta namreč izdatno zrasli moč in ugled
malega plemstva; tudi najmočnejši fevdalci bi težko upali na
uspeh, če bi ga ne imeli na svoji strani.

Plemstvo kot stan Plemstvo se je svojega pomena iz dneva v
dan bolj zavedalo. Čutilo je, da posameznik
izmed njih ne pomeni mnogo, da pa je močan, če je povezan z
ostalimi pripadniki svojega stanu. Zato nastopajo plemiči po
posameznih deželah vedno bolj strnjeno. Prizadevajo si dobiti
pravico soodločanja pri upravljanju dežele in doseči, da bi jih
deželni knez moral upoštevati ter se ozirati na njihove želje.

Pravice plemi-škega stanu V teku dolgih bojev za prevlado na slo-
venskih tleh si je plemstvo počasi res izboje-
valo prav izdatne pravice. Kdor je hotel, da ga je plemstvo
podprlo, je moral te pravice priznati. Med najvažnejše plemiške
pravice je spadalo dovoljevanje davkov. Brez dovoljenja do-
mačnega plemstva namreč deželni knez ni smel razpisati nobenih
izrednih davkov. S to pravico so držali plemiči kneza tesno v

kleščah. Brez denarja ni mogel vladati, nove davke pa so mu navadno dovoljevali samo takrat, če je ustregel kakšni drugi njihovi zahtevi. Tudi za kovanje denarja je bil potreben poseben pristanek plemstva. Prve posebne pravice je dobilo plemstvo na Slovenskem že v 12. stol., pozneje pa jih je izdatno razširilo.

Trije stanovi Zastopniki posvetnega in cerkvenega plemstva so razpravljali o svojih potrebah in so sestavljali svoje zahteve na posebnih zborovanjih. Taka zborovanja plemstva so se začela že zgodaj, a so se sčasoma vršila vse pogosteje in redneje; vladar njihovih sklepov ni mogel prezreti. V 15. stol. že govorimo o zborovanjih »stanov«. »Prvemu stanu« — visoki duhovščini — in »drugemu stanu« — posvetnemu plemstvu — se je kmalu pridružil še »tretji stan« — zastopniki mest. Z dvigom proizvodnje in razvojem trgovine se je namreč pomen meščanstva zelo povečal in meščani, ki so morali plačevati davke, so zato upravičeno želeli, da bi smeli pri upravljanju dežele tudi izreči svoje mnenje.

Deželni zbori Stanovi so zborovali najprej vsak zase; šele na koncu so se zbrali na skupno sejo, kjer so spravljali svoje želje in zahteve v sklad in jih predlagali knezu. Najprej so se zbirali stanovi po posameznih deželah na »deželnih zborih« (štajerski, koroški, kranjski deželni zbori). Pozneje pa so se vršili tudi skupni »notranjeavstrijski zbori«. Ker vladar ni mogel vladati sam, ampak so več ali manj soodločali stanovi, pravimo, da so imele slovenske dežele v 15. stol. »stanovsko ureditev«.

Stanovi niso zastopali vsega prebivalstva. Pretežna večina ljudstva — podložniki, pa tudi redki svobodni kmetje, ki so se še ohranili — so bili še vedno brez vseh pravic. Tudi po mestih večina prebivalstva ni mogla vplivati na sklepe stanov, ker so meščanski »stan« zastopale skoraj redno samo bogate patricijske družine.

Odnosi med stanovi A tudi trije stanovi sami med sabo niso bili enotni in ne enakopravni. Prva dva stanova sta se čutila visoko vzvišena nad meščani in sta gledala nanje s prezirom. Plemič tedanje dobe je bil prepričan, da se že po krvi loči od ostalega ljudstva; po njegovih žilah se je namreč pretakala »plava« kri, medtem ko je bila kri meščanov še vedno kakor tlačanska »rdeča«. Zato so smatrali v visokih

plemiških družinah sicer redke poroke med plemiči in meščankami za oskrunjenje dragocene plemiške krvi. Plemstvo je sodelovalo s tretjim stanom le zato, ker ni moglo prezreti njegovega gospodarskega pomena in bogastva.

Meščani so dobro čutili, da jih plemstvo zapostavlja. S svojim življenjem in vedenjem so hoteli dokazati, da niso manj vredni od njih. Bogate meščanske družine so si gradile palače, ki so bile mnogokrat razkošnejše od plemenitaških. V vsem so posnemali plemiče; mnogi so celo govorili kakor plemiči nemško, čeprav so bili slovenskega rodu. Sicer pa je večina prebivalstva — zlasti še velja to za manjša mesta in trge — navadno govorila slovensko.

Položaj kmeta in nastanek enotnega podložniškega stanu

Kolonizacija v višinah Do 12. stol. so bili na Slovenskem že vsi ravninski in laže dostopni deli gosto poseljeni. Ker pa se je prebivalstvo še vedno množilo, so si morali ljudje iskati prostora za nove naselbine v višjih legah. Zlasti v 13. in 14. stol. so nastajale zato po višjih, hribovitih krajih nove vasi, zaselki in številne samotne kmetije. V njih so se naseljevali po veliki večini slovenski kmetje, kmečki sinovi, ki jih domača kmetija ni mogla več preživljati, pa so si morali zato izsekavati gozdove ter si poiskati prostora za nove kmetije.

Položaj novih kolonistov Fevdalcem je bilo všeč, če so nastajale nove kmetije in naselbine, saj so jim prinašale nove dohodke. Zato so kolonizacijo podpirali s tem, da so od lastnikov novih kmetij zahtevali manj tlake in dajatev. To je privabljal še več kmetov, da so krčili gozdove in se naseljevali v višjih legah. Njihov položaj je bil res ugodnejši kakor onih v starih vaseh. Ker so imeli manjše obveznosti, jim je več ostalo od pridelka; zato pa so se tudi bolj trudili, da so čim več pridelali.

Opustitev pridvornega gospodarstva Fevdalci so se počasi prepričali, da dobe od kmetov, ki jim puste več svobode pri obdelovanju zemlje, več kakor od »hlapcev« in »dekel« na svojih pridvornih posestvih. Tem namreč ni bilo na tem, da bi polja bolj obdelovali, ker njim samim od tega ni nič ostalo. Zato so začeli fevdalci pridvorna posestva opu-

ščati. Zemljišča okoli dvorov so rajši razdelili na kmetije, ki so jih oddajali v obdelovanje podložnim kmetom. Graščaki ōd tedaj niso več potrebovali toliko tlake. Dobivali pa so zato od svojih novih kmetij več *dajatev v naravi*. Iz raznih vrst odvisnih kmetov, od hlapcev pa do »praznikov« (gl. str. 74) se je tako počasi razvil enoten podložniški stan, ki je imel po vsem Slovenskem približno enake dolžnosti in dajatve. Obveznosti so bile napisane v knjigah, ki so se imenovale urbarji. Razkroj pridvornega gospodarstva se je na Slovenskem zaključil v 13. stol.

Izboljšanje položaja za kmeta Zaradi vseh teh sprememb se je položaj velikega dela slovenskega kmečkega ljudstva od 13. stol. dalje precej izboljšal. Obveznosti so bile zapisane, kar pa je kmet pridelal več, je ostalo njemu. Zato so kmetje z večjo ljubeznijo obdelovali zemljo in tudi več pridelali kakor prej.

HRVATJE V DOBI RAZVITEGA FEVDALIZMA

Zmaga fevdalnih odnosov na Hrvatskem. Nastanek velikega fevdalnega plemstva

Fevdalni odnosi v primorju Ob združitvi Hrvatske z Ogrsko l. 1102 je bila Hrvatska še vedno izrazita država zgodnje fevdalne dobe. Fevdalni odnosi so tedaj že prevladovali nad rodovno-plemenskimi predvsem v hrvatskih obalnih pokrajinah. Tam je bilo politično središče države, tam je bil kraljev dvor in obsežna kraljevska posestva z odvisnimi kmeti, tam je bila po večini tudi posest fevdalnega dvorskega plemstva in cerkve. K hitrejšemu gospodarskemu razvoju in uvažanju fevdalnih odnosov v primorju so pripomogli tudi vplivi iz tujine, ki so prihajali na Hrvatsko zlasti preko dalmatinskih mest.

Zmaga fevdalnih odnosov v Slavoniji Na tleh med Gvozdom in Dravo — za to pokrajino se je v 12. stol. uveljavilo ime *Slavonija* — pa je bilo ob koncu 11. stol. rodovno-plemensko življenje še vedno močno. Še so tam živeli svobodni rodovi in plemena, čeprav so bili marsikje župani in rodovni starešine že dedni in niso bili več voljeni kakor nekoč. Odkar je Slavonija prišla v sklop novega ogrsko-hrvaškega

kraljstva (po l. 1102), pa so fevdalni odnosi tudi tam hitro zmagovali nad rodovno-plemenskimi. Ogrsko-hrvatski kralji so imeli v deželi ogromno posestev in kmete na njih so spremenili v podložnike. Mnogo zemlje so dobili od kralja madžarski fevdalci, tako cerkveni kakor posvetni. Po zgledu tujcev so tudi domači »plemiči«, razni župani in starešine, začeli smatrati župe za svojo pravo posest in so od prej svobodnih kmetov zahtevali tlako in dajatve. Mnogim županom je kralj potrdil njihove »pravice« in so tako postali kraljevi vazali — fevdalci. V 12. stol. so se v Slavoniji poleg plemenskih žup z voljenimi župani že pojavile »županije«, velike upravne enote, ki so jih vodili od kralja imenovani ali potrjeni »župani« - fevdalci. Ti župani-fevdalci so bili seveda nekaj čisto drugega kakor nekdanji župani, voditelji svobodnih plemen.

Boji za Dalmacijo Vse 12. stol. so imeli ogrsko-hrvatski kralji velike vojne. Deloma so morali braniti svoje meje, pogosto pa so tudi sami napadali. Ostre in dolgotrajne boje so imeli z *Benečani*, ki so se hoteli za vsako ceno obdržati na dalmatinski obali, katere so se polastili že pred letom 1102, ko je bila hrvatska država v težkih krizah. Mesta so v teku stoletja večkrat menjala gospodarja; posebno za posest Zadra je preteklo mnogo krvi. Na kraju pa so mesta in otoki vendarle ostali v sklopu hrvatske države.

Boji na slov. mejah, v Bosni in Srbiji Madžari so se v 12. stol. bojevali tudi na slovenskih mejah. Na tej strani pa niso imeli uspeha. Fevdalci s Slovenskega so njihove napade ne samo uspešno odbijali, ampak so ogrsko in hrvatsko mejo celo potisnili proti vzhodu: preko Slovenskih goric do Mure, s spodnje Krke na greben Gorjancev, v Beli Krajini pa prav do Kolpe (gl. zemljevid str. 119). Tudi ogrski napadi na Bosno in v severno Srbijo niso rodili pravega sadu; ogrski kralji so se po vdoru v Bosno sicer začeli nazivati »kralje Rame« (1137), toda v deželi se niso mogli obdržati.

Boji z Bizantinci Najnevarnejši nasprotnik ogrsko-hrvatskega kraljstva so bili v 12. stol. vsekakor Bizantinci. Cesar *Manuel* (1143—1180) je bil zadnji od velikih bizantinskih osvajalcev, ki so skušali obnoviti nekdanjo veličino rimskega cesarstva. Res se mu je posrečilo osvojiti skoraj ves

Balkanski polotok. Polastil se je srbskih dežel Raške in Zete, zasedel je Bosno, nato pa je udaril še na Hrvatsko in jo do reke Krke z dalmatinskimi mesti in otoki vred pridružil svoji državi. Šele po Manuelovi smrti so ogrsko-hrvatski kralji spet pregnali Bizantince iz Hrvatske in Dalmacije.

Velike fevdalne družine V teh vojnah se je fevdalno plemstvo posebnostno na Hrvatskem zelo okrepilo. Njegov pomen je rasel. Brez pomoči domačega plemstva bi kralji ne zmogli vseh nevarnih nasprotnikov. Da bi si pridobili ali ohranili njihovo pomoč, so kralji nekaterim plemiškim družinam poklanjali v fevd cele župe. Tako so dali knezom *Krškim* (z otoka Krka), za katerih naklonjenost so se potegovali tudi Benečani, v fevd celo modruško župo in pozneje še Vinodol; s tem so položili trden temelj ene najmočnejših hrvatskih plemiških družin, ki se je pozneje imenovala *Frankopanska*. Bribirskim županom iz rodu *Šubičev* je kralj potrdil posest bribirske župe. Župani iz rodu *Baboničev*, poznejših *Blagajskih*, pa so dobili v dedno posest ogromna zemljišča med *Uno* in *Sano*. Tako se je tudi domače plemstvo spreminjalo v velike kraljeve vazale. Nižji plemiči na njihovih fevdih so bili seveda od njih odvisni. Delitev fevdalcev med velike in male je postajala vedno ostrejša in iz dneva v dan je naraščala napetost med njimi. Svobodni kmet pa je bil v 12. stol. na Hrvatskem le še izjema; po vseh hrvatskih deželah so prevladali fevdalni odnosi in kmetje so bili spremenjeni v podložnike.

Naraščajoča moč velikih fevdalcev. Zlata bula

Osamosvajanje velikih fevdalcev Čeprav so nekateri fevdalci gospodarili nad celimi pokrajinami, večini od njih ni bilo zemlje nikoli dovolj. Vsak izmed njih bi hotel biti čim bolj samostojen. Čim močnejši je bil, tem manj se je brigal za kralja in njegove odločbe. Dokler je bilo še kje kaj svobodnih kmetov in kmečkih občin, so jih posamezni fevdalci napadali in vključevali v svojo posest; ko pa je svobodne kmečke posesti zmanjkalo, so začeli napadati drug drugega. Počasi se je v državi razvnela borba vseh proti vsem, v kateri pa so seveda zmagovali le najmočnejši. Nekateri od teh so neizmerno povečali svojo posest, manjši fevdalci pa so izginjali ali so postajali odvisni od velikih.

Fevdalcí in kralj Samovolja visokega plemstva se je še prav posebno povečala, ko je moral kralj *Andrej I.* na križarsko vojsko (1217). V njegovi odsotnosti so si veliki fevdalci delili še kraljevo zemljo. Zaman je poskušal *Andrej* po povratku dobiti svoja posestva nazaj; plemstvo se sploh ni več oziralo nanj.

Zlata bula Proti samovolji visokega plemstva se je končno dvignilo nižje plemstvo in kralja prisililo, da je izdal »*Zlato bulo*« (1222; »zlata«, ker je imela zlat pečat; tako je bila še posebej poudarjena njena važnost!). Njene določbe so zelo omejile oblast visokega plemstva pa tudi kralja. Na državne zборе so smeli odslej prihajati tudi nižji plemiči. Tam so se smeli pritožiti proti visokim plemičem in proti predstavnikom kraljeve oblasti v državi. Kraljevo moč je najtežje prizadela določba, po kateri se je smelo plemstvo upreti kralju z orožjem, če bi se Zlate bule ne držal.

Brez pristanka državnega zbora kralj po določitih Zlate bule ni smel več nalagati novih davkov. Zavezal se je tudi, da ne bo več poklanjal v fevd celih županij. Tudi najmanjšemu plemiču ni smel več vzeti zemlje in jo dati velikemu, če se ni pregrešil. O krivdi plemiča ni več odločalo kraljevo, ampak plemiško sodišče. Če plemiško sodišče ni prej ugotovilo, da se je plemič pregrešil, tudi kralj ni smel nastopiti proti njemu. Ker je plemiško sodišče ponavadi štitalo plemiče, je bilo kraljevo sodišče proti njim brez moči. Do tedaj je moral vsak vazal služiti v vojski kralju; po Zlati buli pa je moral kralj vazale plačati, če jih je potreboval v vojski izven državnih meja.

Zlata bula je veljala za vso Ogrsko in Slavonijo, ne pa za Hrvatsko. Zato so se posebno v hrvatskem primorju boji med plemiči še kar naprej nadaljevali. Poleg Frankopanov in Šubičev sta se dvignili do velike moči še dve plemiški družini: *Svačići* v cetinjski župi in *Kačići* v Omišu. Ta četvorica močnih fevdalcev se za kralja ni več zmenila.

Bela III proti plemstvu Prvi vladar, ki se je upal odločneje nastopiti proti visokemu plemstvu, je bil *Bela III* (1235—1270). Zahteval je od plemstva, naj mu vrne kraljeva posestva, ki si jih je prilastilo za vlade njegovega prednika *Andreja I.* Mnogo izgubljene zemlje je res dobil nazaj. Da bi že na zunaj pokazal svoje dostojanstvo, ni več dovolil, da bi plemiči v njegovi navzočnosti sedeli. Svoje želje so morali odslej javljati pismeno; nič več niso smeli z njimi pred kralja

z oboroženim spremstvom, ki je prej kralje velikokrat tudi z grožnjami prisililo, da je prošnjam ugodil.

Kronanje s sveto- Bela III je bil prvi Arpadovič, ki je prekršil štefansko krono pogodbo iz l. 1102 in se je dal v Stolnem Belem gradu z ogrsko kraljevsko krono »sv. Štefana« okronati obenem za ogrskega in hrvaškega kralja (krona se je imenovala »svetoštefanska«, ker jo je dobil iz Rima ogrski kralj Štefan, ki je Madžare ok. l. 1000 pokristjanil in so ga zato razglasili za svetnikal). Od tedaj so ogrski kralji redno opuščali posebno kronanje s hrvaško kraljevsko krono v Bio-gradu.

Dva bana in herceg Bela III je določil, naj imata Hrvatska z Dalmacijo oziroma Slavonija vsaka svoj sabor in svojega bana. Nad obema banoma je bil herceg, ki je bil navadno član kraljevske družine. Največkrat je bil to prestolonaslednik; ker je bil okronan že pred smrtjo vladajočega kralja, so ga imenovali tudi »mladega kralja«.

Mongolski naval in njegove posledice na Hrvatskem.

Razvoj mest

Že se je zdelo, da se bo Beli III posrečilo pritisniti moč ne fevdalce ob tla in obnoviti kraljevsko moč, ko je pridrlo nad državo nepričakovano novo zlo — Mongoli.

Džingistan V začetku 13. stol. je povezal Džingiskan plemena po Mongoliji v trdno disciplinirano vojaško enoto. Mongoli so živeli do tedaj skromno pastirsko življenje; z velikimi čredami govedi, konj in drobnice so se selili iz kraja v kraj, iščoč boljše paše. Stalnih bivališč niso poznali. Živeli so po šotorih, ki so jih imeli večkrat kar na vozih.

Mongolska osvajanja Džingistan je prikazal revnim mongolskim pastirjem bajna bogastva sosednih dežel in jih pozval, da si jih osvoje. Tako so se začele silne napadalne vojne, v katerih so mongolski konjeniki s svojo divjo hrabrostjo zlomili vsak odpor. Zagospodarili so Kitajski, vdrli na Iransko višavje in v Indijo. Z Irana so preplavili Kavkazijo in pridrli v Evropo. Ruska kijevska država se jim ni mogla upreti. Preko Rusije je mongolski val udarjal vedno dalje proti zahodu. Smrt silnega Džingistana (1227) ga ni ustavila. Njegov vnuk Batu je že napadel Poljsko in prekoračil Karpatе. Le notranji razkroj v mongolski državi sami je tedaj rešil zahodno Evropo pred Mongoli, ki so jih po enem izmed plemen začeli imenovati tudi Tatare. Ogrske in balkanske dežele pa so še morale občutiti moč stepskih bojevnikov.



Tatarski konjeniki v boju

Slika iz zač. 14. stol.

Mongoli na Ogrskem in Hrvaškem Mongoli pod vodstvom Batuja so prekoračili Karpate l. 1241 in so ob reki Šajo kar pomanjrali vojsko kralja Bele III. Brez odpora so preplavili deželo, ropali in požigali, pobijali prebivalstvo in ga vodili v sužnost.

Preko zamrle Donave so Tataři udarili na zahodno Ogrsko in na Hrvaško ter proti jadranski obali. Kralj in plemstvo sta iskala zaščite za trdnimi obzidji primorskih mest, medtem ko je preprosto ljudstvo bežalo v gozdove in hribe, veselo, če je lahko rešilo vsaj golo življenje. Šele novica o smrti Batulja je Mongole prisilila, da so zapustili Hrvaško in se preko Bosne, Srbije in Bolgarije vrnili v južno Rusijo, kjer so ustanovili državo, imenovano »Zlata horda«.

Nekaj mesecev mongolskega divjanja je spremenilo deželo v puščavo. Vasi so bile požgane, polja uničena. Zavladala je lakota in razpasle so se kužne bolezni.

Kraljevski gradovi Bela III je ob napadu sprevidel, da so se samo utrjeni gradovi in mesta lahko ubranili napadalcev. Ker je pričakoval novih napadov, je dovolil plemičem, da so si gradove utrdili in gradili še nove. Na najvažnejših mestih pa je kralj sam zidal svoje »kraljevske gradove«. Mnogo fevdalcev je s strateško važnih točk premestil v odročnejše kraje, kjer so dobili v zameno druga zemljišča. Pre-

pričan je bil, da bo s pomočjo kraljevskih gradov lahko krotil fevdalce, katerih moč je z zgraditvijo novih gradov zelo narasla.

Bela III je ustanavljal tudi nova »kraljevska mesta«, tako na Hrvatskem Samobor, Križevce in Gradac, iz katerega se je pozneje razvil Zagreb. Ker so bila obdana z obzidji, naj bi bila mesta obrambne postojanke pred vsakim napadom. Ta mesta — prva mesta v notranjščini dežele so se razvila že nekaj desetletij prej — so torej nastala mnogo bolj iz vojaških potreb kakor iz gospodarskih. Zato ni čudno, če ni bilo domačega meščanstva in je moral kralj poklicati v mesta obrtnike in trgovce deloma iz tujine, posebno iz Nemčije in Češke. Nova mesta so dobila obsežne samoupravne pravice. Kralj je tudi računal, da ga bodo — podobno kakor so to storila mesta po ostali Evropi — lahko podprla proti fevdalcem.

Nadaljnji razvoj pa je dokazal, da se je Bela III motil. Mesta so se le počasi razvijala in kralj v njih ni mogel najti pričakovane opore; tudi kraljevski gradovi niso mogli odtehtati povečane moči posameznih fevdalcev. Mongolov pa na Hrvatsko ni bilo več.

Prevlada velikih fevdalcev na Hrvatskem. Šubiči

Propadanje kra- Po smrti Bele III (1270) je dosegla samovolja
ljeve moči fevdalcev višek. Za kralja se ni nihče več brigal. Dogodilo se je, da se je plemič polastil kraljice in njenega sina, ko sta potovala skozi Hrvatsko, ter ju izpustil šele potem, ko ju je kralj odkupil. Kralj ni imel moči, da bi plemiča za tako dejanje kaznoval. Plemstvo je tudi brezobzirno izrabljalo pereče vprašanje nasledstva, ki se je takrat pojavilo. V rodbini Arpadovičev namreč proti koncu 13. stol. ni bilo več moških potomcev. Z vseh strani so se takoj javili kandidati za ogrsko-hrvatski prestol, ki so dokazovali, da imajo rodbinske zveze z Arpadoviči in zato pravico do prestola. Vsak izmed njih se je hotel prikupiti domačemu plemstvu, ker se je zavedal, da bo proti njegovi volji le težko uresničil svoje želje. V tekmi za naklonjenost plemičev so ti pokazali vso svojo breznačelnost. Mnogi od njih so se dali podkupovati tudi od več strani hkrati. Nikomur ni šlo za resnično korist dežele ali za resnične »pravice« kandidata za prestol; vsak je podpiral tistega, ki mu je več nudil.

Rast Šubičev Najbolj vztrajno so se potegovali za ogrsko-hrvatski prestol *Anžujci*, francoska rodbina, ki pa je vladala v *Napoliju* v južni Italiji. Kakor nekateri drugi so tudi Anžujci trdili, da imajo pravico do Hrvatske in Ogrske zaradi svojih rodbinskih zvez z *Arpadoviči*. Anžujci so dobro vedeli, da si morajo pridobiti na svojo stran hrvatske plemeni-taše, gospodarje dalmatinske obale, če se hočejo brez težav izkrcati na Hrvatskem. Ker so bili takrat najmočnejši fevdalci v Dalmaciji Šubiči, so jih začeli obsipavati z darovi in častmi. *Pavlu Šubiču* so podelili končno v *dedni fevd vse hrvatsko obalno ozemlje od Gvozda do Neretve*; vsi hrvatski plemiči na tem ozemlju so postali njegovi vazali (1292).

Anžujci takrat še niso bili pravi kralji na Hrvatskem, zato tudi niso imeli nobene pravice, deliti hrvatsko zemljo v fevd. Toda *Pavle Šubič* je darilo vendarle sprejel; zavedal pa se je, da ga bo najlaže obdržal, če Anžujci v resnici zasedejo ogrsko-hrvatski prestol. *Andrej II.* je Šubičeve zveze s tujci ocenil kot veleizdajstvo, ni pa imel moči, da bi ga za to kaznoval. Prav nasprotno: s še večjo radodarnostjo ga je skušal odtrgati od Anžujcev in pridobiti na svojo stran. Tudi sam mu je poklonil v dedno posest iste fevde kakor prej Anžujci, povrh pa ga je še imenoval za *dednega bana na Hrvatskem* (1293).

Pavle Šubič je bil tako neomejen gospodar hrvatskega primorja. Vendar pa *Andreju II.* za to ni bil hvaležen. Dobro je čutil, da mu je podelil take časti le zato, ker ni videl druge poti, da bi se rešil Anžujcev. Ko je *Andrej II.* določil za svojega naslednika nekega Benečana, se zato *Pavle* ni pomišljal nastopiti proti svojemu »dobrotniku«. Benečan na hrvatskem prestolu bi namreč zanj in za hrvatsko primorje pomenil največjo nevarnost. Zato je pozval *Karla Anžujca* iz *Napolija*, naj pride in zasede ogrsko-hrvatski prestol. Na hrvatski obali ga je slovesno sprejel in pozdravil kot novega kralja. Že je *Karel* korakal proti *Dravi*, ko je *Andrej II.* nenadoma umrl. Brez težav je *Karel Anžujec* lahko zasedel ogrsko-hrvatski prestol (1300). Deset let pa je trajalo, preden se je *Karel* otesel tekmecev, ki so mu z orožjem izpodbijali pravico do prestola.

Šubiška »država« *Pavle Šubič* je vladal medtem v svoji »državi« popolnoma neomejeno. Uspešno je širil meje od obale globoko v notranjost. Od l. 1299 se je nazival tudi »gospodarja Bosne«; bosenski ban *Štefan Kotroman* ga je mo-

ral priznati za fevdnega gospoda. Drugo za drugim so se mu predajala tudi dalmatinska mesta. Edino Zadra ni mogel dobiti v svoje roke; mesta so se namreč v teh zmedah polastili Benečani in ga držali trdno v svojih rokah, čeprav so se jim Zadrani uprli in poklicali Pavla na pomoč. Med težkimi boji za Zadar je Pavle umrl (1312).

Obnova kraljevske oblasti na Hrvatskem za Anžujcev. Izgon Benečanov iz Dalmacije

Kralj proti fevdalcem Ko se je Karel Anžujec na Ogrskem iznebil svojih tekmecev za prestol, je šele dobil časa, da nastopi proti domačim fevdalcem in poskusi utrditi razrahljano kraljevsko moč. V zahodni Evropi, od koder so bili Anžujci doma, so se vladarji v tistem času že zelo uspešno bojevali proti fevdalni »razdrobljenosti« in proti samostojnosti posameznih velikih fevdalcev. Najboljši zaveznik pri tem so jim bila mlada in hitro rastoča mesta. Toda na Hrvatskem in Ogrskem Karel v mestih ne bi našel dosti podpore; bila so še preslaba in velikokrat sama potrebna kraljeve podpore proti fevdalcem, ki so si jih hoteli podrediti. Proti velikim plemiškim družinam je zato Karel uporabil drug način: vzpodbujal je proti njim male fevdalce in podpiral njihove zveze proti trenutno najmočnejšemu.

Zlom Šubičev Na Hrvatskem je moral Karel streti predvsem Šubiče, če je hotel obnoviti kraljevsko oblast. Ni ga pri tem motilo, da jih je pred nekaj leti prav on dvignil na prvo mesto na Hrvatskem in da so mu Šubiči pomagali na prestol. Zdaj ni več potreboval šubiške pomoči. Všeč mu je bilo, da so se hrvatski plemiči pod vodstvom Nelipiča po smrti Pavla Šubiča uprli njegovemu sinu Mladenu. Močne plemiške rodbine naj se le izčrpavajo v medsebojnem boju! Poslal je končno proti Mladenu hrvatsko banško vojsko, »da bi napravila red v deželi«. Skupno z Nelipičem je ban premagal Mladena blizu Trogira (1322).

Po Mladenovem porazu je sklical Karel hrvatsko plemstvo na zborovanje v Knin. Ker so plemiči na zborovanju ogorčeno obsodili šubiško samovoljnost, je kralj odpeljal Mladena na Ogrsko, »dokler se ne bi razmere na Hrvatskem pomirile«.

Toda Mladen se z Ogrskega ni več vrnil. Šubiška moč je bila za dolga leta zlomljena.

Benečani v Dal- Po zmagi nad Šubiči je bil najmočnejši fevdal-
maciji lec v hrvatskem primorju *Nelipič*. Kakor prej proti Šubičem, je kralj zdaj proti njemu podpiral nižje plemstvo. Državljanska vojna se je torej nadaljevala. Zmagal je končno Nelipič. Kraljeve pristaše je pognal daleč proti severu. Ni pa mogel preprečiti, da ne bi Benečani izrabili sporov med hrvatskim plemstvom. Brez večjega napora so se namreč polastili vse hrvatske obale od *Zrmanje do Cetine* razen dveh mest, *Skradina in Omiša*.

Obnova kraljeve Do miru na Hrvatskem je prišlo šele tedaj, oblasti na Hrv. ko je zasedel prestol Karlov naslednik *Ludovik Anžujec* (1342—1382). Mogočni vojvoda Nelipič je tedaj že umrl in novi kralj se je z njegovo vdovo mirno pogodil; pustil ji je velik del moževih posestev. Podobno je kralj uredil tudi odnose s Šubiči; izročili so mu svojo dalmatinsko posest, dobili pa so v zameno fevde na jugu od Siska z gradom Zrinjem; po njem so se začeli imenovati *Zrinjske*.

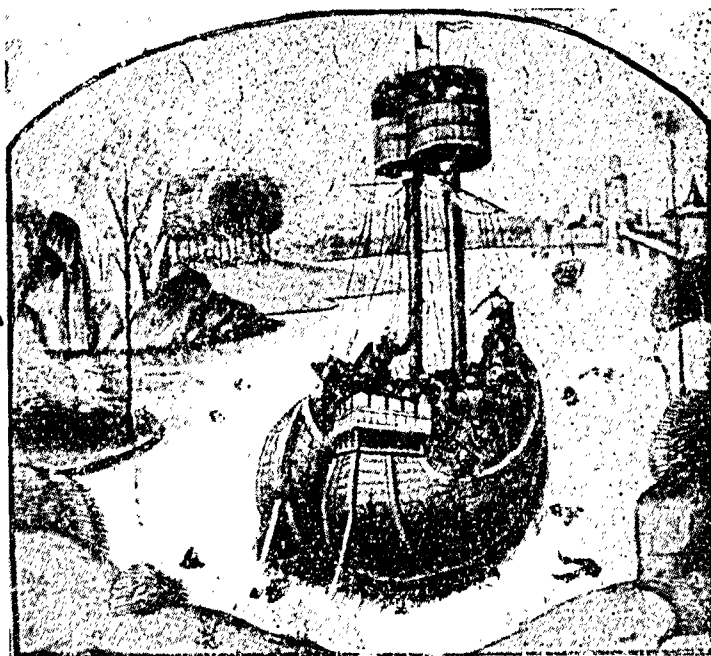
Izgon Benečanov Sporazum z najmočnejšimi plemiškimi družinami je po dolgih desetletjih spet zagotovil kralju oblast nad Hrvatsko. Toda kralja je čakala še ena težka naloga: očistiti obalo beneških vsiljenecv. Proti zvijačnemu nasprotniku je kraj uporabil zvijačo. V Zagrebu je zbiral vojsko in objavil, da namerava napasti Srbe. Kakor hitro pa je bila vojska zbrana, je udaril na Benečane. Napadel jih je preko slovenskih dežel, kjer so mu pomagali tudi Habsburžani. Tako je naglo prodril daleč v Benečijo in ogrožal same Benetke. Porazeni Benečani so morali podpisati *mir v Zadru* in izprazniti vse kraje na vzhodni jadranski obali od Kvarnera do Drača v Albaniji. (1358). Meščanstvo osvobojenih mest je bilo zadovoljno; iznebilo se je tujca, ki je oviral njihovo trgovino, da bi sam gospodarsko izkoriščal balkanske pokrajine. Celu svobodni *Dubrovnik* je spoznal velik pomen zmage nad Benečani in je prostovoljno sprejel varstvo zmagovitega Ludovika.

Anžujška V nekaj desetletjih sta tako oba Anžujca, **Ka-**
fevdalna država rel in Ludovik, obnovila na Ogrskem in Hrvatskem kraljevo oblast in enotnost kraljevine. Ko je Ludovik podedoval še poljsko kraljevsko krono (1370), je anžujška fev-

dalna država segala od *Jadranskega morja* na jugu do *Baltškega* na severu. Čeprav je bila ta država ogromna, pa zato ni bila močna. Ludovik se je posvetil poslej predvsem poljskim pokrajinam, zanemaryl pa je pri tem svoje južne dežele. Na Ogrskem in še bolj na Hrvatskem je plemstvo spet začelo dvigati glavo. Kako navidezna je bila kraljeva oblast in kako močni so bili še vedno fevdalci, se je pokazalo v polni luči po Ludovikovi smrti.

Nemiri po Ludovikovi smrti. Benečani se polaste Dalmacije

Dinastični boji — Ludovik je zapustil samo dve hčerki. Mlajšo Sigmund Jadvigo so si izbrali za kraljico Poljaki — in Ladislav hoteli so se, odtrgati od ogrskih in hrvatskih dežel! — starejša Marija pa je bila oklicana za ogrsko-hrvat-



Boj na morju
(Nizozemska slika iz 15. stol.)

sko kraljico. Velik del hrvatskega plemstva pa ni hotel priznati ženske na prestolu; še manj je pustil, da bi se vtikal v hrvatske razmere njen mož *Sigmund Luksemburški*, ki je bil kralj češki in pozneje nemški cesar. Mnogo časa je preteklo, preden je Sigmund svoji ženi in sebi utrdil položaj na Hrvatskem; dve desetletji je skoraj nepretrgoma divjala v deželi državljanska vojna. Pod pretvezo, da se bojujejo za oz. proti Sigmundu in njegovi ženi, so plemiči razračunavali tudi med sabo. Nemiri so segali tudi preko hrvatskih meja; zlasti vneto so se vmešavali vanje Bosanci.

Benečani
 »kupijo«
Dalmacijo

V teku bojev proti Sigmundu in njegovi ženi so hrvatski plemiči ponudili ogrsko-hrvatski prestol *Ladišlavu Anžujcu iz Napolija*. Mislili so pač, da bodo svobodneje gospodarili na svojih posestvih, če bo na prestolu kralj, ki jim bo moral biti hvaležen in ki bo od njih odvisen. Prepričani so bili namreč, da se brez njihove pomoči ne bo mogel obdržati na prestolu. Ladislav se je dal rad imenovati za kralja, ni ga pa bilo volja, da bi za prestol tudi kaj tvegalo. Ves čas državljanske vojne je mirno sedel v Napoliju in čakal, kako se bo stvar iztekla. Ko je spoznal, da je njegova stvar izgubljena in da Sigmund zmaguje, pa je svoje »pravice« do dalmatinskih mest in otokov prodal za 100.000 dukatov Benečanom (1409). Benečani so že v teku notranjih bojev na Hrvatskem zasedli nekaj mest; po tej sramotni kupčiji pa so se polastili skoraj vse dalmatinske obale in otokov. Do propada beneške republike (1797) jih ni bilo več mogoče izriniti iz Dalmacije.

PRIMORSKA MESTA IN DUBROVNIK

Življenje v mestih ob jadranski obali

Starejša in mlajša mesta Mesta ob vzhodni jadranski obali, tako istrska (Trst, Koper, Poreč, Pula) kakor t. im. dalmatinska mesta so živela vedno precej drugače kakor prebivalstvo v njihovem zaledju. Deloma so bila to stara mesta že iz predslovanske dobe, ki so hotela tudi po naselitvi Slovanov ohraniti nekdanji način življenja; nekatera od njih so ustanovili begunci iz starejših naselbin, ki so bila v dobi preselje-

vanja porušena (Koper, Split, Dubrovnik). A tudi mlajša mesta, ki so se razvila včasih mnogo pozneje na slovanskih tleh (n. pr. Šibenik), so hotela živeti podobno kakor »stara« in imeti enake pravice.

Mestna samouprava Prebivalstvo po obmorskih mestih je uživalo mnogo več svobode kakor ljudstvo izven njih. Ne samo o vseh notranjih mestnih zadevah so odločali meščani sami, ampak tudi vladar — v prvih letih po naselitvi Slovanov je bil to bizantinski cesar — je bil daleč in se velikokrat niti ni mogel vtikati v vsako »malenkost«. Zato so bila taka mesta tudi politično skoraj samostojna.

Mestno življenje v prvih stoletjih Čeprav so meščani po starih primorskih mestih v viharni dobi preseljevanja ohranili svobodo, pa se je tudi zanje življenje zelo spremenilo. Staroveško gospodarstvo je bilo dokončno uničeno, propadla je proizvodnja in mednarodna trgovina. Mesta, prej središča obrtniške delavnosti in trgovine, niso imela več nekdanje suženjske delovne sile in niso imela več česa prodajati. Meščani so se morali v večji meri oprijeti poljedelstva in ribištva, če so se hoteli preživeti. Še vsa prva stoletja po naselitvi Slovanov so zato tudi prebivalci naših obmorskih mest živeli predvsem od poljedelstva, živinoreje in zlasti ribištva; trgovina je bila zelo skromna.

Pomanjkanje zemlje Za tako življenje pa je skoraj vsem mestom manjkalo zemlje. Mestni prebivalci so živeli stisnjeni v tesnih ulicah, njihovi vinogradi, njive in sadovnjaki pa so ležali izven mestnega obzidja. Za njihovo uporabo so morala mesta plačevati odškodnino sosednjim knezom (dalmatinska mesta hrvatskemu, Dubrovnik n. pr. pa humskemu in travunjskemul).

Razredne razlike V prvih stoletjih med meščani po posameznih mestih ni bilo velikih razlik. O mestnih zadevah so odločale skupščine, na katere so se zbirali vsi polnoletni svobodni meščani (v nekaterih mestih je bilo še vedno precej sužnjev, ki so bili last posameznih meščanskih družin!). Ščasoma pa je ta enakost med meščani prenehala. Iz množice meščanov so se izločili posamezni bogataši, ki so si počasi pridobili več zemlje in postali veleposestniki ali lastniki številnih hiš; zemljo so jim obdelovali koloni ali ponekod — zlasti pozneje — celo podložniki. V 10. in 11. stol. so se meščani že po

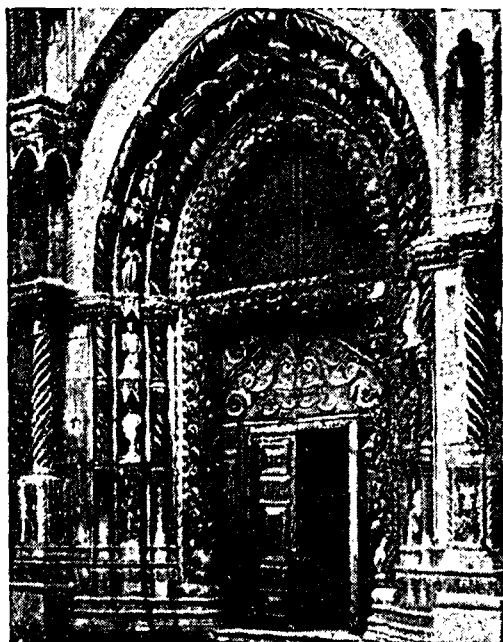
vseh primorskih mestih ob naši obali delili v dva strogo ločena razreda. Zgornji razred »gospode« je živel po zelo razkošnih palačah. Mnogi od njih pa niso bili samo zemljiški in hišni posestniki; izkoristili so naraščanje proizvodnje in trgovine, ki se je prav v 11. in 12. stol. hitro razmahnila, ter so se začeli na debelo ukvarjati s trgovino. Postali so sčasoma veliki prekupčevalci, ki so neredko vozili blago na svojih ladjah. Ta vrhnja plast po mestih ni hotela z ostalimi meščani nobenih stikov več; celo poroke med njimi so bile prepovedane. Nikogar izmed ostalih meščanov niso več sprejeli medse. Navadno imenujemo te mestne plemenitaške družine — kakor v starem Rimu — »patricijske«. V zgornji razred je spadala tudi številna duhovščina, posebno prelati in škofje, ki so bili skoraj po vseh mestih. Za vse ostalo mestno prebivalstvo pa se je uveljavil enostavno naziv »ljudstvo« (hrv. »puk«).

Mestna uprava Patricijske družine so si kmalu prisvojile tudi vso politično oblast v mestu. Namesto skupščine vseh svobodnih je prevzel oblast »Veliki svet«, t. j. skupščina vseh polnoletnih moških članov zgornjega razreda. Odslej je Veliki svet volil iz svoje srede kneza, najvišjega predstavnika mesta in mestne uprave, kakor tudi ostale visoke uradnike, tako mestnega sodnika. Tudi »Mali svet«, ki je izvrševal sklepe Velikega sveta in kneza, je bil sestavljen izključno iz članov zgornjega razreda. Staro skupščino vseh svobodnih meščanov so sicer nekaj časa ob redkih prilikah še sklicevali, najrajši če je bila kakšna stvar toliko kočljiva, da so patriciji neradi sami prevzeli odgovornost zanjo. Pozneje pa so tudi to opustili.

Novo trgovsko plemstvo Trgovina ni bila predpravica zgornjega razreda. Tudi ostali meščani so trgovali, tudi med njimi so si nekateri pridobili veliko premoženja, imeli so lepe palače in svoje ladje. Toda patriciji jih niso več sprejeli medse. Po drugi strani pa so se ti novi bogataši čutili vzvišene nad revnim prebivalstvom, ki je tičalo tem globlje v revščini, čim bolj so drugi bogateli. V dalmatinskih mestih so novo plast bogatih trgovcev začeli imenovati »gradjane«.

Razredni boji v mestih Med patriciji in gradjani je prišlo kmalu do sporov. Gradjani so se pritoževali, da jih patriciji, ki so imeli v rokah mestno upravo, previsoko obdavču-

jejo. Zahtevali so, naj tudi patriciji plačujejo davke, zahtevali, da bi bili soudeleženi pri upravi mesta in še posebej pri upravljanju z mestnimi dohodki. V boju proti patricijem je nastopalo vse mestno prebivalstvo enotno (»građjani i puk«). Toda skoraj nikjer niso patriciji popustili ničesar prostovoljno. V



Portal bazilike v Šibeniku,
eden najlepših primerov srednjeveške umetnosti v Dalmaciji

mnogih mestih so zlasti v 13. stol. in naprej divjali težki boji, ki so jih neredko izkoriščali sosede (Benečani!). Sele po več sto letih je bila v nekaterih mestnih občinah strta premoč patricijskega plemstva. Toda nikjer niso mogle široke plasti meščanstva, ki so si zmago priborile, zmage tudi izkoristiti. Skoraj redno so si po zlomu patricijev še pred kratkim tako sovražne sile starih patricijev in bogatih građjanov podale roke

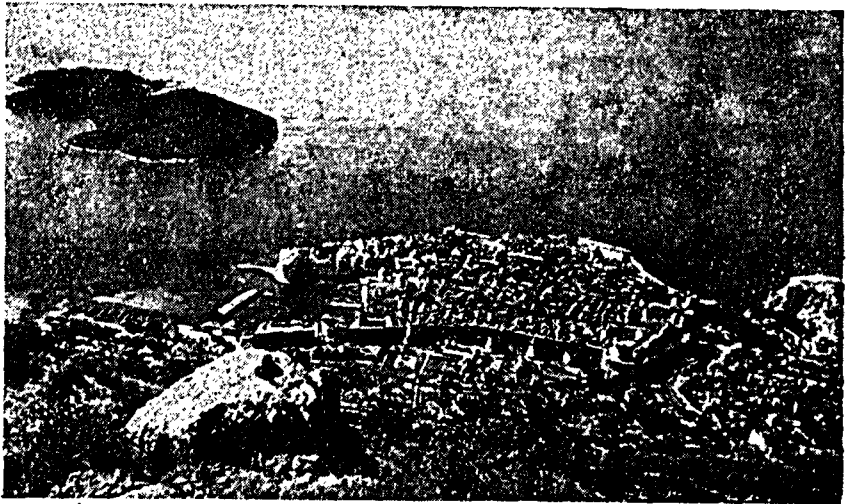
ter stvorile novo mestno aristokracijo. Boj se je vršil v vsaki občini posebej, tu malo prej, tam pozneje; v glavnih obrisih pa je bil razvoj zelo podoben in izid boja enak.

Meščani po narodnosti Prebivalstvo mest ob Jadranu je bilo ob času slovanske naselitve po večini romansko. Kaj kmalu pa so se začeli v mesta naseljevati Slovani iz okolice. Slovani so najprej nosili v mesta na trg; mnogi so se razvili pri tem v trgovce ali obrtnike, mnogi so prihajali tudi kot služinčad. Kakor hitro si je Slovan v mestu pridobil hišico ali drugačno nepremičnino, od katere je bilo treba plačevati davek, pa je navadno že postal meščan z vsemi pravicami. Zato so v nekaterih mestih Slovani že kaj kmalu prevladali nad starim prebivalstvom, posebno med nižjimi sloji. Mnogi pa so si s svojo podjetnostjo že zgodaj utrli pot tudi med patricije. (Že iz 10. in 11. stol. so n. pr. ohranjena slovanska imena knezov v Zadru in Splitu, še pogosteje pa v manjših mestih!). Teže kakor v dalmatinskem primorju se je slovansko prebivalstvo uveljavilo v istrskih mestih, ki so bila stoletja pod vladno Be-
nečanov.

Gospodarski razvoj in pomen Dubrovnika

Od vseh mest na jadranski obali se je v srednjem veku razvil v najmočnejše gospodarsko središče mali Dubrovnik. Do 11. stol. se zgodovina Dubrovnika bistveno ni ločila od zgodovine drugih dalmatinskih mest. Tudi Dubrovčani so se vozili na morje ribarit, izven mesta pa so imeli sadovnjake in vinograde. Ljubosumno so čuvali svobodo pred vsakim napadom in pri tem dosegli, da je bilo mesto resnično skoraj popolnoma samostojno; Bizantinci jih pri tem niso ovirali.

Posredovalna trgovina Od 11. stol. dalje pa je pomen Dubrovnika hitro naraščal. Dubrovčani so se namreč začeli v mnogo večji meri ukvarjati s trgovino. Več stvari jih je privedlo do tega: pomanjkanje zemlje in njena nerodovitnost, gospodarsko dviganje dežel v njihovem zaledju (v Srbiji in Bosni), obnavljajoča se trgovina po Sredozemlju in ne nazadnje njihova podjetnost. Svojega blaga Dubrovčani niso imeli na prodaj. Obrt v mestu še ni bila posebno močno razvita in je komaj krila domače potrebe. Dubrovčani so torej prevzeli vlogo trgovskega posredovalca med deželami ob Sredozemlju in pokrajinami v notranjosti polotoka.



Dubrovnik s srednjeveškim obzidjem in pristaniščem
Pred mestom otoček Lokrum

Trgovinske pogodbe Tako trgovanje pa je bilo v tistih časih precej tvegano. Niti na morju, a še manj na suhem ni bil trgovec s svojim blagom varen. Zato so si Dubrovčani zgradili močno ladjevje. Varnost trgovanja po suhem pa so si skušali zagotoviti s pogodbami, ki so jih sklepali z balkanskimi vladarji. Že v 12. stol. so imeli Dubrovčani take pogodbe s Srbijo in Bosno. Po obeh deželah so lahko varno tvorili svoje blago, kupovali in prodajali. (Prvi pogodbi so sklenili s srbskim velikim županom Štefanom Nemanjo — 1186 — oz. bosenskim banom Kulinom — 1189).

Trgovanje po suhem Kakor drugod po Evropi tudi po Balkanu v tistih časih ni bilo pravih cest. Blago je bilo treba tovoriti. Natovorjene živali so hodile v dolgih karavanah, ki so jih spremljali poleg trgovcev oboroženi oddelki. Karavane so se zaustavljale na določenih tržiščih (mest po Srbiji in Bosni še ni bilo), kjer so prodajali in kupovali. Navadno je smel po pogodbi kupovati in prodajati najprej vladar in za njim plemstvo; šele kar je ostalo, je bilo na razpolago ostalim.

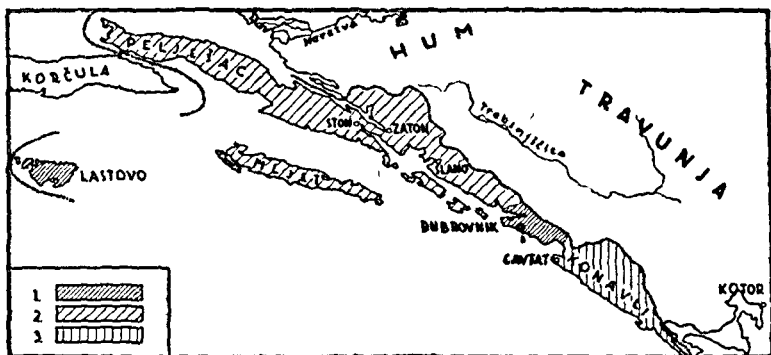
Po vseh važnejših krajih Srbije in Bosne so imeli Dubrovčani svoje stalne zastopnike. Take njihove »kolonije« trgovskih pa tudi obrtniških in zlasti rudarskih strokovnjakov so štete včasih do 100 ljudi.

Trgovsko blago Iz balkanske notranjosti so Dubrovčani izvažali živinorejske proizvode, kože, les in od 13. stol. posebno rude, ki jih je zahodna Evropa tako iskala. Dubrovčani so sami vzeli precej rudnikov v najem, posebno v Bosni. Srbijo in Bosno pa so Dubrovčani zalagali s finejšimi tkaninami, steklom, kovinskimi predmeti, orientalskim blagom pa tudi s soljo, z vinom in žitom. Važno blago so bili tudi sužnji. Dubrovnik je bil znano središče trgovine s sužnji, drug tak velik trg pa so vzdrževali Dubrovčani ob izlivu Neretve. Ladje dubrovniških trgovcev so plule do vseh sredozemskih dežel in še dalje v zahodno Evropo.

Šele v 15. stol. so začeli Dubrovčani proizvajati v velikih obrtniških delavnicah blago za izvoz tudi v samem mestu.

Zunanja politika Do 15. stol. so si Dubrovčani z nakupi, pa tudi z državniško spretnostjo izdatno razširili ozemlje svoje mestne republike (gl. zemljevidl): Medtem ko je dežela za deželo na Balkanskem polotoku padala v roke nenašitnih turških osvajalcev, je Dubrovnik ostal za svojimi mejami varen in je mirno trgoval dalje. S spretno diplomacijo in denarjem so se namreč Dubrovčani rešili turške zasedbe. Kakor so v prejšnjih stoletjih »priznavali« vrhovno oblast Bizantincev, Benečanov in nato hrvatskih kraljev, še preden bi jih kdo z orožjem prisilil, tako so proti koncu 15. stol., ko so precenili položaj in še preden so turške čete prišle do njihovih meja, »priznali« za najvišjega gospodarja sultana; v znak pokorščine in zvestobe so mu vsako leto pošiljali visoke vsote denarja, pri tem pa ohranili svobodo. Turška osvajanja so dubrovniškim trgovcem še koristila. Ker so si od sultana kupili pravico, da smejo trgovati po vseh turških deželah, se je namreč z vsako razširitvijo turške države povečalo tudi področje njihove trgovine. Zato ni čuda, če je Dubrovnik prav v 15. stol. ko ni bilo na Balkanu nobene od nekdanjih držav več, dosegel svoj največji razcvet.

In vendar je bila dubrovniška republika zelo majhna »država«. Na vsem njenem ozemlju je živelo v 15. stol. komaj ok. 25.000 ljudi; a v mestu samem samo 5.000.



Dubrovniška republika

1 = ozemlje mestne republike do srede 13. stol.; 2 = pridobitve do srede 14. stol.; 3 = pridobitve do konca 15. stol. Od tedaj so ostale meje nespremenjene do propada republike l. 1808.

Kultura

Bogastvo vodilnih dubrovniških družin je omogočilo, da so bile kulturne razmere v Dubrovniku precej ugodnejše kakor v sosednjih deželah. Od začetka 14. stol. so začeli meščani podirati stare lesene hiše in si graditi večje in udobnejše iz kamna. V teku 100 let se je Dubrovnik izpremenil iz lesenega mesta v zidano s tlakovanimi trgi in ulicami s kanalizacijo in vodovodom ter mogočnim obzidjem. Želja po čim udobnejših prostorih je mnogo pripomogla ne samo k razvoju stavbarstva ampak zlasti tudi slikarstva. Dubrovniški umetniki so imeli zelo tesne zveze z Italijo. Pomembna dela so ustvarili Dubrovčani tudi v književnosti. Višek pa je dosegla dubrovniška kultura šele v 16. in 17. stol.

SRBSKA FEVDALNA DRŽAVA NEMANJIČEV

Uveljavljanje fevdalnih odnosov v srbskih deželah

Boji med Bizantinci in Madžari V prvi pol. 12. stol. so se razvneli za posest balkanskih dežel veliki boji. V Bizancu so zavladali drug za drugim trije cesarji, ki so hoteli spet obnoviti nekdanjo rimsko državo in za vsako ceno

razširiti zlasti meje na Balkanu. Z druge strani pa so začeli pritiskati ob istem času Madžari. Odkar se je Ogrska l. 1102 združila s Hrvatsko, so se morali Madžari za balkanske razmere še bolj zanimati, kakor so se prej. Madžari so posebno pritiskali preko Save in Donave v današnjo severno Srbijo, hoteč se ob Moravi polastiti glavne poti, ki je vodila v osrčje polotoka. Na tem področju je trajala med Madžari in Bizantinci desetletja silna napetost, ki je od časa do časa prerasla v krvave vojaške spopade.

Raški župani, nasledniki Vlkana (gl. str. 105), so se ves ta čas z menjajočo se srečo ogorčeno bojevali proti Bizantincem, pri čemer so se včasih povezali z Madžari. Toda končni zmagovalec teh bojev je bil v sredi 12. stol. veliki bizantinski cesar — osvajalec *Manuel Komnen* (1143—1180). Ne samo razni srbski župani, med njimi raški, ampak tudi ogrsko-hrvatski kralj je moral odnehati. Bizantinska oblast se je spet raztegnila do Donave in Save na severu, zajela je vse srbske pokrajine, tako Raško in Zeto, Travunijo in Zahumlje; Bizantinci so zagospodovali v Bosni in Hrvatski do reke Krke s Splitom in otoki vred (prim. str. 137).

Domači knezi

Manuel je bil zadnji cesar, ki se mu je posrečilo uveljaviti bizantinsko oblast nad tako obsežnimi deli polotoka. Toda resnično »zasesti« Balkana ni mogel. Zato mu je manjkalo ljudi. Njegove čete so lahko nadzirale komaj glavne prometne črte; v njihovem goratem zaledju so še vedno vladali domači knezi. Ti so morali sicer priznavati bizantinsko vrhovno oblast, toda Bizanc jo je komaj lahko resnično izvrševal. Tudi v Raški so v sredi 12. stol. vladali štirje bratje, vsak v svojem okrožju. Najstarejši *Tihomir* je bil veliki župan, najmlajši *Štefan Nemanja* pa je bil župan v vzhodnih delih Raške.

Prodiranje fevdalnih odnosov

V novo zasedene dežele se je sprožila prava poplava zemlje lačnih bizantinskih fevdalcev. Vsak je hotel na hitro obogateti. Spet se jim je nudila prilika kakor po propadu Samuelovega makedonskega carstva (gl. str. 100). Bizantinska zasedba je še pospešila uveljavljanje fevdalnih odnosov nad rodovno-plemenskimi. Čeprav so bizantinski fevdalci bili v glavnem v dolinah pod varno zaščito vojaških posadk, je naprednejši fevdalni način proizvod-

nje hitro prodiral iz dolin tudi v gorato zaledje. Slovanski rodovni in plemenski starešine se namreč spreminjajo v »fevdalce«; deloma dobivajo tak položaj od cesarja, ki jih »postavlja« za svoje namestnike ali jim potrjuje njihovo oblast, deloma pa svojevoljno vsiljujejo prej svobodnim vaškim sretnjam razne obveznosti. Staro rodovno plemstvo se je tako spreminjalo v fevdalno in rodovno-plemenski odnosi so se umikali fevdalnim.

Osvoboditev in zedinjenje srbskih dežel pod vodstvom Štefana Nemanje

Srbske osvojitve Čim bolj so se širili v Srbiji fevdalni odnosi, čim bolj sta rasla moč in bogastvo domačega plemstva, tem bolj je pri srbskem plemstvu rasla želja, da se osvobodi bizantinske oblasti in da samo odloča o svoji usodi. Veliki župan Tihomir, podprt od domačega plemstva, je začel iskati stikov z Madžari. Toda Manuel je njegov poskus v kali zatrl. Pridrl je v Raško, ga odstavil in imenoval za velikega župana njegovega mlajšega brata Štefana Nemanjo (1168).

Združevanje srbskih dežel S tem pa se ni mnogo spremenilo. Nemanja je namreč nadaljeval bratovo politiko. Že leto kasneje je šel Manuel tudi proti njemu z vojsko, vodeč s seboj skesanega Tihomirja. Toda Nemanja je Bizantince na Kosovem polju premagal; Tihomir je v boju padel. Ta zmaga je bila za Nemanjo odločilna. Oba še živa brata sta se mu pridružila. Eden od njiju je vladal v Zahumlju. Nemanja je že mislil na Moravsko dolino in na Kosovo polje ter Metohijo. V teh smereh je gnal srbske fevdalce že sam gospodarski razvoj srbskih dežel, ki niso mogle biti večno samo »hribovske« in odrezane od svojih naravnih prometnih potov.

Nemanja v Carigradu Napad Manuelove vojske je Nemanji prekrizal načrt. Bil je premagan in ujet. Manuel ga je odpeljal v Carigrad. Tam pa se je Nemanja marsičesa naučil. Spoznal je skrite slabosti bizantinske države, spoznal pa tudi, da ne more upati na uspeh, dokler živi odločni Manuel. Cesarju je spet obljubil pokorščino, nakar mu je ta dovolil, da se je vrnil v Raško in spet zavladal kot veliki župan.

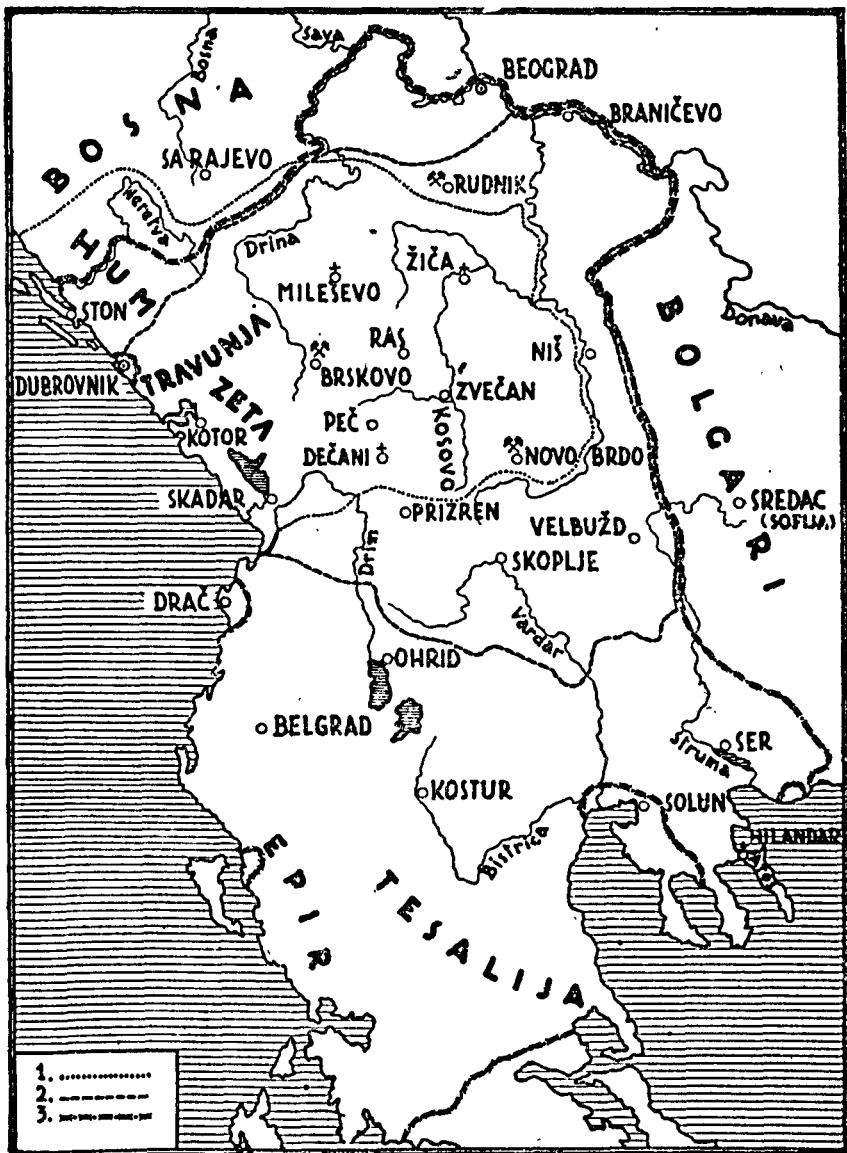
Notranja utrditev države Dokler je živel Manuel, se Nemanja ni več upiral. Tako je dobil 10 let časa, da je nastopil proti notranjim nasprotnikom države. V deželi se je bilo nevarno razpaslo bogumilstvo. Te verske struje so se oprijemali predvsem tisti, ki jim je širjenje fevdalnih odnosov jemalo svobodo. Izrabljali pa so nezadovoljstvo širokih množic vsi nasprotniki osrednje državne uprave, zlasti staro rodovno plemstvo, ki je enako kakor bogumili želelo, naj bi ostalo vse pri starem. Nemanja je sklical državni zbor, ki je na njegov pritisk pristal na najostrejše ukrepe proti bogumilom. Nemanja je nastopal z največjo okrutnostjo. Pobijal jih je, plenil posestva in jih dajal svojim ljudem. Na ta način se je vodilni razred fevdalcev v Srbiji še bolj okrepil. Bogumili v Srbiji so bili iztrebljeni; vsaj javno niso upali več nastopati.

Nova osvajanja Ko je Manuel umrl (1180), je bila Nemanjina oblast v Srbiji trdna. Naglo je udaril v Moravsko dolino in zasedel Niš, izrinil je Bizantince s Kosova in iz Metohije, prodril je preko Zete na morje in zasedel obalo od Kotora do Skadra. Srbski uspehi so v veliki meri opogumili tudi Bolgare. Pod vodstvom bratov Petra in Aséna so se dvignili in po 200 letih spet obnovili svobodno bolgarsko državo s središčem v Trnovu (1185).

Po ureditvi razmer v Carigradu so Bizantinci poslali močno vojsko proti Nemanji. Nekje ob Moravi so Srbe premagali (1190). Poraz ob Moravi je srbske osvojitve zelo zmanjšal, toda države same ni mogel več uničiti. Bizantinci so z Nemanjo sklenili mir in dali njegovemu sinu Štefanu neko svojo princeso za ženo.

Obseg države Zadnja leta svoje vlade je Nemanja preživel v miru. Meje so bile ustaljene. Na vzhodu so potekale po Moravi, na jugu pa preko Kosovega polja in Metohije do izliva Drima. Pod njegovo oblastjo so bile primorske pokrajine od Zete do Zahumlja, medtem ko so se večjega dela današnje severne Srbije polastili Madžari.

Nemanja odstopi Leta 1196 je sklical Nemanja predstavnike cerkvenega in posvetnega plemstva na državni zbor v Ras. Tam se je odpovedal prestolu in določil za naslednika svojega drugorojenca Štefana. Zadnja leta je preživel — po običaju tedanje dobe je stopil v samostan — kot menih



Srbska država v dobi vladanja družine Nemanjičev

1 = meje ob odstopu Štefana Nemanje (1196); 2 = meje ob nastopu Dušana (1351); 3 = meje carstva ob Dušanovi smrti (1355)

deloma v svoji »zadužbini« Studenici, deloma na Sveti gori, v samostanu Hilandarju, ki ga je sam obnovil in obdaril z velikimi posestvi. Tam je tudi umrl (1200).

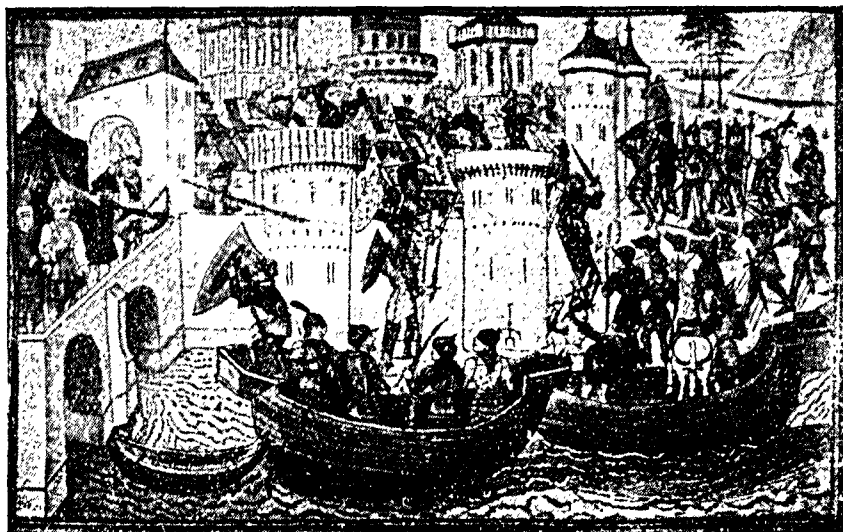
Utrditev srbske fevdalne države. Sava

Štefan in Vlkani Po smrti Štefana Nemanje se je šele prav pokazalo, koliko je bila vredna njegova skrb za notranjo okrepitev države. Država je zašla v velike težave, ki jih je povzročil Nemanjin najstarejši sin *Vlkan*. Ta namreč ni hotel priznati prestola mlajšemu Štefanu, čeprav ga je oče na državnem zboru proglasil za naslednika. Vlkani so podprli Madžari, samo da so dobili priliko, vtakniti se v srbske razmere. Štefan je bil najprej poražen, moral je zapustiti Srbijo in njegovo mesto je zasedel Vlkani. Pa tudi Arpadovič se je proglasil za »kralja Raške«. Toda vse to je bilo le začasno. Srbsko plemstvo je bilo večinoma za Štefana in to je odločilo boj v njegovo korist. Spet se je vrnil v državo in zasedel prestol, Madžari pa so bili pregnani (1205).

Po teh dogodkih je Štefan čutil, da ne bo varen, dokler ne dobi mednarodnega priznanja za svoj položaj, ki sta mu ga odrekala tako domača opozicija kakor ogrsko-hrvatski kralj. Slednji je bil tem bolj nevaren, ker je hinavsko zatrjeval, da ga proti »krivoverski« Srbiji naganja skrb za okrepitev katoliške cerkve.

Papeška politika V Rimu je bil prav tedaj na papeškem prestolu Inocenc III., eden najbolj odločnih bojnikov za enotno cerkev pod vodstvom papeža. »Papež kot božji namestnik na zemlji je vzvišen nad vsemi posvetnimi vladarji. Kakor dobiva mesec svetlobo od sonca, tako morajo imeti kralji svoj sijaj in oblast od papeža«. Tako je trdil Inocenc III.

Latinsko cesarstvo in Nikeja Inocenc III. ni mogel preboleti, da se je pravoslavna cerkev odtrgala od Rima. Zato je bil zadovoljen, ko je t. im. *četrti križarska vojska* — namesto, da bi se šla bojevat za Jeruzalem — osvojila Carigrad in ustanovila namesto bizantinskega cesarstva novo *Latinsko cesarstvo* (1204). Bizantinski cesar in patriarh sta tedaj zbežala v Malo Azijo, kjer sta se s težavo še držala v Nikeji.



Napad križarjev 1. 1204 na Carigrad
(Četrta križarska vojna; slika iz 15. stol.)

4. križarska vojna

»Križarje« za 4. križarsko vojsko so se zbirali iz raznih dežel Evrope v Benetkah. Bili so v veliki meri pustolovci, ki jim je bila verska vnaema samo krinka, da bi laže prišli do bogastva. Benečani so to dobro vedeli. Ker so čutili, da križarji nimajo denarja, da bi plačali prevoz do Palestine, so jim obljubili, da jih prepeljejo zastonj, če spotoma zavzamejo zanje Zadar. Križarji so na to gladko pristali. Niti najmanj jih ni mučila vest, da so vzeli Zadar ogrsko-hrvatskemu kralju (1202), ki je trdil, da je steber katoliške cerkve na vzhodu. Pred Zadrom pa je križarje »najel« še nečak bizantinskega cesarja; tega naj bi vrgli s prestola in njemu samemu pomagali nanj. Križarji so bili tudi s tem zadovoljni. Prišli so pred Carigrad, ga osvojili, vrgli cesarja s prestola, toda zasedli so ga sami in ustanovili Latinsko cesarstvo (1204). Razglasili so nato združitev pravoslavne cerkve z Rimom.

Srbija v katoliškem obroču

Po ustanovitvi Latinskega cesarstva je bila Srbija z vseh strani obdana od katoliških držav. Štefan je mislil, da se bo najlaže obdržal v katoliškem obroču, če dobi priznanje za svojo državo pri

papežu. Prosil ga je, naj bi mu poslal kraljevsko krono, obenem mu je javil, da je pripravljen prestopiti s srbskim ljudstvom v katoliško cerkev.

Srbija kraljevina Papež mu je rad poslal kraljevsko krono, s katero je bil Štefan kot prvi raški knez v samostanu Žiči okronan za srbskega kralja (1217); v zgodovini je zato dobil priimek »Prvovenčani«. Priznanje za kralja od strani papeža je zelo utrdilo položaj države nasproti katoliškim sosedom.

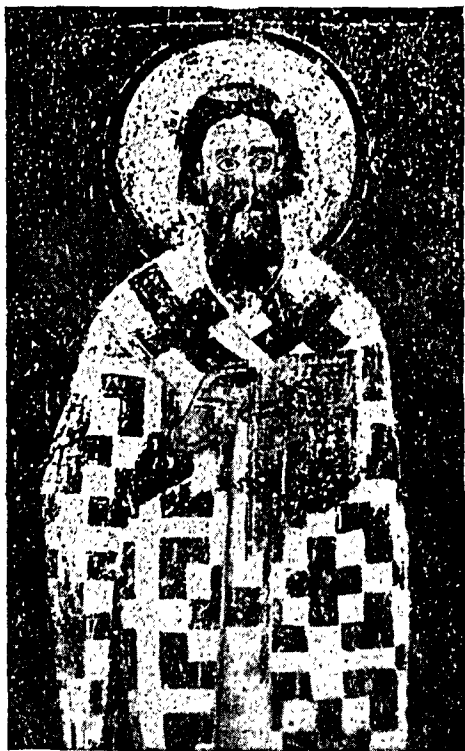
Po kronanju pa ni hotel Štefan ničesar več slišati o prestopu v katoliško cerkev. Položaj se je namreč medtem že precej izpremenil. Izkazalo se je, da Latinci niso tako močni, kakor se je sprva zdelo, poleg tega pa je bila v državi sami proti katoliški cerkvi močna opozicija.

Samostojna srbska cerkev Štefan Prvovenčani je nevarni pritisk katoliškega sveta in težavni položaj Bizantincev izrabil za pritisk na carigrajskega patriarha, ki je živel v pregnanstvu v Nikeji. Ta je končno pristal, da se ustanovi za Srbijo posebna *arhiepiskopija* (= nadškofija, 1219). Za prvega nadškofa je bil imenovan Sava, Štefanov mlajši brat, ki je že v mladih letih stopil v samostan. Samostojna srbska cerkev je bila za državo zelo važna. Ne samo zahodni, ampak tudi bizantinski vplivi z vzhoda niso mogli preko carigrajske cerkve več prodirati v Srbijo.

Sava je izbral za sedež nadškofije samostan Žičo; tudi sedem novih škofij je bilo po samostanih; Srbija namreč še ni imela mest. Vsa vodilna mesta so zasedli domačini. Grška duhovščina se je morala iz Srbije umakniti. Cerkev je dobila velikanska posestva in je postala najtrdnjša opora vladarja in fevdalnega reda. Cerkveno plemstvo je verno sodelovalo pri upravljanju države. Polnoštevilno se je udeleževalo državnih zborov, na katerih je imelo prednost pred posvetnim plemstvom.

Kulturni dvig Cerkvena posestva, posebno samostanska, so bila navadno vzorno oskrbovana. Delo podložnih kmetov jim je zagotavljalo dovolj pridelkov tudi za prodajo. Rastoče bogastvo je omogočilo tudi kulturni dvig. Lepo se je razvilo srbsko *cerkveno stavbarstvo* in *slikarstvo* (posebno po samostanih; »freske«). Samostani so bili središča obnovljene *književnosti* na domačem jeziku. Sava sam je s

svojim obsežnim književnim delovanjem — med drugim je napisal življenjepis očeta! — pokazal, kako je treba nadaljevati delo, ki so ga tako uspešno razvili Metodovi učenci, a ga je grški Ohrid v 12. stol. neusmiljeno zatrl (gl. str. 101). Mnogo svo-



Sava Nemanjić
Srednjeveška freska

jih sil je Sava posvetil vzgoji domačih duhovnikov. Savove zasluge na vzgojnem in književnem področju je srbsko ljudstvo že zgodaj visoko ocenilo in ga proglasilo za — »srbskega prosvetitelja«.

V kasnejših stoletjih se je polagoma izoblikoval v stavbarstvu ob naslonu na bizantinske vzore poseben srbski slog. Lepe uspehe je doseglo tudi slikarstvo. Razvilo se je obsežno književno delovanje na slovanskem jeziku; največ so pisali življenjepise vladarjev. Pisali so skoraj izključno samo duhovniki.

Gospodarski dvig v srbskih deželah

Napredek v poljedelstvu V dobi Nemanjičev so srbske dežele gospodarsko lepo napredovale. Napredek je bilo čutiti na vseh področjih. Poljedelska proizvodnja je naraščala posebno na fevdalnih veleposestvih, zlasti samostanskih. Povsod so uvajali triletno kolobarjenje (prim. str. 73). V sušnih predelih so marsikje skrbeli za namakanje. Ker so imeli posebno veliki fevdalci navadno na razpolago dovolj delovne sile, je na njihovih posestvih najprej lahko prišlo do delitve dela: eni so se lahko posvetili izključno obdelovanju polja, drugi vinogradom ali čebelarstvu, spet tretji živini ali obrti. Vse zgoraj naštetu je povzročilo, da je pridelek precej narastel, čeprav niso mnogo izboljšali poljedelskega orodja in je zemlja še vedno sorazmerno slabo rodila. Velika fevdalna posestva, še prav posebno samostanska, so že lahko prodajala lepe količine žita v tujino (Dubrovčanom). Samostani so bili največji in skoraj izključni proizvozniki vina v Srbiji. V primorju, kjer je bilo največ vinogradov, so dosegli, da so bili novi nasadi vinske trte prepovedani. Na samostanskih posestvih so tudi najprej gojili sviloprejko.

Dvig živinoreje Vzporedno s poljedelstvom se je lepo razvijala tudi živinoreja. Srbija je imela veliko pašnikov — ponekod so zanje neusmiljeno izsekavali gozdove — pa tudi mnogo hrastovih gozdov, v katerih so se pasle svinje. Največ živine pa so imeli Vlahi, ki so s svojimi čredami dolgo svobodno potovali po gorah in živeli nomadsko življenje. Šele po uvedbi fevdalizma so tudi Vlahi postajali odvisni od fevdalcev, ki so jih silili, da so se začeli naseljevati. Živinorejski proizvodi (maslo, sir, kože) so spadali med najvažnejše izvozne predmete srednjeveške Srbije.

Dvig rudarstva Zlasti lep gospodarski vzpon je doživela Srbija od srede 13. stol. dalje. Takrat je srbski kralj dobil v deželo rudarje — Sase z Erdeljskega, od koder jih je pregnal tatarski naval. Sasi so dobili od kralja velike privilegije. Tako so smeli brez posebnega dovoljenja sekati les v državnih gozdovih, ki so ga potrebovali za rudnike. Rudarstvo je bilo na Balkanu že v rimskih časih lepo razvito, po naselitvi Slovanov pa je domala propadlo. Sasi kot rudarski strokovnjaki so takoj začeli obnavljati rudnike, začeli pa so kopati rudo tudi v novih. Rudnik Novo brdo n. pr. se je kmalu razvil v največji srebrni rudnik v Evropi. Poleg srebrne rude so v nekaterih krajih kopali tudi železno, svinčeno, bakreno in druge; celo nekaj zlata so pridobivali. Rudniki so med drugim omogočili vladarjem, da so lahko začeli kovati dober domač denar (od 13. stol. dalje). Z njim so si lahko boljše opremili vojsko in jo izdatno povečali. Vojaška moč Srbije je prav zaradi dviga rudarstva zelo narasla.

Zunanja trgovina V 13. stol. so se trgovinske zveze Srbije s tujino zelo okrepile. Vsa zunanja trgovina pa je bila skoraj izključno v rokah Dubrovčanov. To je bilo v veliki meri krivo, da se v Srbiji ni mogel hitreje razviti domač trgovski stan. Še v 14. stol. notranje srbske pokrajine niso imele pravih mestnih naselbin, ampak le velike trge, kjer so se morale po pogodbi ustavljati dubrovniške trgovske karavane (med največjimi je bilo Brskovo ob Tari). Močnejša trgovinska središča so se razvila zlasti v rudarskih okrožjih (Novo brdo, Trepča, Rudnik, Brskovo). Prava mesta pa so bila tedaj v nemanjški državi edino ob morju (Kotor, Bar itd.) in pozneje na osvojenem bivšem bizantinskem ozemlju.

Rastoči pohlep fevdalcev Ker so se trgovske zveze širile in je bilo mogoče prodati na trgu vedno več blaga, se je polastil fevdalcev, ki so bili glavni prodajalci, nenasiten pohlep po zemlji, novi delovni sili in bogastvu. Še huje so začeli pritiskati na podložne kmete. Ledino so jim morali spreminjati v polja in pašnike, pa tudi oddajati so morali več kakor prej. Vse to pa jim ni bilo dovolj. V pohlepu po zemlji in bogastvu so pognali fevdalci državo v osvajalne vojne, ki so se s polno silo razvnele že proti koncu 13. stol.



Gračanica
zadužbina kralja Milutina na Kosovem polju

Širjenje srbske fevdalne države. Dušanovo carstvo

Milutinova osvajanja v Makedoniji Najlepša prilika za osvajanja se je ponujala srbskemu plemstvu na jugu. Tam je namreč l. 1261 dokončno propadlo Latinsko cesarstvo in Bizantinci iz Nikeje so se vrnili v Carigrad. Toda obnovljeno Bizantinsko cesarstvo je bilo slabotno in srbsko plemstvo je to slabost izrabilo. Od nekdanj je hrepenelo po bogatih bizantinskih pokrajinah. Pod vodstvom kralja *Milutina* (1282—1321) so srbske vojske vdrle na makedonska tla, se polastile *Skoplja* in v drznih sunkih prvič dosegle Egejsko morje. Na egejskih obalah se sicer Srbi niso mogli obdržati. Bizantinci so še vedno našli dovolj sile za protinapade. V njihovi vojski so se bojevali večidel tuji najemniki, zaradi česar je tudi Milutin začel najemati vojake v tujini. *Južna Makedonija* se je spremenila v

bojišče, kjer so se boji razrasli v neusmiljeno ropanje in so se vlekli še v 14. stol.; vsak je pri tem iskal predvsem svojo korist. *Severna Makedonija* pa je ostala trdno v srbskih rokah. Kralj Milutin si je Skoplje izbral za svojo prestolnico.

Boji z Bolgari V zač. 14. stol. so se zapletli Srbi v vojno z Bolgari. Potisnili so jih iz Moravske doline daleč v bolgarsko notranjost. Skupno nasprotstvo do Srbov je pripravilo Bolgare in Bizantince, da so sklenili z združenimi močmi pregnati Srbe iz Makedonije. Toda srbska vojska je napadla Bolgare, še preden so se lahko združili z Bizantinci, in jih pri *Velbuždu* uničujoče porazila (1330). Zmaga je bila tako prepričevalna, da se Bizantinci niso več upali spopasti s Srbi ter so se umaknili.

Pomen bitke pri Velbuždu Bitka pri Velbuždu je Srbom dokončno zagotovila posest Moravske doline in za daljšo dobo preprečila bolgarske poskuse, polastiti se makedonskega Povardarja. Kralj Štefan (1321—1331) je poklonil v počastitev zmage pri Velbuždu vel'kanska posestva samostanu Dečanom, ki ga je zgradil v Metohiji kot svojo zadužbino. Zaradi izredne lepote samostana in njegovega bogastva je Štefan dobil priimek *Dečanski*.

Dušanovi odnosi do sosedov Najuspešnejši predstavnik bojaželjnega srbskega plemstva na prestolu pa je bil Štefanov sin *Dušan* (1331—1355). Za njegove vlade je srbska fevdalna država dosegla največji obseg. Glavne udarce je Dušan namenil Bizantincem. Zato si je zagotovil mir z drugimi sosedi. Bosancem je priznal posest Zahumlja, ki so si ga malo prej prisvojili. Podobno je bil v dobrih odnosih z Bolgari; poročen je bil s sestro bolgarskega kralja. Madžare je moral sicer nekajkrat pregnati nazaj preko Save in Donave, vendar pa je kljub temu lahko večino svojih sil izkoristil proti Bizantincem.

Dušanove osvojitve Boji raznih strank v bizantinski državi in spletke na cesarskem dvoru so Dušanu zelo olajšale izvršitev načrtov. V teku dobrih desetih let je lahko pregnal Bizantince iz Makedonije razen iz Soluna; osvojil današnjo Albanijo, severno Grčijo in velik del srednje. Vzhodna meja njegove države je tekla ob Mesti, južna pa ob Korinskem zalivu.

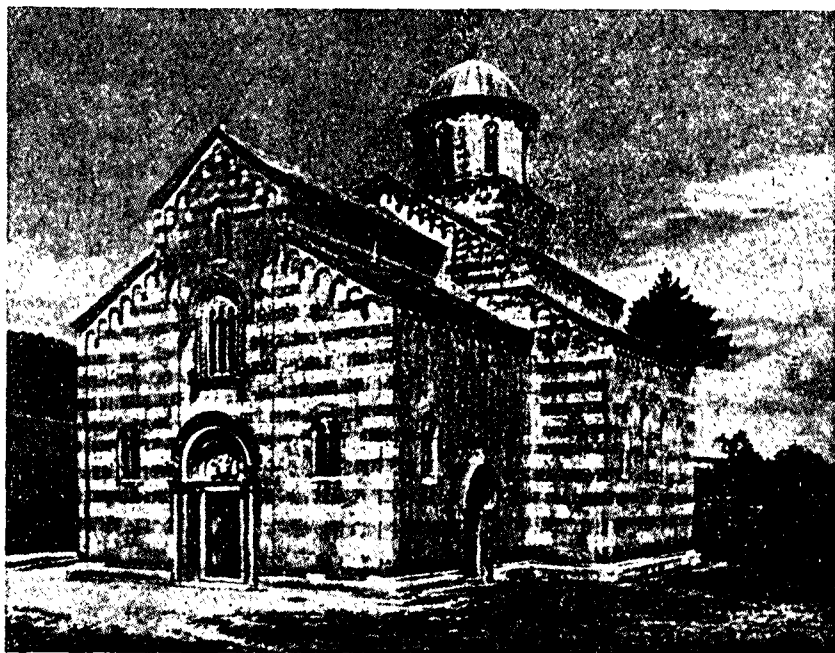
Razglasitev carstva Največja Dušanova želja pa se mu ni uresničila: ni mogel osvojiti Carigrada in zasesti prestola bivših rimskih cesarjev. Kljub temu pa je menil, da je kot gospodar večine bizantinske zemlje — še preden je bilo Bizantinsko cesarstvo do kraja uničeno — upravičen do bizantinskega cesarskega naslova. Pred srbskim državnim zborom, t. j. pred predstavniki visokega cerkvenega in posvetnega plemstva, se je l. 1346 v Skoplju proglasil za »*carja Srbov in Grkov*«. Obred kronanja je opravil vodja srbske državne cerkve, ki ga je Dušan malo prej povzdignil za patriarha.

Neenotnost carstva Novo carstvo na znotraj ni bilo enotno. Velika je bila razlika med starimi srbskimi deželami in med novoosvojenimi bizantinskimi pokrajinami na jugu, čeprav so te imele zlasti ponekod strnjeno slovansko prebivalstvo. Dušan se je bal spreminjati stari red na severu, prav tako pa si ni želel odtujiti prebivalstva na jugu z uvajanjem prevelikih sprememb; južne dežele naj bi gledale v njem pravega naslednika rimskih cesarjev in naj bi ne občutile preveč prehoda v novo državo.

Dušanov zakonik Zbližanje starih srbskih in na novo osvojenih dežel na jugu je skušal Dušan doseči med drugim s svojim zakonikom, ki je največje srednjeveško pravno delo med Južnimi Slovani. V njem je bilo staro srbsko običajno pravo spretno prepleteno z bizantinskimi zakoni. S tem zakonikom so bili fevdalni odnosi, kakor so se razvili v Srbiji v teku dolgih let, dokončno uzakonjeni.

Sodstvo Najvišji sodnik v državi je bil car sam. Sodno oblast so v njegovem imenu izvrševali sodniki, ki so potovali po svojih sodnih okrožjih. V primerih, ko ni bilo mogoče ugotoviti krivca, je zakonik določal t. im. božjo sodbo, ki je bila razširjena skoraj po vsej Evropi. Obtoženi je moral vtakniti v vrelo vodo roko ali je moral vzeti iz ognja razbeljeno železo in ga prenesti na določeno mesto. Če je ostal pri tem nepoškodovan ali so se mu opekline hitro zacelile, je bil oproščen, če ne pa obsojen.

Kazni Kazni so bile različne. Plemič je bil navadno kaznovan z globo, medtem ko so bili ljudje nižjih slojev za iste prekrške obsojeni na težke telesne kazni. Obsojencu so po zakonu lahko odsekali roko, izruvali jezik,



Samostan Dečani v Metohiji

odrezali nos ali ušesa; lahko so ga oslepili ali sežgali. Če je n. pr. plemič ubil podložnika, je moral plačati globo, če je pa podložnik samo poškodoval človeka višjega rodu, je bil kaznovan s smrtjo. Suženj ni imel nobene zaščite. Lastnik ga je lahko brez odgovornosti izrabljaj po mili volji in celo ubil.

Srbska fevdalna družba in država

Srbija — Srbija je bila v dobi Nemanjičev izrazita fevdalna država. Njeno prebivalstvo se je delilo na maloštevilni gospodujoči razred fevdalcev in na silne množice podrejenega ljudstva, ki ni imelo nobenih političnih pravic (ni moglo soodločati pri vodstvu države!). Od starega rodovno-plemenskega življenja se je sicer še marsikaj ohranilo. Še vedno

so živele »zadruga«, velike družine, ki so štejele včasih tudi po 200 članov. Še vedno so se čutile zadruga marsikje povezane v bratstva in celo plemena. Toda to niso bili več svobodni člani rodov ali plemen, ki bi še lahko odločali o svoji usodi. Vsi so bili zdaj podložni fevdalcem.

Kralj in cerkev Največji zemljiški posestnik je bil *vladar sam*. Vsa država je bila njegova last. On je delil zemljo ostalim. Izredno bogata posestva je imela cerkev. Škofje in samostanski predstojniki so bili člani *visokega cerkvenega plemstva*, ki je uživalo večji ugled kakor posvetno; na državnih listinah so se podpisovali prvi za vladarjem. Na svojih fevdih je cerkev gospodarila skoraj neomejeno. Državi ni plačevala nobenih davkov; cerkvenim knezom tudi ni bilo treba služiti v vojski.

Posvetno plemstvo Visoko posvetno plemstvo se je imenovalo »*vlastela*«. Velik del vlastelinov je gospodaril na svojih posestvih neomejeno; kralj sam je moral dobiti od takega vlastelina dovoljenje, če je hotel potovati preko njegovega ozemlja. Drugi pa so imeli fevde le začasno in jim jih je kralj lahko spet vzel. Poleg visokega plemstva je bilo v Srbiji mnogo malih plemičev - vitezov; imenovali so se *vlasteličiči*. Deloma so bili odvisni neposredno od kralja, deloma pa od posameznih vlastelinov. Vlastelini in vlasteličiči so bili fevdalci, oboji so imeli podložnike, toda med sabo so se vendarle strogo ločili. Vlastelini so se udeleževali državnih zborov, vlasteličiči pa ne.

Odvisno prebivalstvo Skoraj vse ostalo prebivalstvo je bilo odvisno. Odvisnost od fevdalne gospode pa je bila različna. T. im. »*meropahi*« so bili zelo podobni našim tlačanom. Bili so »priklenjeni na zemljo«, delati so morali — po Dušanovem zakoniku — štiri dni v tednu tlako, oddajati od pridelkov in poleg raznih posebnih obveznosti še plačevati davek državi, in to v denarju. Še mnogo slabši je bil položaj ljudi, ki jih zakonik imenuje »*otroke*«. Njihove obveznosti po zakonu sploh niso bile omejene. Gospodar jih je lahko izkoriščal po mili volji. Bili so popolna last gospodarja in zelo podobni sužnjem. Živel so kot hlapci na dvoru; včasih so imeli tudi nekaj zemlje. Seveda pa so imeli v Srbiji še v 14. stol. tudi

sužnje; vsak fevdalec in vsaka »boljša« hiša jih je imela za opravljanje domačih del.

Med ljudstvom je mnogokrat prišlo do uporov, bili pa so vedno krvavo zatrti. Dušanov zakonik je zato prepovedoval vsako shajanje kmetov. Kdor bi se udeležil takega shoda, »mu je treba porezati ušesa in požgati trepalnice«.

Vlahi V Srbiji je živel tudi zelo močan sloj živinorejcev. Zakonik jih imenuje *Vlahe*. Živinoreja je bila v deželi bolj razvita kakor poljedelstvo. »Vlahi« so živeli po planinskih pašnikih in velikokrat niso bili stalno naseljeni. Tudi Vlahi so bili odvisni od fevdalcev, a ne vsi enako. Najslabše se je godilo navadnim »pastirjem«.

Meščanstvo Med zgornjim razredom fevdalcev in množicami odvisnih je bilo še *nekaj svobodnih ljudi*, toda ne mnogo. Nekaj se je še ohranilo svobodnih kmetov. Po trgih in obmorskih mestih pa so živeli kot svobodni meščani obrtniki in redki domači trgovci. Ponekod so se obrtniki že združevali v cehe. Pomembnejšega *meščanskega* stanu pa nemanjiška Srbija ni imela. Poseben položaj so uživali tudi tuji *rudarji* — *Sasi*.

Vladar Najvišjo oblast v državi je imel vladar. Bil je lastnik zemlje, poveljnik vojske in najvišji sodnik. Pobiral je davke in koval denar; državna blagajna je bila prav za prav kraljeva blagajna. Država tedaj ni imela »glavnega mesta«. Kralj s svojim dvorom se je mnogokrat selil iz dvorca v dvorec, ki jih je imel po raznih krajih države. Z njim se je selila tudi »prestonica«.

Kralj je imel na dvoru *svetovalce*. Izbiral si jih je iz vrst vlastele. Sčasoma je ureditev srbskega dvora postajala vse podobnejša bizantinskemu cesarskemu dvoru v Carigradu. O najvažnejših stvareh, n. pr. o spremembah na prestolu, o novih zakonih, o odnosih z drugimi državami in podobno je navadno odločal *državni zbor*. Državni zbor je nadomestil nekdanjo skupščino vseh svobodnih, ki že od Štefana Nemanja dalje ni bila več sklicana.

RAZVOJ BOSENSKE DRŽAVE

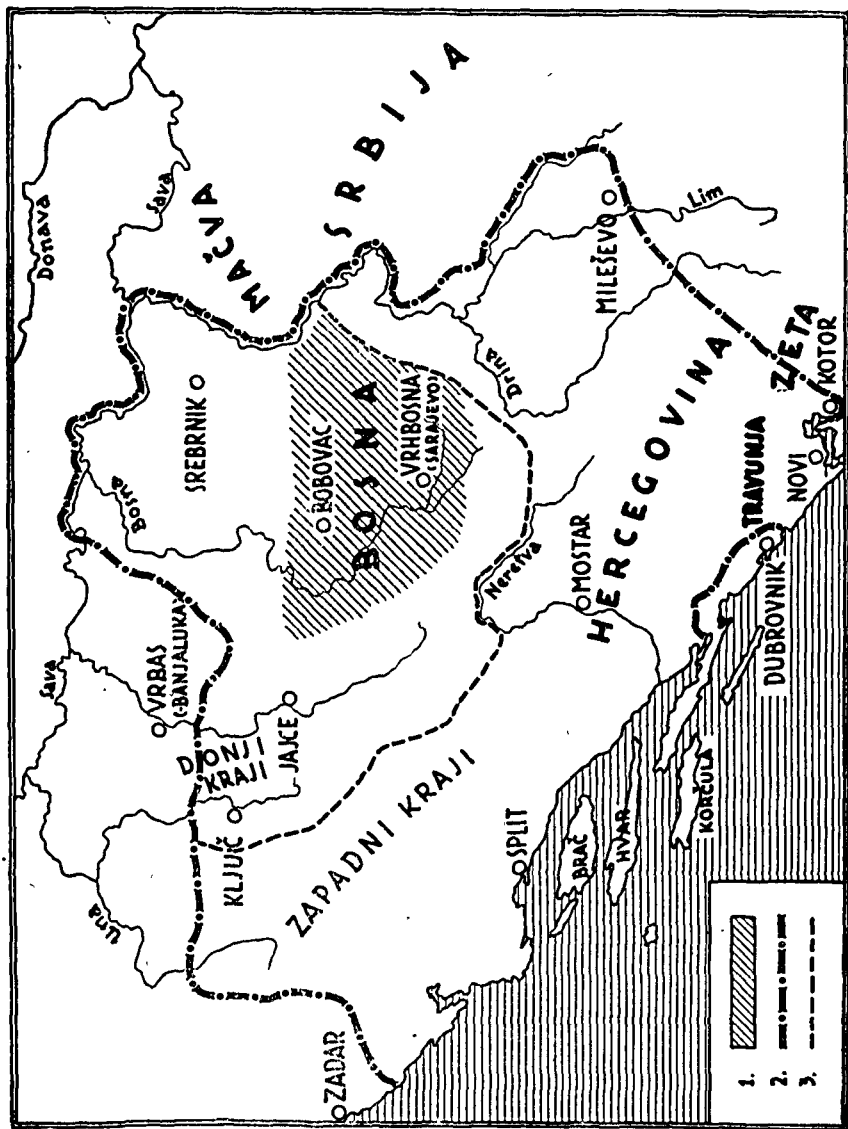
Nastanek bosenske države v 12. stol.

Bosna do 11. stol. Vse do začetka 12. stol. ne moremo govoriti o bosenski »državi«. V deželo dolgo niso mogli prodreti vplivi naprednejšega gospodarskega in družbenega življenja iz tujine, ki so od zahoda že tako zgodaj zajeli slovenske in hrvatske dežele, od vzhoda pa so preko Bolgarije in Makedonije prodirali v Srbijo. Tudi zemljepisni položaj sam po sebi je mnogo pripomogel, da so bosenska plemena v posameznih kotlinah in dolinah, ki med seboj niso imele dobrih zvez, živela ločeno drugo od drugega in da je staro plemensko življenje ostalo dalje časa živo kakor drugod. Le počasi se je zato razkrajala bosenska družba, počasi se je krepilo plemstvo in počasi so dozorevali pogoji za nastanek samostojne bosenske države.

V teku 10. in 11. stol. so si bosenske župe redno osvajali trenutno najmočnejši sosedje. Tako je bila Bosna v tem času vključena v hrvatsko, raško (Časlavovo), makedonsko (Samuelovo) in zetsko (Bodinovo) državo. Bosna je bila takrat mnogo manjša kakor je danes. Obsegala je v glavnem le porečje zgornje in srednje Bosne.

Prvi madžarski napadi Po združitvi Hrvatske z Ogrsko (1102) pa se je položaj za Bosno temeljito spremenil. Novo ogrsko-hrvatsko kraljestvo jo je oklepalo kar s treh strani. Deželo so začele takoj napadati vojske nevarnega sosedu. Leta 1137 je ogrsko-hrvatski kralj že prevzel naslov »kralja Rače« (= Bosne) in postavil v deželi za svojega namestnika — bana slavonskega plemiča *Boriča*. Odslej so se v deželi hitreje širili fevdalni odnosi. Ne samo tuji plemiči, ki so dobivali fevde, ampak tudi domače rodovno plemstvo je začelo svoje kmete siliti v odvisnost.

Osamosvojitve Bosne pod Kulinom Ban Borič se je moral iz Bosne umakniti pred bizantinskim cesarjem Manuelom (1168, gl. str. 137). Najbrž so že Bizantinci postavili v Bosni za *bana Kulina*, ki se je obdržal še tudi po Manuelovi smrti (1180), ko je bizantinska oblast v Bosni propadla in se je dežela osamosvojila. Kulin je bil tako prvi samostojni bosenski ban (do 1204), a njegova Bosna samostojna država.



Bosenska država

1 = približno ozemlje stare Bosne; 2 = največji obseg bosenske države za kralja Tvrdka I.;
 3 = Bosna za bana Kulina

Zmaga fevdalnih odnosov V Kulinovi dobi so se fevdalni odnosi že tako razširili, da so prevladovali nad rodovno-plemenskimi. Kulin sam je postavljaj župane, ki so bili torej nekakšni državni uradniki in ne več voljeni člani svobodnih plemen kakor nekoč. Prej svobodne plemenske župe so se tako spremenile v fevde, ki jih je podeljeval vladar, a svobodni kmetje so se spremenili v odvisne. Mnogi fevdalci so tudi nasilno širili posest na škodo svobodnih rodov. Desetletja trajajoči boji med Bizantinci in ogrsko-hrvatskimi kralji (v času Manuela), ki so divjali deloma tudi po Bosni, so bili najlepša prilika za krepitev razvijajočega se razreda fevdalcev. Ban Kulin je meje bosenske države že izdatno razširil (gl. zemljevid).

Gospodarski napredek Podobno kakor po drugih deželah se je zaradi fevdalnih odnosov tudi v Bosni proizvodnja zelo dvignila. Širila se je trgovina, razvijala se je obrt, ki se je hitro osvobajala od poljedelstva, oživel je rudarstvo (prim. gospodarski napredek v sosedni Srbiji, str. 162). Tudi bosenski trg so si podobno kakor srbskega prilastili Dubrovčani. S Kulinom so sklenili *trgovinsko pogodbo* (1189), ki jim je zagotavljala svobodno in varno trgovanje. Za izmenjavo blaga so bili določeni posebni trgi; mest tedaj podobno kakor Srbija tudi Bosna še ni imela. Koristi od velikega gospodarskega vzpona pa je imel seveda le zgornji razred fevdalcev, ki je bil edini večji proizvajalec. »Zlati časi« Kulinove dobe, o katerih ve pozneje toliko povedati ljudsko izročilo, so bili resnično zlati le za fevdalce. Gospodarski razcvet, ki je slonel na povečanju proizvodnje, je bil namreč najtesneje povezan z naraščajočim izkoriščanjem podložnega kmeta.

Bosenska cerkev

Pokristjanjenje in bosenska cerkev Krščanstvo se je razširilo v Bosni pozneje kakor v drugih balkanskih deželah; Bosna je bila pač daleč od prometa. Večji uspeh so imeli šele nasledniki Metodovih učencev. Ker je Bosna ležala med katoliškim ogrsko-hrvatskim kraljestvom in pravoslavno Srbijo, je bila prizorišče večnih bojov med pravoslavni in katoliškimi misijonarji. Brezobzirno so blatili drug drugega, zaradi česar je bilo ljudstvo v verskem oziru mnogo manj



Bogumilsko grobišče v Radimlju
(Hercegovina)

občutljivo kakor drugod. V Bosni so zato našli zatočišče pristaši najrazličnejših ver. Tako so se zatekali v deželo bogumili, ki so jih preganjali po Balkanu, pa tudi *patareni*, ki so se razširili v 12. stol. med nižjimi sloji po dalmatinskih mestih, kjer pa so jih oblasti preganjale. V Bosni se je iz pristašev raznih verskih ločin počasi razvila posebna »bosenska cerkev«. Ban Kulin in bosenski fevdalci so vedeli, da je samostojna državna cerkev najboljša opora države, zato so domačo cerkev odločno podprli.

Organizacija cerkve Bosenska cerkev se je razvila ob močnih bogumilskih vplivih. Njen najvišji predstavnik je bil djed, nekakšen škof; višji duhovniki so se imenovali gosti, nižji pa starci. Bosenska cerkev ni bila bogata; ni imela fevdov kakor cerkve po sosednjih deželah. (Šele v poznejših

stoletjih so bili tudi nekateri duhovniki bosenske cerkve zelo bogati!). Bosenska cerkev ni nalagala ljudstvu nobenih davkov, zato so se je ljudje radi oprijeli. Niti katoliška in pravoslavna cerkev v Bosni — v deželi je bilo namreč še vedno nekaj nju-
nih pristašev — nista smeli biti posebno bogati, če sta hoteli, da se ljudstvo popolnoma ne odvrne od njiju. V Bosni so se pri katoliškem prebivalstvu še najlaže uveljavili »revni« fran-
čiškani.

Fevdalci podpro bos. cerkev Bogumilski nauk je v bosenski cerkvi izgubil mnogo svoje prvotne ostrine. Bosenska cerkev ni nastopala proti fevdalizmu, kakor so nastopali bogumili po drugih balkanskih deželah. Prav fevdalci so bili najbolj zvesti njeni pristaši. Zato tudi vladar ni mogel bosenske cerkve uporabiti proti fevdalcem za utrditev osrednje državne oblasti. Prav nasprotno so bosenski fevdalci v domači cerkvi našli zašesljivo oporo tudi proti vladarjem, ki so pozneje iskali mnogokrat zaščite pri papežu.

Cerkev in država Bosenska cerkev ni bila »protidržavna« kakor so bili bogumili drugod. Saj je bilo jasno, da se bo lahko obdržala samo v samostojni bosenski državi. Zato so njeni pristaši z vso vnemo branili državo pred vsakim napadom.

Bosanci v težkih obrambnih vojnah. Utrditev Bosne za Štefana Kotromaniča

Madžarski napadi Največji sovražniki samostojne bosenske države so bili ogrsko-hrvatski kralji. Za vsako ceno bi hoteli tudi Bosno vključiti v svojo državo. Bosenska cerkev jim je nudila za napade lepo pretvezo. Napade na Bosno so namreč označevali za »križarske pohode« proti »krivovercem«. Že za bana Kulina so vdrli v Bosno z veliko močjo. Kulin se je moral odpovedati bosenski cerkvi in izjaviti, da sprejema z ljudstvom vred katoliško vero. Toda kakor hitro so se tuje čete umaknile, je v Bosni spet prevladala bosenska cerkev kakor prej.

Podobne »križarske vojske« — podpiral jih je tudi papež — so se ponavljale vse 13. stol., toda končavale so se podobno kakor v Kulinovi dobi. Ob nekaterih takih prilikah se je Madžarom uprlo skoraj vse ljudstvo in se postavilo v bran

za svobodo. Položaj katoličanov v Bosni se je zaradi madžarskih napadov tako poslabšal, da se je moral katoliški škof za Bosno preseliti iz Bosne v Djakovo; v Bosni ni bil več varen življenja.

Razkosanje Bosne Večje uspehe je proti Bosancem dosegel šele kralj Bela III. (1235—1270). Da bi za vedno zmanjšal odporno silo Bosne, je odtrgal od nje severni pokrajini *Usoro* in *Soli*. Bosna je bila spet stisnjena v ozke meje prvotne Bosne.

Bosna pod Šubići Bosenski položaj se je izboljšal, ko so ob prelomu 13. in 14. stol. divjali na Hrvatskem silni boji za prestol (gl. str. 141). Toda to izboljšanje je bilo samo začasno. V hrvatskem primorju je zrasla mogočna fevdalna oblast Šubičev, ki so udarili tudi v Bosno in prisilili bana Štefana Kotromana, da jih je priznal za vrhovne gospodarje (1299).

Doba šubiške oblasti v Bosni ni bila posebno dolga. Ko je proti Šubičem nastal odpor med hrvatskimi velikaši, so se tem pridružili tudi številni bosenski fevdalci. Ob podpori ogrsko-hrvatskega kralja je bila končno šubiška moč strta (gl. str. 143). Toda Bosna zato ni bila svobodna. Namesto Šubičev je morala priznati vrhovno oblast zmagovitega ogrsko-hrvatskega kralja.

Gospodarski dvig v 14. stol. Čeprav je bila Bosna pod tujo oblastjo, je za bana *Štefana Kotromaniča* (1322—1353) doživela dobo velikega gospodarskega razcveta. Fevdalizacija dežele je bila tedaj končana. Rodovno plemstvo, ki se je ponekod tako vztrajno upiralo osrednji državni oblasti, je bilo strto. Na fevdalnih veleposestvih je naraščala proizvodnja, širila se je obrtniška delavnost, v deželi so odpirali nove rudnike, večala se je notranja in zunanja trgovina. Namesto zamenjalnega gospodarstva se je širilo denarno; Štefan Kotromanič je prvi od bosenskih banov koval svoj denar. Ves ta razvoj je bil zelo podoben onemu v nemanjški Srbiji, le da je bil nekoliko poznejši.

Seveda so bile tudi posledice bosenskega gospodarskega razvoja podobne kakor v Srbiji. Tudi v Bosni se polasti fevdalcev pohlep po bogastvu in novi zemlji, zlasti pa tudi po svobodnem izhodu na morje. Bosenski fevdalci so težko gledali, kako so se bogati dobički od trgovine stekali v žepe Dubrovčanov.

Osvojitve Štefana Kotromaniča Že Štefan Kotromanič je lahko ugodil željam domačega plemstva. Izkoristil je notranje boje na Hrvatskem (proti Nelipiču, gl. str. 144), zasedel ozemlje velikih kraških polj (»Zapadne strane«) ter prodril na obale Jadranskega morja med Cetino in Neretvo. Prodor na Jadran pa ni razburil samo ogrsko-hrvatskega kralja, ampak tudi Dubrovčane in Benečane; ne eni ne drugi namreč niso želeli, da bi Bosanci dobili svobodno »okno« v svet. Z obale so se morali Bosanci pred močnim pritiskom spet umakniti, obdržali pa so »Zapadne strane« in Zahumlje, katerega posest jim je priznal Dušan (gl. str. 165). Tudi proti severu in zahodu je Štefan Kotromanič meje precej razširil, tako da je *Bosna že tedaj dobivala v glavnih obrisih današnjo podobo.*

Višek bosenske fevdalne države za Tvrdka (1353—1391)

V sredi 14. stol. so se nenadoma pokazale nove možnosti za razširjenje bosenskih meja. Prva prilika se je ponujala na vzhodu. Dušanovo carstvo je namreč po smrti svojega ustanovitelja razpadalo na vrsto manjših kneževin, katerih gospodarji so se bojevali med seboj (gl. str. 180).

Tvrdko v boju z velikaši Tvrdko je imel sicer tedaj sam mnogo težav z domačimi fevdalci. Nekateri izmed njih so se ponašali, kakor da so samostojni. Pobirali so na mejah svojih posestev carine, zahtevali so poseben davek od tujih trgovcev, čeprav jim je država s pogodbo zagotavljala svobodo trgovine. Tvrdku so se odkrito uprli, ko je hotel zaradi večnih dubrovniških pritožb napraviti red in jih spet podrediti svoji oblasti. Proti Tvrdku so se zvezali z ogrsko-hrvatskim kraljem Ludovikom. Več let je preteklo, preden je Tvrdko zlomil odpor domačega plemstva, utrdil svojo oblast in zagotovil trgovini spet miren razvoj.

Osvajanje srbskih dežel Bosenski velikaši, ki so bili še pravkar naj- večji Tvrdkovi nasprotniki, pa so se čez noč spremenili v njegove pristaše, ko so izvedeli, da namerava Tvrdko izkoristiti težke razmere v Srbiji za nove osvojitve. Fevdalcem so se namreč od tega obetali novi fevdi. Tvrdko je trdil, da ima zaradi daljnjih rodbinskih zvez z Nemanjiči pravico

do njihovih dežel in do srbske kraljevske krone, odkar je umrl zadnji Nemanjič, Dušanov sin, car Uroš (1371). V boju z nekaterimi srbskimi fevdalci je Tvrdko brez večjih težav osvojil dele zahodne Raške, vse zgornje Podrinje, vzhodni del Huma in je v Kotorskem zalivu dosegel morje. Leta 1377 se je dal v Mileševu, kjer je bil grob Save, okronati za »kralja Srbije in Bosne«. Ob Kotorskem zalivu je začel graditi novo pristanišče, poznejši Novi, ki naj bi Bosno gospodarsko osvobodil od Dubrovčanov.

Osvajanja na Hrvatskem Nemiri po smrti Ludovika Anžujca so nepričakovano omogočili Tvrdku velike osvojitve tudi na Hrvatskem. Hrvatsko plemstvo se je namreč branilo priznati prestol Ludovikovi hčerki Mariji in njenemu možu Sigmundu (gl. str. 146). Tvrdko se je med državljansko vojno na Hrvatskem brez večjih težav polastil *hrvatskega primorja do Velebita na severu*. Celotna utrjena mesta Split, Trogir in Šibenik ter otoki (Brač, Hvar, Korčula) so drug za drugim priznavali njegovo oblast, ko so sprevideli, da jim Sigmund ne bo mogel pomagati. Od leta 1390 dalje se je Tvrdko že nazival »*kralja Srbije, Bosne, Dalmacije, Hrvatske in Primorja*«.

Za Tvrdka je bosenska fevdalna država dosegla največji obseg. Vendar pa je že v času največjega zunanjega vzpona nosila v sebi kali razkroja. Tvrdko sam je poklanjal fevdalcem cele župe in tako okreplil njihovo moč, da so lahko po njegovi nenadni smrti (1391) razbili državo in se osamosvojili.

TURŠKO PRODIRANJE NA BALKAN IN PROPADANJE SRBIJE

Turki in njihov prihod v Evropo

Turki so bili pastirsko ljudstvo, ki je živelo v stepah srednje Azije. V začetku 13. stol. pa so pred Mongoli, ki jih je vodil Džingiskan (gl. str. 139), pribežali v Malo Azijo. Tam jih je sprejel kot dobre konjenike v službo eden od maloazijskih vladarjev in jim dal zemljo za naselitev.

Turška država v Mali Aziji Pod vodstvom *Osmana* pa so se Turki kmalu osamosvojili in ustanovili lastno državo

(ok. 1300; zato jih nekateri imenujejo tudi »Osmane«). Osmanov naslednik Orkan je že iztrgal Bizantincem Nikejo in Bruso, ki je postala turška prestolnica. Bizantince so Turki kmalu popolnoma izrinili iz Male Azije in dosegli obale Marmarskega morja (gl. zemljevid str. 179).

Sila turške vojske Glavna turška moč je bila v začetku v njihovi hitri, okretni in disciplinirani konjenici. Ta je bila še posebno udarna, ker so bili turški vojaki vneto privrženi k muslimanski veri. Vsak turški bojevnik je vedel, da se mora bojevati »za Alaha proti krivovercem«. V boju se ni bal smrti, ker je verjel, da je usoda vsakemu v naprej določena in da mora biti najbolj srečen tisti, ki mu je Alah namenil smrt v boju. Verska fanatičnost je dajala Turkom veliko prednost posebno pred nasprotnimi najemniškimi vojskami, ki so se največkrat bojevale brez navdušenja in le za denar. Presemetljive uspehe so dosegali Turki tudi zaradi tega, ker je bila njihova vojska v primeri s težko oboroženimi viteškimi ali najemniškimi pehotnimi oddelki mnogo urnejša, gibčnejša ter po večini številnejša. Turška vojska je bila izredno disciplinirana in pod trdnim, enotnim vodstvom, medtem ko so se v nasprotnih vojskah zlasti močnejši fevdalci pogosto le neradi podrejali vrhovnemu poveljniku ter se bojevali na lastno pest.

Turki — bizantinski najemniki Turki so prvič stopili na evropska tla kot najemniki ene od bizantinskih strank, ki sta se bojevali v Carigradu za oblast (gl. str. 165).

Njihovi hitri konjeniški oddelki, prežeti s sovraštvom do vsega krščanskega, so zlahka zmagovali nad negibčno vojsko težko oboroženih vitezov ali najemnikov, ki so se bojevali za denar in niso hoteli v boju mnogo tvegati. Evropske armade so bile takrat tudi po številu zelo šibke; nihče namreč ni imel denarja, da bi opremil veliko vojsko. Ni čuda, če so zato govorili o Turkih, da jih je kot listja in trave, čeprav jih je bilo včasih le po nekaj sto ali tisoč.

Turki v Evropi Turki so kmalu pokazali, da se ne nameravajo vrniti iz Evrope, čeprav so svojo nalogo kot najemniki opravili. Zasedli so *Galipoli* ob Dardanelski ožini (1354) in si tako zagotovili nemoteno dovajanje okrepitev iz Azije.



Balkan pred prihodom Turkov v Evropo (sr. 14. stol.)

1 = meje Dušanovega carstva; 2 = ostanki bizantinskega cesarstva;
3 = turška država v Mali Aziji

Dušan in Turki Turško nevarnost je dobro ocenil že car Dušan. Nekajkrat so bile njegove čete, ki so podpirale eno od bizantinskih strank, od Turkov premagane. Zato je Dušan prosil papeža, naj bi kakor v času križarskih vojn pozval krščanski svet na boj proti Turkom. Papež je proš-

nji ugodil in Dušana imenoval za voditelja združenih krščanskih sil. Toda preden se je vojska zbrala, je Dušan nenadoma umrl (leta 1355).

Razpadanje Dušanovega carstva

Uroš in Siniša Po Dušanovi smrti je začelo carstvo hitro propadati. Sin Uroš (1355—1371) že ni mogel prevzeti oblasti nad vso državo. V grških pokrajinah na jugu se je osamosvojil Dušanov polbrat *Siniša*, ki je zahteval carski naslov zase.

Razpadanje carstva Spor med Urošem in Sinišo so izrabili ostali fevdalci. Državo je zajelo brezpravje. Plemiči so se bojevali med seboj, drug proti drugemu so sklepali zveze, večji so napadali manjše in jim jemali zemljo. Uroš je bil car samo po imenu. Država je polagoma razpadala v manjše kneževine, v katerih so vladali veliki fevdalci kot samostojni knezi.

Nove kneževine Gospodar ene največjih kneževin na tleh carstva je bil *Vukašin*. Imel je vso zahodno Makedonijo s Prilepom in Skopjem ter se je pozneje proglasil celo za kralja. Njegov brat *Uglješa* je vladal v jugovzhodni Makedoniji v porečju dolnje Strume. Prej neznatna plemiška družina *Balšičev* se je hitro uveljavljala v Zeti in po današnji severni Albaniji. V osrednjih srbskih pokrajinah pa je med drugimi užival največji ugled knez *Lazar*, ki je bival v Kruševcu.

Napadi sosedov Notranje spore v carstvu so izrabili tudi sosedje. *Benečani* so se skušali zasidrati v srbskem primorju. *Madžari* so vdrli preko Save in Donave ter osvojili med drugim Beograd. Bosenski ban *Tvrđko* je po smrti carja Uroša zahteval kraljevski naslov in si je prisvojil dobršen del srbskih dežel (gl. str. 177). Najnevarnejši nasprotnik za ves Balkan pa so bili *Turki*.

Turki zlomijo odpor v Trakiji in Makedoniji

Z razpadom carstva je izginila zadnja sila, ki bi morda še lahko zadržala turško napredovanje. Tudi Bolgarija je bila namreč tedaj razbita v več kneževin, ki so bile neodvisne od glavne bolgarske države s središčem v Trnovu.

Turški napadi v zaledje Turki so se medtem vztrajno utrjevali v Evropi. Carigrad so sicer pustili ob strani, zasedli pa so večino Trakije. Sultan Murat (1362—1389) je že prenesel *prestolnico iz Azije v Odrin*. V drznih sunkih so prihajali turški oddelki daleč v Bolgarijo in Makedonijo. Povsod so ropali in požigali ter odvajali ljudi v sužnost. Ljudstva se je polastila nepopisna zmeda. Nikjer in nikoli ni bilo več varno, da ne privihrajo turški jezdeci. Ni bilo sile, ki bi ljudi lahko zaščitila pred njimi.

Neenotnost med fevdalci Vedno močnejši turški napadi so naravnost silili razne kneze, da bi se povezali. Vsak zase proti Turkom ne bi kaj prida opravil. Zlasti Vukašin in Uglješa sta skušala dobiti sosedne kneze za skupen nastop. Toda fevdalci globlje v notranjosti polotoka so bili kakor slepi. Niso razumeli, da Turki tudi nje ogrožajo, čeprav so bili še daleč od njihovih meja.

Bitka ob Marici Brata Vukašin in Uglješa sta bila torej proti Turkom sama. Odločila pa sta se, da jih bosta rajši sama napadla, kakor da bi čakala njihovega napada doma. Njuna vojska je prodirala naravnost proti Odrinu. Blizu *Černomena ob Marici* pa so ju Turki presenetili z nenadnim napadom ponoči (1371). Makedonska vojska zato ni mogla nuditi pravega odpora. V nočnem klanju je z večjim delom vojske vred padel Vukašin, Uglješa pa je podlegel ranam kmalu po bitki.

Posledice Mariške bitke Bitka ob Marici je *odločila usodo vse Makedonije*. Turki so sicer v deželi po večini še pustili domače fevdalce, toda spremenili so jih v svoje vazale. Odslej so se morali bojevati v turški vojski in pobirati davek za sultana. Najznamenitejši od teh vazalov je bil Vukašinov sin *Marko*, ki je po očetovi smrti zavladal v Prilepu.

Kraljevič Marko Čeprav zgodovinski pomen kralja Marka ni posebno velik, ga je vendar narodna pesem razglasila za silnega junaka. Posebno poudarja njegove zasluge v bojih s Turki in podporo, ki jo je nudil revnim in slabotnim. Pravljični »kraljevič Marko« je vzor junaka, kakršnega si je želelo ljudstvo v dnevih suženjstva; razbil naj bi mu okove, v katere ga je vklestil tujec.

Knez Lazar in bitka na Kosovem polju

Lazarjeve zveze Nekaj mesecev po mariški bitki je umrl brez potomcev car Uroš (1371). Z njim je preminul vladar, ki je vsaj po imenu še združeval razkosano carstvo. Takoj se je med velikaši znova razvnel boj za premoč. Večino srbskih pokrajin je končno povezal knez Lazar tako, da je svoje hčerke poročil z najmočnejšimi srbskimi fevdalci. Med zeti je bil tudi Vuk Branković, gospodar Kosovega polja. Lazar si je zagotovil tudi prijateljstvo Bolgarov in zlasti Tvrđka, čeprav si je ta po Uroševi smrti vzel naslov srbskega kralja (gl. str. 177).

Prvi uspehi proti Turkom Lazarja je čakala težka naloga: odvrniti turško nevarnost. Turški roparski pohodi so segali po mariški bitki vedno globlje ne le v Srbijo, ampak celo v Bosno. Turki so prihajali neverjetno urno in največkrat popolnoma nepričakovano. Potem ko so naropali blaga in ljudi ter požgali zapuščene vasi, so se navadno vračali, še preden se je zbrala domača vojska. Turški napadi so ustvarili med ljudstvom silen poplah. Ker so se Turki vsakemu večjemu spopadu izognili in zato tudi manjših oddelkov ni bilo mogoče premagati, se je pri ljudeh razširila vera, da so sploh nepremagljivi. Knezu Lazarju je prvemu uspelo, da je večji turški oddelek prestregel pri *Pločniku* (1387) in ga premagal. Naslednje leto so doživeli Turki večji poraz tudi od Bosancev pri *Bileči* (1388).

Priprave za odločilni spopad Obe zmagi sta vlili ljudstvu novega poguma. A tudi Turki so se odločili za odločilen udarec proti Srbiji. Sultan Murat sam je zbral v ta namen velikanško vojsko. Knez Lazar je pričakoval napada od vzhoda, kjer so se bili Turki že polastili Niša. Toda Turki so kakor navadno tudi to pot Srbe presenetili: njihova glavna vojska je zavila iz doline Marice preko Velbužda v severno Makedonijo in ogrožala Srbe od juga. V naglici je Lazar prepeljal svojo vojsko na *Kosovo*, kjer so se stekale glavne smeri, po katerih bi Turki lahko napadli iz Makedonije.

Na Kosovem polju se je srbska vojska razpostavila za odločilni spopad s Turki. Središču je poveljeval knez Lazar, ki je pripeljal največ vojske, desno krilo je zasedel s svojimi četami Vuk Branković, neposredni gospodar Kosova, na levem

krilu pa so se postavili pod vodstvom Vladka Vukoviča Bosanci, ki so edini od sosedov prihiteli v večjem številu na pomoč.

A tudi Turki so zbrali za boj najboljše čete ne samo iz svojih evropskih, ampak tudi iz azijskih dežel. Celo srbski plemiči — turški vazali so se morali udeležiti boja na turški strani. Turki so imeli v boju veliko prednost, ker so bili pod močnim, enotnim vodstvom sultana, medtem ko so imeli na srbski strani posamezni poveljniki (n. pr. bosenski ali drugi veliki fevdalci) gotovo mnogo več svobode. Srbska vojska je bila bolj zveza raznih fevdalnih oddelkov kakor pa enotna vojska.

Potek bitke 'Vojski sta se spopadli na Vidov dan leta 1389. Prvi so napadli Srbi na desnem krilu pod vodstvom Vuka Brankoviča in potisnili turško levo krilo daleč nazaj. Ta uspeh pa ni bil odločilen. Turki so namreč z vso silo udarili na srbsko levo krilo, ga razbili in pritiskali na jedro srbske vojske pod vodstvom Lazarja še z boka. Srbi so se branili z divjo hrabrostjo, toda turška premoč je bila prevelika, da bi jo mogli Srbi s svojo požrtvovalnostjo nadomestiti. Proti večeru je bil boj končan in Turki zmagovalci. Na bojišču je obležala večina srbske vojske. Kneza Lazarja so Turki ujeli in usmrtili.

Ze pred začetkom bitke ali pa med njo se je z zvijačo prikradel v turški tabor srbski plemič Miloš Obilič in zabodel sultana Murata. Smrt najvišjega turškega poveljnika naj bi povzročila zmedo in pripomogla k srbski zmagi. Toda Turki so sultanovo smrt vojakom spretno prikriili. Poveljstvo je takoj prevzel Muratov sin Bajazit, ki je vodil boj do končne turške zmage.

Srbi, ki so žrtvovali svoje najboljše bojevnike, niso mogli nikdar prav doumeti, da so bili poraženi. Kmalu se je pojavilo mnenje, da so morali biti izdani. Ker je ostal od srbskih voditeljev živ le Vuk Brankovič, ki se je pozneje še sprl z Lazarjevimi sinovi, je narodna pesem prav njega obdolžila izdajstva, dasi je ostal do smrti zaklet turški sovražnik. Narodna pesem še danes opeva kosovsko bitko kot vzor boja za obrambo rodne grude in svobode.

Srbija po kosovski bitki. Novi turški uspehi

Odvisnost Srbije Po zmagi na Kosovem Turki Srbije niso zasedli, ampak so se umaknili proti jugu. Vendar pa je morala Lazarjeva vdova *Milica*, ki je zavladovala namesto mladoletnih sinov, priznati sultana za gospodarja nad svojimi deželami. V znak *fevdalne odvisnosti* je morala plače-



Srbija po kosovski bitki

1 = ozemlje pod oblastjo kneginje Milice; 2 = Srbska despotovina za Štefana Lazareviča

vati davek, srbske čete pa so se morale odslej bojevati v turških vrstah. Nekateri srbski velikaši so se še naprej upirali Turkom, posebno Vuk Branković. Pravega uspeha pa niso mogli več doseči. Srbska odporna sila je bila na Kosovem polju zlomljena. Tudi Vuk Branković je po dveh letih odpora v boju padel (1391); njegovih dežel so se polastili Turki.

Turki v Bolgariji in Vlaški Nekaj let pozneje so Turki zadali smrtni sunek *Bolgariji*. Osvajali so prestolnico Trnovo in deželo spremenili v turško pokrajino (1393). Preko Donave so že začeli udarjati v *Vlaško*. Pri nekem

takem napadu je padel kot turški vazal tudi »kraljevič« Marko (1395).

Potem ko sta padli Srbija in Bolgarija, so tudi Madžari spremenili svoje stališče do Turkov. Dokler so še Srbi prestrezali turške napade, so namreč gledali na turško nevarnost, kakor da se jih prav ne tiče. Namesto da bi Srbe podprli, so jih še sami zahrbtno napadli in se polastili skoraj vse severne Srbije.

Sigmundov načrt Sele ogrsko-hrvatski kralj Sigmund je spredidel, da je treba nekaj napraviti. Turško nevarnost je hotel odstraniti z napadom naravnost proti središču turške države. Na njegov poziv so se javili na »križarski pohod« številni vitezi iz raznih dežel, zlasti iz Francije. Močan oddelek je pripeljal tudi Herman II. Celjan.

Poraz pri Nikopolu Sigmund je prodiral z vojsko ob Donavi navzdol. Pri Nikopolu pa ga je napadla združena turška sila (1396). Spet se je pokazalo, da negibčna viteška vojska ne more uspeti proti številčno močnejši turški konjenici. Prav med francoskimi vitezi, ki niso bili vajeni turškega načina bojevanja, je najprej prišlo do zmede. Bitka se je končala z uničenjem »križarjev«. Sigmund sam bi bil utonil v Donavi, da ga ni zadnji hip rešil na čoln Herman II. Celjan (gl. str. 125).

Turške čete so po zmagi prvič v večjem številu udarile tudi na ogrska tla. Večjega napada pa Turki niso tvegali. Turško napredovanje v Evropo so namreč za nekaj let zadržali močni napadi Mongolov, ki so pod vodstvom Timurlenka ogrožali turško posest v Mali Aziji. Turki so morali poslati večino svojih čet z Balkana v Azijo; tudi balkanski vazalni knezi so morali tja. Vse to pa Turkov ni rešilo. Pri Angori (dan. Ankari) so bili od Mongolov do kraja potolčeni (1402). Sultan Bajazit je bil ujet in je v ujetništvu umrl.

Turški poraz pri Angori Po angorski bitki se je razvnela med Bajazitovimi sinovi krvava vojna za prestol, ki je trajala dobro desetletje. Balkanska ljudstva so dobila priliko, da nastopijo proti Turkom.

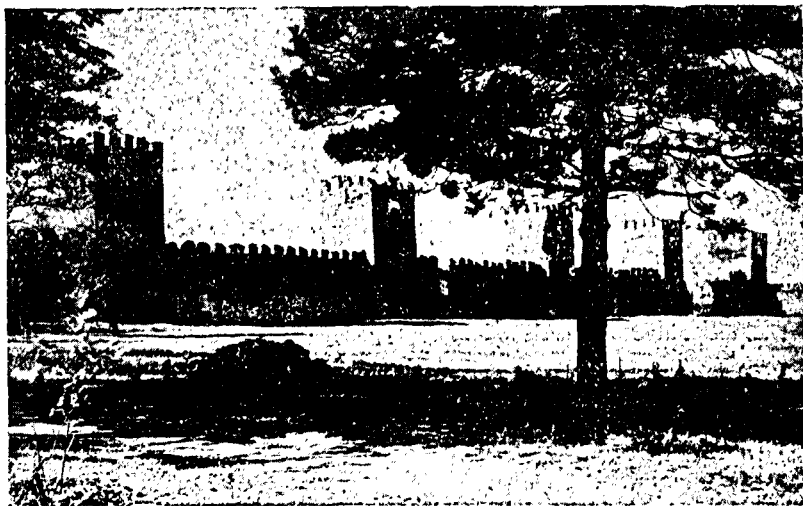
Srbska despotovina

Štefan — prvi despot Ko se je *Štefan Lazarevič*, sin Milice, vračal od Angore domov, je bil uverjen, da so Turki doživeli smrtni udarec. V Carigradu se je spotoma dogovarjal s cesarjem o skupnem nastopu proti Turkom. Ob tej priliki ga je cesar imenoval za *despota*, kar je pomenilo v Bizancu najvišjega dostojanstvenika za cesarjem. Naslov despota so obdržali tudi Štefanovi nasledniki, zato govorimo poslej o »srbski despotovini«.

Štefan in Sigmund Po vrnitvi v Srbijo je Štefan Lazarevič pretrgal vse zveze s Turki; odpovedal jim je davek in pokorščino. Da bi ne bil osamljen, se je naslonil na Sigmunda, ki je bil novega zaveznika prav vesel. Srbija je bila namreč za Ogrsko predstraža, ki naj bi prestrezala turške udarce proti severu. Da bi Štefanovo moč povečal, mu je Sigmund prepustil *severno Srbijo z Beogradom*, ki je tedaj prvič postal središče srbske države. Štefan je mesto obdal z mogočnim obzidjem in sezidal v njem mnogo stavb. Za vse to je moral Štefan sicer priznati Sigmunda za fevdnega gospoda, toda v resnici je bila njegova despotovina vendarle samostojna.

Gospodarski in kulturni dvig Ker je mnogo srbskega plemstva padlo na Kosovem polju in je bilo zato zelo oslABLJENO in ker je v Turčiji divjala državljanska vojna, je Štefan brez večjih težav *razširil meje do Jadranskega morja* (gl. zemljevid str. 184). Država je doživela precejšen gospodarski napredek. Obnovljeno je bilo delo v starih rudnikih in celo nekaj novih so odprli. Trgovina je oživela. Bogata sredstva iz rudnikov in od trgovine so Štefanu omogočila, da je vzdrževal stalno konjenico. Z njo je lahko vsak čas branil državo, nastopil pa je lahko tudi proti plemstvu doma, če bi se hotelo odtegniti njegovi oblasti. Mir in red sta omogočila tudi nov vzpon srbske književnosti. (Središče je bilo v samostanu Manasiji ob Resavi, zato govorimo o »resavski šoli«.)

Gospodarski in kulturni razcvet v času Štefana Lazareviča pa je bil samo začasen, kakor je bil začasen mir, ki ga je uživala despotovina. Posamezni fevdalci so namreč samo čakali prilike, da se spet osamosvoje. Malo jih je zanimalo, če so s tem slabili srbsko skupnost; poznali so po večini samo še sami



Srednjeveško obzidje Smedereva ob Donavi

sebe. Tudi turška nevarnost se je spet povečala, odkar je bila vojna za prestol končana. Prvi pa je udaril po despotovini kralj Sigmund.

V ogrsko-turških Kakor hitro je namreč Štefan Lazarevič umrl **kleščah** (1427), se je Sigmund polastil Beograda, češ da ga je prepustil samo Štefanu osebno. Novi despot *Jurij Brankovič* si je moral zgraditi novo prestolnico v *Smederevu*. Njegov položaj je bil izredno težak. Sigmund in sultan sta zahtevala od njega, naj ju prizna za vrhovna gospodarja nad despotovino. Jurij ni imel moči, da bi se upiral; ugodil je obema. To je bilo usodno. Preko Srbije so zdaj lahko korakale zdaj turške čete, zdaj čete ogrsko-hrvatskega kralja. Srbija se je spremenila, v *prehodno ozemlje*.

Notranji razvoj Neprestane vojne je izrabljalo srbsko plem-
v despotovini stvo tudi za medsebojno razračunavanje. Nekateri so se pri tem že vezali s Turki. Plemstvo je čutilo, da se bliža konec srbske svobode. Mnogi so spravljali svoje

dragocenosti iz dežele »na varno«. Kupovali so si posestva na Ogrskem in po Sremu, kamor so nekateri nasilno preseljevali tudi svoje podložnike.

Kmečko ljudstvo je prav zadnja leta pred turško zasedbo najbolj trpelo. Težko je bilo reči, ali so bili hujši neprestani turški napadi ali pritisk domačega plemstva, ki je hotelo iz ljudstva še zadnji hip iztisniti, kar se je še iztisniti dalo. Podložni kmetje so s presenečenjem počasi ugotavljali, da bi bilo življenje celo pod Turki lažje kakor v taki »svobodi«. Poleg tega bi s turško zasedbo prenehali večni turški roparski pohodi. Ni čuda, če si je ljudstvo ponekod turške zasedbe kar želelo.

Despotovina se krči O enotni srbski državi seveda ni moglo biti več govora. Turki so se korak za korakom polasčali južnega Pomoravja in prodirali proti severu. Severne srbske kraje so držali Ogrji. Tudi mnogi domači fevdalci niso več priznavali oblasti despota, ki se je s težavo še držal v Smederevu z najbližjo okolico.

Konec bizantinskega cesarstva in Srbije

Konec bizant. države Novi turški sultan Mehmed II. (1451—1481) se je odločil, da odstrani še zadnje ostanke samostojnih balkanskih držav. Leta 1453 je nenadoma napadel *Carigrad*. Po dvomesečnem obleganju je z janičarji prodril trdna obzidja in mesto zavzel. S padcem *Carigrada* je prenehalo starodavno Vzhodnorimsko cesarstvo. *Carigrad* je postal turška prestolnica.

Obleganje Beograda Tri leta pozneje je turška vojska obkolila *Beograd* (1456). Z donavske strani je oblegalo mesto nad dvesto turških ladij. Ivan Hunjadi je na Ogrskem zbral plemiško vojsko, redovnik Ivan Kapistran pa je z ognjevitimi govori navdušil množice kmetov, da so mu sledile. Med bojevniki pred *Beogradom* pa se je nenadoma pojavila kuga in pobrala med drugim oba voditelja, Hunjadija in Kapistrana. Največ iz strahu pred grozno boleznijo so se Turki v vsej naglici umaknili iz okužene beogradske okolice. Mesto je bilo rešeno.

Konec srbske despotovine Prihodnji udarec so Turki namenili *Srbiji*. Po smrti starega despota Jurija Brankoviča (1456) je med Srbi nastal razkol. Eni so trdili, da se je treba tesneje nasloniti na Ogre in Bosance, drugi pa so bili prepričani, da je vsak odpor proti Turkom brezsmiseln. Ko so se Turki leta 1459 pojavili pred Smederevom, so jim pristaši »turške stranke« naskrivaj odprli mestna vrata. Despotski družini so Turki dovolili svoboden odhod, posadko pa so zajeli. Za bizantinsko državo je torej padel tudi zadnji ostanek nekdanje močnejše Srbije. Štiri stoletja so pretekla, preden so se Srbi rešili turškega suženjstva. Po padcu Srbije so sklenili Turki udariti tudi na Bosno.

PROPAD BOSNE IN HERCEGOVINE

Osamosvajanje fevdalcev v Bosni. Hercegovina

Razkroj po Tvrdkovi smrti Bosna je doživela po smrti Tvrdka I. (1391, gl. str. 177) podobno usodo kakor Srbija po Dušanovi smrti. Velikaši, ki so Tvrdka podpirali, dokler je osvajal nove dežele, so videli po njegovi smrti v bosenskem kralju le še človeka, ki jih ovira v njihovi samostojnosti. Ne da bi se še kaj dosti brigali zanj, so se začeli bojevati med seboj. Vsak si je hotel čimbolj povečati posest in biti čimbolj neodvisen. Tudi Bosna je podobno kakor srbsko carstvo razpadla v več fevdalnih kneževin. Kralji so imeli kmalu oblast le še na majhnem ozemlju srednje Bosne. Postali so igračka v igri velikih fevdalcev, ki so jih proti koncu 14. in v začetku 15. stoletja hitro in samovoljno izmenjavali na prestolu.

Napadi sosedov Notranje raztrgana Bosna seveda ni mogla obdržati Tvrdkovih meja. Ogrsko-hrvatski kralj Sigmund se je kmalu spet polastil bosenskih osvojitvev v hrvatskem primorju in je bosenske meje potisnil na greben Dinarskih planin. V deželo so začeli vpadati tudi Turki. Nekateri domači velikaši so jih ob medsebojnih razračunavanjih sami klicali za zaveznike. Preko Bosne so turške roparske tolpe že udarjale globoko na Hrvatsko in proti slovenskim krajem.

Hrvoje Vukčić Med bosenskimi fevdalci je bil prvi čas po Tvrdkovi smrti najmočnejši *Hrvoje Vukčić*. Bil je gospodar skoraj vse zahodne Bosne, kjer si je zgradil

mogočen grad v Jajcu. Spretno se je vmešal v boje hrvatskega plemstva, ki je proti Sigmundu podpiralo Ladislava Napoljskega (gl. str. 146) in je začasno zagospodaril tudi velikemu delu hrvatskega primorja s Splitom in velikimi otoki pred njim. Bosenski kralj je bil od njega popolnoma odvisen; ko se



Hrvoje Vukčić

je približal Sigmundu, je Hrvoje v Jajcu takoj postavil novega kralja. Sigmund je večkrat udarjal v Bosno, zdaj z večjim zdaj z manjšim uspehom. Ko se je leta 1415 spet bližal z veliko vojsko, pa je Hrvoje poklical na pomoč Turke. Z njihovo pomočjo je ob Usori Sigmunda premagal. Ta bitka je bila pomembna tudi za slovenske kraje, ker je po njej močnejši turški oddelek prvič pridrl pred Ljubljano (1415).

Osamosvojitelj Hercegovine Od drugih bosenskih velikašev je bil zlasti močan *Sandalj Hranič v Zahumlju*. Polagoma je razširil oblast nad vsemi južnimi bosenskimi kraji do Kotorškega zaliva. Ko je hotel bosenski kralj prisiliti njegovega naslednika *Štefana Vukčića* k pokorščini, je tudi ta poklical na pomoč Turke. Turki so se radi odzvali. Pridrli so v Bosno in zasedli Vrhbosno, današnje Sarajevo, od koder se niso več vrnili (1435). Štefan Vukčić je vladal nato pod turško zaščito. S sultanovim pristankom se je pozneje v Mileševu na grobu Save oklical za »hercega sv. Save« (1448), zaradi česar se je njegova dežela začela imenovati *Hercegovina*.

Štefan Vukčić je bil velik nasprotnik Dubrovčanov. Utrjenega mesta sicer kljub močnim napadom ni mogel osvojiti, zato pa je storil vse, da bi promet, ki je šel v Dubrovnik, speljal v Novi. V ta namen je pristanišče in mesto močno razširil (tedaj se je mesto začelo imenovati *Hercegnovil*).

Turki osvoje Bosno in Hercegovino

Kralj in Turki Proti sredi 15. stol. so se razmere v Bosni neprestano slabšale. Turki so se v deželi ponašali kakor gospodarji. Kralj je priznaval sultana za vrhovnega gospodarja in mu pošiljal davek. S kraljevim dovoljenjem so se valile preko Bosne turške čete in hodile ropat na Hrvatsko.

Stališče plemstva Bosensko plemstvo je izgubilo vsak čut poštenosti. Večina je poznala le še sebe. Danes je bil nekdo še pristaš kralja, jutri je že prestopil na stran njegovih nasprotnikov, če mu je tako bolje kazalo. Vsi pa so čutili, da so dnevi bosenske svobode štetí. Mnogi so spravljali dragocenosti v tujino, najrajši v Benetke ali v Dubrovnik, trdno odločeni, da se bodo ob dokončni turški zasedbi tudi sami umaknili tja. Zavedajoč se, da jim bijejo zadnje urice, so poskušali z vsemi sredstvi iztisniti iz svojih kmetov kar največ mogoče.

Stališče kmetov Večina kmečkega prebivalstva v Bosni se turške zasedbe ni bala. Turki so vršili med bosenskimi kmeti že dolgo zelo uspešno propagando in jim obljubljali svobodo; kadar bodo deželo zasedli. Če je kmet prestopil v islam, je v resnici lahko postal svoboden.

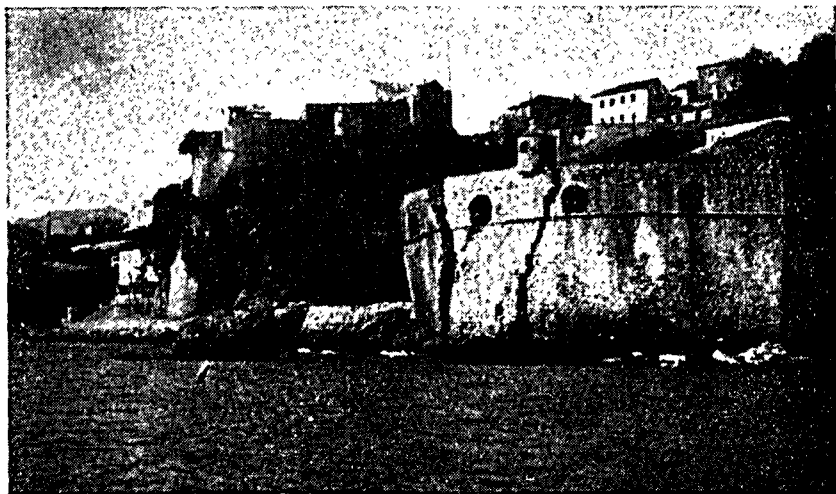
Zadnji poskus obrambe Kralj je še hotel reševati državo. Pri papežu je skušal najti opore proti Turkom pa tudi proti domačim fevdalcem, ki so bili po večini pristaši bosenske cerkve. Toda Bosne ni bilo več mogoče rešiti. Papež je sicer dosegel, da je prišlo do pomirjenja med Bosanci in ogrsko-hrvatskim kraljem Matijo Korvinom. Bosenski kralj Štefan Tomašević je — zanašajoč se na Matijevo in papeževo pomoč — odpovedal Turkom pokorščino in davek. S tem pa je le pospešil odločilni turški napad, za katerega se je sultan odločil že po padu srbske despotovine (1459).

Padec Bosne Leta 1463 je korakala proti Bosni močna turška vojska. Toda v deželi ni našla skoraj nobenega odpora. Kmetje so marsikje pozdravili Turke kot osvoboditelje izpod oblasti domače fevdalne gospode. Fejdalci, ki so se že prej na to pripravljali, so deželo zapustili, del plemstva pa je ob turškem prihodu sprejel muslimansko vero; tako je tudi pod Turki obdržal svoja posestva. Najbolj utrjeni bosenski gradovi so se predajali skoraj brez boja. Kralj Štefan Tomašević je hotel zbežati na Hrvatsko, toda v Ključu so ga Turki prestregli in mu obljubili življenje, če bo naročil nekaterim bosenskim trdnjavam, ki so se še branile, naj se predajo. Štefan je pristal. Na njegov poziv so se lahko Turki brez boja polastili skoraj nezavzetnega Jajca. Življenja pa si kralj s tem ni rešil. Turki so ga prevarili in usmrtili.

Stališče Matije Korvina Matija Korvin Bosancem ni pomagal. Šele potem, ko je bila turška zmaga odločena, je udaril v Bosno od severa, zasedel bosensko Posavino ter z nenadnim napadom iztrgal Turkom Jajce. Na osvojenem ozemlju je ustanovil dve banovini s središčema v Jajcu in Srebrniku (blizu današnje Tuzle).

Padec Hercegovine Po turški zasedbi Bosne so tudi nekateri hercegovski fevdalci prestopili na njihovo stran. Hercog Štefan Vukčić je skušal to preprečiti, čeprav je vsa leta sam iskal pri Turkih opore proti bosenskemu kralju. Turki se niso pomišljali napasti svojega dolgoletnega »zaveznika« in vazala. Zasedli so velik del Hercegovine.

Štefanovi sinovi, ki jim je ostalo po očetovi smrti (1466) le še malo ozemlja, so se stalno prepirali med seboj in iskali



Srednjeveške utrdbe v Hercegovnem

pomoči pri sosedih. Pri tem so se Benečani polastili skoraj vse obale, Turki pa notranjščine. Herceg Vladko se je še nekaj časa držal v Novem, dokler tudi tega mesta niso osvojili Turki (1482). Hercegovino so pridružili Bosni.

ZETA OD 13. do 15. STOL.

Zeta v srbski nemanjiški državi in po njenem razpadu

Zeta V 11. stol. je bila Zeta vodilna srbska država. za Nemanjičev. Če v Bodinovi dobi pa je politično težišče srbskega sveta polagoma prehajalo spet v gorato Raško (Bodinov župan Vlkan, gl. str. 105). Za Štefana Nemanje je bila Zeta sama priključena njegovi srbski državi, katere jedro je bila Raška. V njenih mejah je ostala Zeta do razpada nemanjiškega carstva po Dušanovi smrti. Navadno je vladal tam kot namestnik vladarja kak odličen član njegove družine. Velikokrat je bil to prestolonaslednik ali pa kraljeva mati.

V zač. 13. stol. so tudi v Zeti že skoraj povsod zmagali fevdalni odnosi. Le po goratih pašniških krajih je ostala še živa stara povezanost med rodovi. Zetski fevdalci so pogosto izrabljali težnje po samostojnosti dežele, ki so živele ob spominu na nekdanjo zetsko državo med ljudstvom. Celo člani vladarske hiše, ki so upravljali Zeto, so to nekajkrat izkoristili in se uprli vladarju (n. pr. Vulkan, brat Štefana Prvovenčanega).

Zeta pod Balšiči Po Dušanovi smrti, ko je carstvo razpadlo na manjše kneževine, se je tudi v Zeti osamosvojila fevdalna družina *Balšičev*. V svoji posesti je imela najprej le del zetskega primorja z Barom in Ulcinjem, toda v nekaj letih je raztegnila meje preko Travunije do Dubrovnika, na vzhodu pa preko Skadra in Prizrena. Vendar pa oblast Balšičev ni bila posebno trdna. Močni sosedje, med njimi bosenski kralj Tvrdko, so že proti koncu 14. stol. spet izrgali velike dele njihove posesti. Najnevarnejši nasprotnik Balšičev ob morju pa so bili Benečani.

Benečani v primorju Od zadarskega miru dalje (l. 1358, l. str. 144) Benečani niso smeli imeti nobene posesti ob vzhodni jadranski obali vse do Drača na jugu. Toda Benečani so izrabili turške napade na Balkanu in so se začeli polasčati kot »zaščitniki pred Turki« najprej primorskih krajev v Albaniji. Svojo posest so širili nato dalje proti severu. Od Balšičev so dobili Skader, nato so se vgnezdili še v Kotoru. Ozemlje Balšičev se je hitro krčilo. Ne le sosedje, ampak tudi domači zetski fevdalci so udarjali po njih.

Zeta pod despoti Ko je umrl zadnji Balšič (1421) in Zeto zapustil despotu Štefanu Lazareviču, je obsegala balšiška Zeta le še okolico Bara. Toda despot, ki je pridrl v Zeto, je spet združil v svoji posesti večino dežele.

Despotova oblast nad Zeto pa ni bila posebno trdna. Težave despota Jurija Brankoviča z Madžari in Turki (gl. str. 187) so takoj izrabili Benečani in ponovno zasedli skoraj vse zetsko primorje. V notranjščini dežele pa se je osamosvojila fevdalna družina Crnojevičev. Za gorato ozemlje nad Kotorskim zalivom in Budvo se je tedaj pojavilo ime *Črna gora*, ki se je sčasoma razširilo na večji del Zete. Namesto imena Zeta se od srede 15. stol. vedno bolj uveljavlja naziv *Črna gora*.

Črna gora za Crnojevičev

Crnojeviška posest Crnojeviči so imeli v posesti večji del ozemlja na zahodu od reke Morače; iz doline je segalo visoko na kraške planote Zgornje Zete z obsežnimi pašniki v okolici Lovčena. *Štefan Crnojevič* se je kar najtesneje navezal na Benečane. Upal je, da bo pri njih našel opore pred despotom, če bi ta hotel obnoviti oblast nad Zeto. Za Benečane pa je bil *Štefan* dragocen zaveznik, ker bi lahko prestrzel morebitne despotove napade na beneško posest ob zetski obali.

Po padu despotovine (1459, gl. str. 189) pa je nevarnost za Crnojeviče s te strani prenehala. Začutili so se varne. Svoj dvor v *Žabljaku* so si uredili po vzgledu nemanjškega. *Štefanov* naslednik *Ivan Crnojevič* (1465—1490) se je poskušal rešiti tudi beneškega »prijateljstva«. Toda zaradi turške nevarnosti se mu to ni posrečilo.

Turški pritisk Turki so prvič močneje pritisnili na Zeto, potem ko so se polastili Albanije. Dolga leta se je tam upiral Turkom albanski narodni junak *Skenderbeg*, ki si je ustvaril močno oblast s središčem v Kroji. Ko so se Turki po njegovi smrti polastili v Albaniji še zadnjih odporiških središč, ki so jih podpirali Benečani, so z veliko silo pritisnili na beneški *Skader*.

Skader se je lahko dolgo branil pred Turki samo zaradi pomoči, ki so mu jo nudile čete *Ivana Crnojeviča*. Toda po padcu *Skadra* (1479) so Benečani svojega zaveznika pustili na cedilu. Turki so preplavili Zeto in osvojili crnojeviško prestolnico *Žabljak*. *Ivan* z nekaterimi fevdalci se je komaj še rešil preko morja v Italijo.

Črna gora po Ivanovem povratku Ko so nastali po smrti sultana *Mehmeda II.* (1481) v Turčiji nemiri, se je *Ivan Crnojevič* na skrivaj vrnil v domovino in pregovoril ljudstvo, da se je uprlo. Toda po trdih bojih so se lahko osvobodili le *gorati deli Zgornje Zete*, medtem ko so ravninski deli *Dolnje Zete* z *Žabljakom* vred ostali v turških rokah. *Ivan* se je preselil pod *Lovčen*, kjer je zgradil *cetinski samostan* in mu podaril del svojih posestev; vanj se je preselil zetski mitropolit z *Vranjica* na *Skadrskem jezeru*.

Zastonj je Ivan iskal opore pri bivših zaveznikih Benečanin. Ti se zaradi Črne gore pač niso hoteli zameriti sultanu. Tako je bila Črna gora sredi med Turki in Benečani kakor odrezana od sveta. Že Ivan se je moral bojevati tudi z Benečani.

Poživljeno plemensko življenje Fevdalci, katerih fevdi so bili v ravnini pod turško oblastjo, so drug za drugim Ivana zapuščali. Vračali so se v nižino, kjer so prestopali v muslimansko vero in tako spet prišli do svojih zemljišč. Na kraškem ozemlju Zgornje Zete z njenimi planinskimi pašniki so ostali po večini le še pastirji s svojimi čredami. Njihova plemenska organizacija, ki med pastirskimi plemeni ni nikdar popolnoma zamrla, se je posebno okrepila po Ivanovi smrti, ko je crnojeviška »državna oblast« hitro izgubljala na moči.

Zadnji Crnojeviči Ivanovi sinovi namreč niso bili enotni. Štarjši *Jurij* (1490—1496) se je poskušal spet nasloniti na Benečane. Bil je velik prijatelj književnosti. Iz Benetk je dobil *tiskarno*, prvo pri Južnih Slovanih na Balkanu, ki je dve leti delovala na Cetinju in natiskala nekaj cerkvenih knjig.

Jurijev brat Štefan pa se je hotel že ob očetovi smrti pogoditi s Turki. Ko se je Jurij začel zanimati za načrte nekakšne »križarske vojske«, ki so jo snovali proti Turkom v zahodni Evropi, je Štefan brata takoj izdal Turkom. Ti so ga izvabili v Skader in postavili na njegovo mesto Štefana (1496). A črnogorsko ljudstvo je čutilo, da je Štefan turški plačanec. Le s težavo je Štefan s turško pomočjo krotil neprestane upore ljudstva. Končno so Turki tudi njega obdolžili zvez z Benečani, ga odstavili in *Črno goro priključili skadrskemu sandžaku* (1499).

Plemena in Turki Toda črnogorska pastirska plemena na goratem ozemlju Zgornje Zete so se upirala priznati Turke za gospodarje. Niso jim hotela plačevati davkov. Mnogokrat so v poznejših letih Turki udarjali nanje; ko so prihajati nasilno izterjevati davke, so pogosto uničevali njihove naselbine in jim ropali črede. Stalnih posadk pa Turki v Črni gori niso pustili. Čim so se umaknili, so se zato pastirska plemena lahko spet vrnila iz svojih skrivališč. Njihovo življenje pa je bilo vendarle zelo trdo. Kraška zemlja s svojimi paš-

niki in skoraj brez polja jih ni mogla preživljati. Mnogokrat so bili Črnogorci prisiljeni napadati Turke v dolinah in si priboriti najpotrebnejšega za življenje. Prepričani so bili, da imajo do tega polno pravico; jemljejo si le tisto, kar je njihovo in kar so jim bili ukradli Turki.

Po propadu Crnojevičev črnogorska plemena niso priznala nad sabo nobene skupne domače oblasti več. Živela so vsako zase, v večnem boju za obstanek. Mnogokrat so se bojevala tudi med seboj. Večji vpliv med njimi so si sčasoma pridobili šele vladike cetinjskega samostana.

Po padu Črne gore je bil torej ob koncu 15. stol skoraj ves Balkanski polotok v turških rokah. Poleg Hrvatske in beneške Dalmacije se je spretno ubranila turške zasedbe edino dubrovaška mestna republika.

HRVATSKE IN SLOVENSKE DEZELE V DOBI TURŠKEGA NAPREDOVANJA

Matija Korvin (1458—1490)

Ob času, ko so Turki zasedali balkanske države, je vladal na Hrvatskem in Ogrskem kralj Matija Korvin. Bil je eden najmočnejših vladarjev svojega časa. Matija se je dobro zavedal, kako nevarna je turška soseščina. Vendar pa zaradi bojev, ki jih je imel v teku svoje vlade s Habsburžani in na Češkem, ni mogel posvetiti turški nevarnosti vse svoje pozornosti. Večji del svoje vlade je bil prisiljen ostati proti Turkom v obrambi.

Matijeva obrambna črta Obrambno črto proti Turkom je prenesel Matija na srbska in bosenska tla. Po propadu Bosne se je polastil severnega in zahodnega dela dežele ter ustanovil tam dve banovini s središčema v *Jajcu* in *Srebrniku* (gl. str. 192). S starejšo mačvansko banovino (središče *Šabac*) in z *Beogradom* sta tvorili močan obrambni jez, ki je Slavonijo in južno Ogrsko uspešno branil pred turškimi napadi.

Despota na Ogrskem Za boj proti Turkom je Matija uporabljal tudi številne srbske begunce, ki so pribežali v njegovo državo po propadu srbske despotovine. Naselil jih je največ po Sremu in po južni Ogrski. Da bi jih tesneje prive-

zal nase, je imenoval Vuka Grgureviča, potomca despotske družine Brankovičev, za despota in mu podaril večja posestva po Sremu, Slavoniji in Hrvatski. Odslej so srbski despoti (Vuk in njegovi nasledniki) vodili srbske oborožene sile v ogrsko-hrvatskem kraljestvu. Srbsko ljudstvo se je v upanju, da bo mogoče Turkom spet iztrgati srbske dežele in obnoviti samostojno Srbijo, junaško bojevalo s Turki. Despoti so udarjali mnogokrat daleč na turška tla. Prestolnico so imeli v Kupiniku na majhnem otočku sredi Save (blizu Šabca).

Ládjevje na Donavi Srbi so tvorili tudi večino moštva na ladjevju, ki ga je dal Matija Korvin zgraditi na Donavi. Štelo je nad tristo ladij. Glavno oporišče je imelo v *Petrovaradinu*. Naloga donavskega ladjevja je bila, čuvati mejo in preprečevati Turkom napade preko Donave.

Matijeva vojska Matija Korvin je vzdrževal stalno vojsko, ki je štela nad 150.000 mož. To je bila ogromna sila za tiste čase, ko so bile fevdalne vojske zelo majhne. Matijeva vojska ni bila sestavljena iz fevdalcev-vitezov; Matija jim ni zaupal in je rajši *oborožil kmete*.

Obdavčenje plemičev Tako velika vojska je bila seveda draga. Da bi dobil denarja, je Matija *obdavčil fevdalce*, ki do takrat davkov niso plačevali. Plemstvo se je skušalo temu upirati, toda Matija je z železno roko uveljavil svoje zahteve. Veliko davkov so plemiči seveda prevalili na svoje kmete. Njihov položaj se je zaradi tega še poslabšal. Vendar pa je ljudstvo vse to laže prenašalo v zavesti, da je obdavčen tudi plemič. Do danes se je med ljudmi ohranil spomin na »pravičnega« kralja Matijo.

»Kralj Matjaž« na Slovenskem V težkih bojih s Habsburžani je Matija Korvin začasno zasedel tudi velik del slovenske zemlje. V nekaj letih svoje vlade na Slovenskem si je tudi med slovenskim ljudstvom pridobil mnogo priznanja. Spomin na »pravičnega« kralja Matjaža, od katerega so ljudje pričakovali, da jih bo edini lahko rešil fevdalcev in turške nevarnosti, do danes ni zamrl. Kralj Matjaž je postal pravljica osebna, okoli katere so spletali pripovedke, ki so izražale vso silno vero slovenskega ljudstva v zmago pravice. »Kadar se kralj Matjaž s svojo vojsko prebudi iz stoletnega sna, takrat bo premagal vse sovražnike ljudstva in spet bo dobro na svetu.«

Turški napadi na Hrvatsko in Slovensko

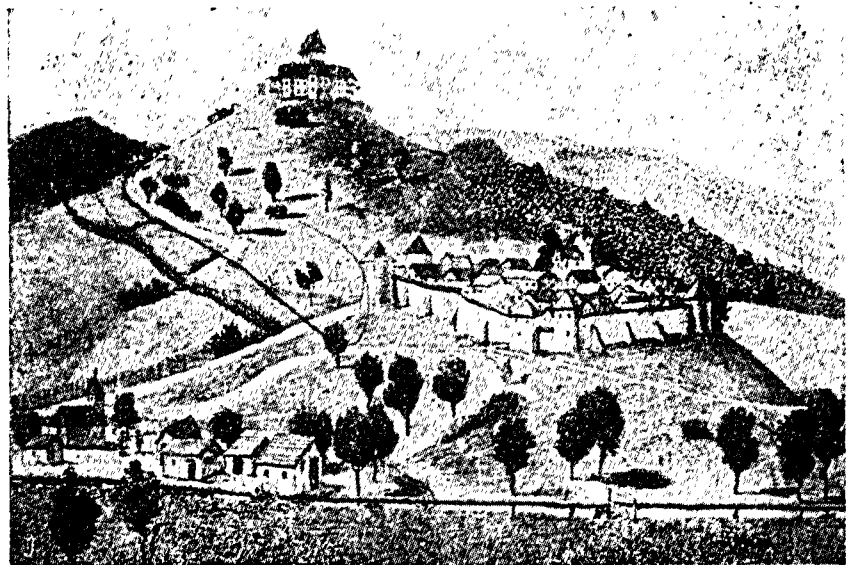
Slaba stran Matijeve obrambe Matijeve obrambna črta proti Turkom je imela za južne hrvatske in slovenske dežele usodne posledice. Matiji se namreč ni posrečilo, da bi jo podaljšal do morja oziroma do beneške Dalmacije. Tako je med *Jajcem in morjem nastalo široko nezavarovano okno*, skozi katero so turške tolpe nemoteno udarjale proti zahodu.

Napadi na Hrvatsko Hrvatsko plemstvo samo Turkov ni moglo držati, kralj Matija pa zaradi bojov na drugih mejah za obrambo oddaljenih južnih hrvatskih pokrajin ni imel časa niti dovolj sile. Poleg tega hrvatsko plemstvo ni bilo enotno; izčrpavalo se je v medsebojnih sporih, kmetje pa niso imeli primerne orožja in niso bili vojaško dovolj izvežbani. Zato so Turki iz Bosne brez večjih težav prihajali na hrvatska tla, ropali in požigali ter odganjali ljudi v sužnost.

Napadi na Slovensko Preko Hrvatske so Turki prihajali tudi v Slovenijo. Najbolj pogosto so prihrumeli skozi *Belo krajino*. Od tam so udarjali na Dolenjsko in proti Ljubljani ter Gorenjski ali pa preko Notranjske proti Vipavski dolini in Soči. Ob Soči navzgor in čez Predil so večkrat pridrli prav na Koroško. Tudi ob Savi in Dravi so prihajali Turki daleč v slovensko notranjost, vendar v teh smereh poredkeje.

Obramba pred Turki Odkar je padla Bosna, skoraj pol stoletja ni minilo leto brez turškega napada; včasih so prihajali na leto tudi po dvakrat ali trikrat. Nobena še tako skrita vasica ni bila varna pred njimi. Težko se je bilo pred Turki uspešno braniti. Ti so namreč prihajali na hitrih konjih navadno popolnoma nepričakovano. V vsej naglici so si nagrabili, kar jim je prišlo pod roke, požigali vasi in uganjali grozovitosti, da so strahovali prebivalstvo. Kakor so prihajali, tako hitro so po navadi tudi odhajali. S seboj so vodili poleg naplenjenega blaga dekleta, da so jih prodajali za sužnje, ter mlade dečke, ki so jih pošiljali v taborišča za *janičarje*; tam so kmalu pozabili na svoj rod in domovino. Janičarji so bili cvet turške vojske, odlično izvežbani v orožju in prežeti s smrtnim sovraštvom do vsega nemuslimanskega.

Dolga desetletja so bile slovenske dežele brez prave obrambe in ljudstvo je bilo prepuščeno samo sebi, da si po-



Višnjava gora.

povzdignjena v mesto v 15. stol., zaradi turške nevarnosti

maga, kakor ve in zna. Stanovi so sicer dovoljevali vedno nove »turške davke«, ki so jih ponajveč izmozgavali iz ubogega tlačana. S tem denarjem so plačevali najemniške vojske. Toda te so se skoraj redno zbrale šele takrat, ko so Turki s plenom že odvihrali proti Bosni.

Gradovi Edini varnejši kraji so bili utrjeni gradovi in mesta. Turki namreč niso radi oblegali utrjenih krajev, ker niso imeli s seboj priprav za obleganje in ker se niso hoteli izpostavljati nevarnosti, da bi jih zalotila nasprotna vojska. Če se jim prvi napad ni posrečil, so po navadi odbrzeli dalje in si izbrali lažji plen.

Nova mesta Ker so se mesta izkazala kot zanesljiva obrambna središča, so vladarji prav ob času najhujših turških napadov (2. pol. 15. stol.) podelil mnogim krajem na najbolj ogroženih točkah meščanske pravice. Tako so nastala na Slovenskem mnoga nova mesta (Lož, Višnjava gora,



Obleganje gradu

(slika iz 15. stol., v ospredju prvi topovi)

Kočevje). Pri gradnji mestnih obzidij je moralo pomagati s tlačanskim delom okoliško kmečko prebivalstvo, ki pa se je smelo zato ob turških napadih zateči v mesto.

Tabori

Pomen utrjenih krajev je kmalu spoznalo tudi ljudstvo na deželi. Okoli cerkvic, po gričih ali na drugih teže dostopnih krajih si je začelo graditi z močnimi obzidji zavarovane tabore. Kadar so zagoreli na gorah kresovi, ki so javljali, da se bliža Turek (»ognjeni telefon«), so nagnali vaščani živino v gozdove, da bi je ne dosegli turški konjeniki, sami pa so se zatekali v tabore, kjer so branili svoje žene, otroke in drobne dragocenosti, kar so jih lahko v naglici vzeli s seboj. Čeprav niso imeli pravega orožja in so se borili s sekirami, vilami in podobnim domačim orodjem, so si

mnogokrat lahko rešili vsaj golo življenje. Zapuščene domove so jim Turki največkrat požgali. Po Krasu so bila varna pribežališča tudi številne kraške jame.

Napadi na Turke Vendar pa vsi gradovi, mesta, tabori, kraške pri povratku jame in gozdovi v gorah niso mogli ubraniti slovenskih dežel pred silno škodo, ki so jo povzročali leto za letom turški napadi. Nikogar ni bilo, ki bi Turke zadržal vsaj na slovenski meji. Preko Hrvatske, ki je bila že do kraja izropana, so Turki prihajali skoraj nemoteno. Hrvatsko plemstvo je namreč počasi sprevidelo, da je ugodneje napadati turške tolpe, ko se že vračajo iz Slovenije s plenom kakor pa na poti proti zahodu. V začetku so bili Turki nad novo taktiko hrvatskega plemstva presenečeni in so bili zlasti nekateri manjši njihovi oddelki potolčeni.

Zlom v južni Hrvatski L. 1493 se je spet vračal večji turški oddelek s Slovenskega. Hrvatsko plemstvo je sklenilo, da ga pri povratku prestreže. Zbrala se je močna vojska pod vodstvom bana. Toda na *Krbavskem polju* so Turki Hrvate popolnoma razbili. Velik del hrvatskega plemstva je tedaj obležal na bojišču. Po tem porazu ni bilo mogoče niti misliti več na kak resnejši odpor v južnih hrvatskih pokrajinah. Plemiči so se začeli od tam seliti proti severu v varnejše Podravje. Mnogi so odganjali s seboj tudi podložnike, drugod pa so bili kmetje prepuščeni sami sebi. Nekateri od njih so ostali na svoji zemlji, drugi pa so se umaknili iz nevarnega področja enako kakor plemiči. *S tem preseljevanjem hrvatskega prebivalstva proti severu se je širilo na Slavonijo tudi zemljepisno ime Hrvatske, ki je segalo do tedaj samo do Gvozda.*

Ogrska in Hrvatska po smrti Matije Korvina. Turška osvajanja do bitke pri Mohaču

Hrvatske in slovenske dežele so v 2. pol. 15. stol. in še v zač. 16. stol. napadali skoraj izključno le turški paše iz Bosne. Sultan se za te »majhne« boje ni mnogo zanimal, kajti glavna turška vojska je bila ves ta čas zaposlena z osvajanji v Aziji in Afriki. Šele *Sulejman II.* (1520—1566) je usmeril glavno turško silo spet proti Evropi.

Razmere po Matijevi smrti Prvi udarec je zadel neposrednega turškega mejaša — ogrsko-hrvatsko kraljestvo. Tam je vladala strašna zmeda. Matija ni bil več živ in v državi je spet gospodarilo plemstvo. Matijev naslednik Vladislav Jagelonec (1490—1516) je bil sicer tudi kralj na Češkem in Poljskem. Imel je torej ogromno državo, ki je segala od Baltskega do Jadrana-



Sulejman II. Veličastni

skega morja. Toda za Ogrsko in Hrvatsko se ni brigal. Večinoma je živel na Poljskem; redko je prišel na Ogrsko, nikdar pa na Hrvatsko. Že tedaj so ljudje govorili, da zna na Ogrskem spregovoriti eno samo besedo, pa še ta je bila latinska: »Bene« (= dobro!). To pomeni, da je bil z vsem zadovoljen, v državi pa je neomejeno gospodarilo plemstvo.

Kralj Vladislav je moral ob nastopu vlade plemičem obljubiti, da jim ne bo več nalagal davkov in da bo ukinil Matijevo vojsko. S tem je bila obrambna moč države zmanjšana prav ob času, ko je grozil največji turški napad. Kralj ni mogel več

plačevati vojske; vojaki so odhajali na domove, drugi so se zbirali v tolpe in se preživljali sami, kakor so vedeli in znali. Tudi Srbi, ki so služili na donavskem ladjevju, niso več dobivali plače. Uprli so se in prišli z ladjami v Budim, toda blagajne so bile prazne. Tudi oni so začeli napadati fevdalce, da so se preživeli.

Zlom Matijeve obrambne črte Take so bile razmere v državi, ko se je Sulejman II. pripravljaj za odločilni napad nanjo. Le malokdo je na Ogrskem mislil na obrambo. Obmejne trdnjave, ki so desetletja lahko zadrževale turške krajevne sile, se proti glavni turški vojski niso mogle uspešneje upirati. Drug za drugim so padali stebri bivše Matijeve obrambne črte: Šabac (1521), Kupinik, prestolnica srbskih despotov, skoraj ves Srem in še istega leta tudi Beograd (1521).

Turška osvajanja v Dalmaciji Istočasno so močne turške sile iz Bosne udarjale proti morju. Prej nezavzetne trdnjave so padale druga za drugo: Knin, Skradin, Ostrovica. Junaški Peter Krušič je s skrajnim naporom še držal utrjeni Klis in branil Turkom dostop do Splita.

Beg iz Hrvatske Čeprav so se nekatere trdnjave junaško branile, je ljudstvo le čutilo, da Turkov ne bo mogoče zadržati. Še večje množice so začele zapuščati domove. Iz Hrvatske, pa tudi že iz Slavonije so se nekateri umikali daleč na Ogrsko; še danes žive njihovi potomci na Gradišćanskem. Mnogo ljudi je bežalo tudi preko morja v Italijo, kjer so se ohranile močnejše hrvatske naselbine do danes v Abrucih.

Odločilni turški naval Glavni napad na Ogrsko so izvršili Turki l. 1526. Sulejman II. sam je vodil okoli 200.000 mož. Pri Osjeku je dal zgraditi most, ki so ga sodobniki smatrali za čudo tedanje tehnike. Preko njega je korakala vojska na Ogrsko.

Mladoletni kralj Ludovik II., sin Vladislava, je pozival plemstvo na obrambo države. Toda le redki so se mu odzvali. Plemiči nikakor niso želeli, da bi si kralj z morebitno zmago nad Turki utrdil ugled; nič več si niso želeli mogočnega kralja, kakršen je bil Matija Korvin. Ogrska plemiška vojska se je zato rajši zbirala okoli domačega plemiča Ivana Zapoljskega, hrvatska pa pod banom Krstom Frankopanom.

Mohač 1526 Turki so na vojsko kralja Ludovika II. zadeli pri *Mohaču*. Štela je komaj nekaj nad 20.000 mož. Plemiška vojska pod Zapoljskim je čakala v bližini, pa tudi ban se je »zakasnil« in ni mogel pravočasno priti na bojišče. Boj je bil zato brezupen in poraz ogrske vojske pri *Mohaču* popoln. Le redki so se rešili iz bitke; kralj sam je na begu utonil v donavskem močvirju (1526).

Po zmagi so Turki brez težave prihrumeli do Budima, izropali deželo, nato pa so se vrnili proti jugu. Kakor da so hoteli napraviti prostor za državljansko vojno, ki je po bitki pri *Mohaču* zajela Ogrsko in Hrvatsko in olajšala nekaj let pozneje popolno turško zasedbo večjega dela obeh držav.



VSEBINA

STARI SLOVANI IN NASELITEV JUŽNIH SLOVANOV V NOVI DOMOVINI

Evropa ob prehodu iz starega v srednji vek	3
Evropa — dva svetova. Razkrajanje sužnjeposestniškega reda v rimski državi	3
Velike selitve ljudstev in zlom rimskega imperija. Konec starega veka	5
Slovani v stari domovini	9
Poreklo in domovina Starih Slovanov	9
Življenje Slovanov v stari domovini. Njihovo gospodarstvo in rodovna ureditev	11
Vera in običaji	14
Doba velikih slovanskih selitev	15
Prodiranje Slovanov proti zahodu in jugu	15
Slovani in Avari	17
Slovenski predniki naselijo doline Vzhodnih Alp	18
Slovanska naselitev do Jadranskega in Egejskega morja	20
Konec velikih slovanskih selitev	24
Južni Slovani v novi domovini	25
Začetki razredne družbe med Slovani v dobi preseljevanja in ureditev življenja v novi domovini	25
Predslovansko prebivalstvo	28
Prve večje slovanske enote v novi domovini	29
Velika plemenska zveza pod vodstvom Sama	29
Karantanija	30
Slavinije — plemenske zveze na makedonskih tleh	32
Bolgarska država	33
Slovanske enote ob Jadranskem morju. Hrvaška. Notranjost polotoka	34
RAZVOJ FEVDALNIH ODNOSOV IN PRVE JUŽNOSLOVANSKE DRŽAVE	
Širjenje fevdalnih odnosov po Evropi	36
Gospodarski, družbeni in politični razvoj v frankovski državi do 8. stol.	36
Razvoj arabske države	40

Utrditev fevdalnih odnosov v frankovski državi	40
Višek fevdalne frankovske države, Karel Veliki	44
Razpad frankovskega cesarstva	46
Nastanek »bizantinskega« cesarstva	47
Naraščajoča fevdalizacija bizantinske države	48
Vzhod in Zahod	50
Slovenci v boju proti germanskemu prodiranju	52
Karantanski Slovenci v obrambi pred Obri in izguba politične samostojnosti	52
Pokristjanjenje Slovencev	55
Razširjenje frankovske oblasti v dobi Karla Velikega	55
Gospodarski in družbeni razvoj v Karantaniji do 9. stol.	56
Ustoličevanje na Gosposvetskem polju	58
Slovenci izgube doniače kneze in notranjo samostojnost	61
Slovenska kneževina v Spodnji Panoniji, Velikomoravska	64
Rastislav in Kocelj v boju proti nemškim vplivom, Ciril in Metod, Osamosvojitel slovenske kneževine v Panoniji in njen propad	65
Prihod Madžarov in njegove posledice	67
Popovna utrditev nemške oblasti nad Slovenci, Velika Karantanija	68
Naseljevanje Nemcev in ponemčevanje slovenske zemlje	71
Zmaga fevdalnega gospodarstva na Slovenskem, Podložno kmečko prebivalstvo	75
Hrvatje pod domačimi vladarji	76
Upor proti Frankom pod vodstvom Ljudevita Posavskega, Posavska Hrvatska v 9. stol.	76
Krepitev državne oblasti v Primorski Hrvatski in njena osamosvojitel	78
Združitev hrvatskih dežel za Tomislava	81
Boji za dalmatinska mesta in otoke	85
Notranji boji za Petra Krešimira IV. in Dmitra Zvonimira	86
Konec neodvisnosti hrvatske države	89
Države zgodnje fevdalne dobe v Raški, Makedoniji in Zeti	91
Bizantinsko in bolgarsko napredovanje na Balkanu v zač. 9. stol.	91
Srbska država v Raški	92
Makedonija v 9. in 10. stol. Nastanek samostojne makedonske države	95
Samuelovo makedonsko carstvo	97
Bizantinska vladavina na Balkanu in prvi upor proti njej, Osamosvojitel Zete	100
Rast zetske države, Nov nespeli upor v Makedoniji	102
Bogumilstvo	105

DOBA RAZVITEGA FEVDALIZMA PRI JUŽNIH SLOVANIH

Velike spremembe v fevdalnem gospodarstvu in družbi	107
Nova mesta in meščanstvo	107
Razvoj trgovine v času križarskih vojn	111
Viteštvo	113
Slovenci pod vlado tujih fevdalcev	116
Fevdalna razdrobljenost slovenskega ozemlja	116
Velika fevdalna gospodstva na Slovenskem. Nastanek dežel	118
Poskus združitve slovenskih dežel pod Otokarjem Češkim	121
Širjenje habsburške oblasti na Slovenskem	122
Celjski grofje	125
Končna utrditev habsburške oblasti na Slovenskem	128
Razvoj mest in trgovine na Slovenskem	129
Stanovi na Slovenskem	132
Položaj kmeta in nastanek cnotnega podložniškega stanu	134
Hrvatje v dobi razvitega fevdalizma	135
Zmaga fevdalnih odnosov na Hrvaškem. Nastanek velikega fevdalnega plemstva	135
Naraščajoča moč velikih fevdalcev. Zlata bula	137
Mongolski naval in njegove posledice na Hrvaškem. Razvoj mest	139
Prevlada velikih fevdalcev na Hrvaškem, Šubići	141
Obnova kraljevske oblasti za Anžujcev na Hrvaškem. Izgon Benečanov iz Dalmacije	143
Nemiri po Ludvikovi smrti. Benečani se polaste Dalmacije	145
Primorska mesta in Dubrovnik	146
Življenje v mestih ob jadranski obali	146
Gospodarski razvoj in pomen Dubrovnika	150
Srbska fevdalna država Nemanjićev	153
Uveljavljanje fevdalnih odnosov v srbskih deželah	153
Osvoboditev in zedinjevanje srbskih dežel pod Stefanom Nemanjo	155
Utrditev srbske fevdalne države. Sava	158
Gospodarski dvig v srbskih deželah	162
Širjenje srbske fevdalne države. Dušanovo carstvo	164
Srbska fevdalna družba in država	167
Razvoj bosenske države	170
Nastanek bosenske države v 12. stol.	170
Bosenska cerkev	172

Bosanci v težkih obrambnih vojnah. Utrditev Bosne za Štefana Kotromaniča	174
Višek bosenske fevdalne države za Tvrdka	176
Turško prodiranje na Balkan in propadanje Srbije	177
Turki in njihov prihod v Evropo	177
Razpadanje Dušanovega carstva	180
Turki zlomijo odpor v Trakiji in Makedoniji	180
Knez Lazar in bitka na Kosovem polju	182
Srbija po kosovski bitki. Novi turški uspehi	184
Srbska despotovina	186
Konec bizantinskega cesarstva in Srbije	188
Propad Bosne in Hercegovine	189
Osamosvajanje fevdalcev v Bosni, Hercegovina	189
Turki osvojo Bosno in Hercegovino	191
Zeta od 13. do 15. stol.	193
Zeta v srbski nemanjiški državi in po njenem razpadu	193
Črna gora za Crnojevičev	195
Hrvatske in slovenske dežele v dobi turškega napredovanja	197
Matija Korvin	197
Turški napadi na Hrvatsko in Slovensko	199
Ogrska in Hrvatska po smrti Matije Korvina. Turško osvajanje do bitke pri Mohaču	202

POPRAVI!

- Str. 5, predzadnja vrsta: napadali namesto napadli,
str. 10. 7. vrsta: o davni namesto v davni,
str. 15: zamenjaj 17. in 18. vrsto!
str. 32, 4. vrsta od kónca: Slavinijam namesto Slavonijam,
str. 40, 6. vrsta: muslimani namesto muslimansko,
str. 45. 32. vrsta: glej str. 34 namesto 81,
str. 52, 14. vrsta: razvijale namesto razširjale,
str. 63, letnica pod zemljevidom: 828 namesto 825,
str. 64. 9. vrsta: podrobneje namesto podnebje,
str. 84. pod sliko: v krstilnici namesto krštienici,
str. 96, zadnja vrsta: trajo namesto trajalo,
str. 116, 8. vrsta od spodaj: njegovi namesto njihovi,
str. 140, 10. vrsta: Batuja namesto Batulja,
str. 153, 7. vrsta: vstavi vejico za besedo »ulicami«,
str. 154, 24. vrsta: Za to namesto Zato.

ZGODOVINA
za drugi razred gimnazije

Sestavil
BOGDAN BINTER

Zemljevide narisal
SMILJAN BINTER

Ovitek po načrtu
MARJANE FELDIN

Založila
DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE

Za založbo
BQOMIL GERLANC

Obseg 13¼ pole

Naklada
15.000 izvodov

Dotiskano marca 1952

Tiskala
BLASNIKOVA TISKARNA V LJUBLJANI